

ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ

Ερευνητική εργασία

Η αρχιτεκτονική της υγειονομικής απομόνωσης και του εγκλεισμού:
Η περίπτωση των Λαζαρέτων στην Ελλάδα

Ελένη Κωνσταντάκη, Αναστασία Τζανάκη

Certain necessary
DIRECTIONS
As well
For the Cure
OF THE
PLAGUE,
As for preventing the
INFECTION:
WITH
Many easy Medicines of small Charge,
and portable and Milder Salads.
Set down by the College of Physicians.

INFLUENZA

The attention of the Staff is called to the following extra-
Memorandum drawn up in November, 1918, by the Royal
Physicians, London, in the public interest:—

GENERAL INFORMATION.

Infection is conveyed from the sick to the healthy by the secretions of
surface. In coughing, sneezing, and even in loud talking these are transmitted
air for considerable distances in the form of a fine spray. The disease is
usually the nose and throat.

The danger of influenza is greatly increased by the complications, and more
to avoid or mitigate these. Such complications may develop suddenly, and within
signs of severe illness.

Cautiousness does undoubtedly decrease, and carelessness increase, both with
mortality; it is important therefore that the public should have a clear idea of cases
of personal prophylaxis, as now available against infection. * * * * The individual is
taught to realize and acquiesce in his duty to the community.

Επιβλέπουσα καθηγήτρια: Αμαλία Κωτσάκη
Χανιά, Δεκέμβριος 2023

Με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας αισθανόμαστε την ανάγκη και την υποχρέωση να ευχαριστήσουμε θερμά, την επιβλέπουσα – καθηγήτρια μας κα. Αμαλία Κωτσάκη, η οποία με τη στήριξη, τη βοήθεια, τις επισημάνσεις και τις τροποποιήσεις της στάθηκε αρωγός κατά τη διάρκεια της εκπόνησης της ερευνητικής εργασίας μας.

Περιεχόμενα

1. Εισαγωγή

1.1 Σκοπός	5
1.2 Αντικείμενο	5
1.3 Βιβλιογραφική ανασκόπηση	5

2. Μέθοδος

2.1 Μέθοδος συλλογής στοιχείων	5
2.2 Ερμηνευτική μέθοδος	
i. Υπόθεση εργασίας	6
ii. Συγκρότηση εργασίας και ερμηνευτικά εργαλεία	7
iii. Ερευνητικά ερωτήματα	8

3. Ευρήματα – Τα Λαζαρέτα στον ελλαδικό χώρο

A. Τα νησιά – Λαζαρέτα	
i. Νησιά - Λαζαρέτα χωρίς κτίσματα	20
ii. Νησιά - Λαζαρέτα με κτιριακές εγκαταστάσεις	22
B. Τα λοιμοκαθαρήρια εντός αστικού ιστού	
i. Τα νεόκτιστα	40
ii. Τα επαναχρησιμοποιούμενα.....	56
iii. Λοιμοκαθαρήρια χωρίς κατάταξη	64

4. Ερμηνεία – Συμπεράσματα.....69

5. Βιβλιογραφία78

6. Κατάλογος εικόνων81

1.Εισαγωγή

«Εις τα αρχάς κεφαλαλγία, οφθαλμοί στίλβοντες, γλώσσα κόκκινη εις την άκρην και λευκή εις την μέση, νάρκωσις, ενίοτε μεγάλη, ενίοτε μικροτέρα, άμεσος εμφάνισις βουβώνων, πότε ενός, και πότε δύο ομού, σχεδόν πάντοτε εμετός. Επομένως, αν η νόσος διαρκούσε, ηκολούθη πόνος δυνατός εις την κοιλίαν, γλώσσα πολλά κοκκίνη και ξηρά, δίψα, πρόσωπον κόκκινον. Τέλος, παράληρησις και συχνότερα εις ύπνον καταφορά, οι βουβώνες αφανίζονται, θάνατος» αναφέρει ο Έρικ Τράϊμπερ¹ το 1837, περιγράφοντας τα συμπτώματα της ασθένειας της πανώλης². Οι ασθενείς διέμεναν σε χώρους εγκλεισμού, τα λοιμοκαθαρτήρια, που είχαν ιδρυθεί στον ελλαδικό χώρο από το 1456. Μετά την οριστικοποίηση των συνόρων του Ελληνικού κράτους ιδρύεται σειρά λοιμοκαθαρτηρίων, στα κύρια λιμάνια των πόλεων και σε μικρή απόσταση από αυτά ιδρύονται σε μικρά νησιά.

1.1 Σκοπός

Σκοπός της εργασίας είναι η διερεύνηση της αρχιτεκτονικής των λοιμοκαθαρτηρίων, από το 13^ο έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα στον ελλαδικό χώρο. Πιο συγκεκριμένα, η καταγραφή, τεκμηρίωση και μελέτη των τυπολογιών τους.

1.2 Αντικείμενο

Αντικείμενο της παρούσας ερευνητικής εργασίας αποτελούν 54 λοιμοκαθαρτήρια διάσπαρτα στον ελλαδικό χώρο χτισμένα από το 13^ο έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, διατηρούμενα ή κατεδαφισμένα.

1.3 Βιβλιογραφική ανασκόπηση

Δεν υπάρχει μονογραφία σχετική με τα κτίρια των λοιμοκαθαρτηρίων στην Ελλάδα. Στοιχεία βρίσκονται διάσπαρτα για κάποια από τα κτίσματα σε άρθρα και συλλογικούς τόμους.

Βιβλία αναφοράς αποτελούν:

- Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ., *Η εκκλησιαστική συμβολή στην περιστολή των επιδημιών στα Επτάνησα επί Ενετοκρατίας και Αγγλοκρατίας*, *Materia Medica Greca*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983
- Μαγιορκίνης Ε., «Τα λοιμοκαθαρτήρια στον Ελλαδικό χώρο κατά την εποχή της Επανάστασης», *Πρακτικά της 3ης Αμφικτυονίας Εταιρειών και Συλλόγων Ιστορίας Ιατρικής και Ηθικής - Δεοντολογίας*, Κως, 2011, διαθέσιμο στο: www.isth.gr

2. Μέθοδος

2.1 Μέθοδος συλλογής στοιχείων

Για τη συλλογή ερευνητικού υλικού πραγματοποιήθηκε:

- Αρχειακή έρευνα:
 - Αρχείο Βικελαίας Βιβλιοθήκης Ηρακλείου
 - Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, Χανιά
 - Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας (1971-2012)/ Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων
- Έρευνα πεδίου
- Βιβλιογραφική έρευνα
- Διαδικτυακή έρευνα
- Έρευνα στον Τύπο

¹ Αρχίατρος της ελληνικής επικράτειας.

² <https://www.kellyfanarioti.com/reportaz/karantina-kai-loimokathartiria-ston-elladiko-choro> (τελευταία επίσκεψη 9 Μαΐου 2023)

2.2 Ερμηνευτική μέθοδος

ι. Υπόθεση εργασίας

Η εμφάνιση των θανατηφόρων νόσων επηρέασε τον πολιτισμό, τη θρησκεία και την αντίληψη που επικρατούσε για το θάνατο, ο οποίος ήταν συνυφασμένος με το φόβο και την ατυχία. Όπως φαίνεται και στην Αγία Γραφή η αρρώστια, καθώς και ο θάνατος, είχαν συνδεθεί με την αμαρτία, μέσω της σχέσης αιτίου (αμαρτία) και αποτελέσματος (η ασθένεια και ο θάνατος). Συγκεκριμένα, και ο Άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς αναφέρει: «Οι αρρώστιες προέρχονται από την προγονική αμαρτία... Εξαιτίας της ενδυθήκαμε αυτό το αρρωστιάριο και θνητό και πολύπαθο σώμα... Η αρρώστια είναι κατά κάποιον τρόπο ένας ανώμαλος και απότομος δρόμος, στον οποίο η αμαρτία εισήγαγε το ανθρώπινο γένος και του οποίου ο τελευταίος σταθμός είναι ο θάνατος»³. Σύμφωνα, λοιπόν, με την πίστη της Εκκλησίας, ο πρωτόπλαστος, με την ανυπακοή του στον Θεό, χωρίστηκε εκουσίως από την κοινωνία μαζί Του. Έτσι, στερήθηκε τα θεία αγαθά και πέθανε πνευματικά, αφού ο Θεός είναι η Ζωή. Συνεπώς, η προπατορική αμαρτία είχε ως αποτέλεσμα τη φθορά του κόσμου, τις ασθένειες και τον ίδιο το θάνατο. Ο Θεός κατά τους Αγίους Πατέρες, δεν τιμωρεί αλλά με τις διάφορες δοκιμασίες (ασθένειες) που καλείται ο άνθρωπος να αντιμετωπίσει, έχει σκοπό να παιδαγωγήσει και να επιφέρει την μετάνοια των πιστών.

Οι «αμαρτωλοί» αποτέλεσαν ένα σημαντικό στοιχείο για τη διαμόρφωση της κοινωνίας, επηρεάζοντας όχι μόνο την ταυτότητά της, αλλά και τη χωρική της έκταση. Στην περίπτωση που η ετερότητα αποτελεί απειλή για τη διαφύλαξη της κανονικότητας, προτείνεται ως λύση ο αποκλεισμός και ο έλεγχος. Με σκοπό, λοιπόν, την απομόνωση και τον εγκλεισμό δημιουργούνται χώροι, τοποθετημένοι μακριά από τον αστικό ιστό και την κοινωνία, χωρίς τη δυνατότητα διαφυγής, με σκοπό την προστασία του συνόλου. Έτσι, η εξαίρεση αποκτά χωρική διάσταση, δημιουργώντας τόπους ετερότητας. Συγκεκριμένα, στο βιβλίο *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, αναφερόμενο μεταξύ άλλων και στη διάλεξη με τίτλο «περί αλλοτινών χώρων», που παρέθεσε ο Foucault το 1967, γράφεται: «Από τα μέσα του 17^{ου} αιώνα και μετά, αποτελεί κομβικής σημασίας αλλαγή στη δυτική κοινωνία η γέννηση του θεσμού της εγκάθειρξης και του εγκλεισμού. Μέσα από ιστορικά εστιασμένες μελέτες προσπαθεί να δείξει ότι η εγκάθειρξη γεννά μια νέα σχέση της κοινωνίας με αυτό που προσδιορίζεται ως κανονικό και μη κανονικό, φυσιολογικό και μη φυσιολογικό. Εξορίζοντας αυτό που θεωρεί μη φυσιολογικό στην ανθρώπινη ζωή, το αντικοινωνικό και την τρέλα που θεωρεί εντός της μια εμβληματική απειλή σε τούτη τη συνάφεια. Η κοινωνία οριοθετεί επιτηρούμενη περιοχή στην οποία εγκλείονται οι «επικίνδυνοι άλλοι». Μια τέτοια χειρονομία δεν αποξένωσε ξένους που η καθημερινότητα είχε κρατήσει παραγνωρισμένους ή σε αφάνεια, αλλά δημιούργησε ξένους, παίρνοντας πρόσωπα οικεία για να τα μεταβάλει σε αλλόκοτες μορφές που κανένας πια δεν αναγνώριζε»⁴.

Από το 13^ο αιώνα, ως αναγκαίο μέτρο διαχωρισμού ατόμων, ζώων και αγαθών που ίσως είχαν προσβληθεί από μεταδοτική νόσο, χρησιμοποιήθηκε ο όρος καραντίνα, ο οποίος προέρχεται από την ιταλική λέξη «quaranta» και σημαίνει «σαράντα», όσες δηλαδή και οι ημέρες που διαρκούσε η απομόνωση. Αποτελεί, δηλαδή, την οργανωμένη, στρατηγική προσπάθεια για την εξάλειψη ασθενειών και περιλαμβάνει απομόνωση, υγειονομικό έλεγχο πλοίων, απολύμανση και την επιβολή περιορισμών στους ασθενείς.

Οι πρώτες οργανωμένες προσπάθειες για τον περιορισμό των ασθενειών σημειώθηκαν κατά την επιδημία της πανώλης μεταξύ 1347-1352. Η μετάδοση της νόσου ξεκίνησε από ναύτες, ποντίκια και εμπορεύματα, κατά την άφιξή τους στη Σικελία από την ανατολική Μεσόγειο. Στη συνέχεια, εξαπλώθηκε σε όλη την Ευρώπη και κατ' επέκταση στην ελληνική επικράτεια.

Για την αντιμετώπιση της πανώλης ιδρύθηκε το πρώτο λοιμοκαθαρτήριο σε ένα νησάκι της Βενετίας, όπου βρισκόταν ένα μοναστήρι αφιερωμένο στη Santa Maria di Nazaret. Έτσι, τα λοιμοκαθαρτήρια αναφέρονταν ως «Ναζαρέτουμ» ή «Λαζαρέτουμ», λόγω της ομοιότητας της λέξης «λαζαρέτο» με το όνομα «Λάζαρος», καθώς ο Άγιος Λάζαρος θεωρείται από την Καθολική Εκκλησία ως προστάτης των λεπροκομείων και γενικότερα των νοσοκομείων, όπου νοσηλεύονταν ασθενείς προσβεβλημένοι από μεταδοτικά νοσήματα⁵. Το γεγονός αυτό είχε ως αποτέλεσμα όλα τα λοιμοκαθαρτήρια να ονομασθούν και Λαζαρέτα, ενώ συχνά αναφέρονται και ως Υγειονομεία. Τα δημόσια ιδρύματα, τα οποία αναφέρονται με όλες τις παραπάνω ονομασίες, αποτέλεσαν ένα ιδιότυπο κέντρο παροχής κοινωνικών υπηρεσιών από τις αρχές του 13^{ου} αιώνα μέχρι και πρόσφατα, τοποθετημένα κυρίως στα σημεία εισόδου της πόλης ή σε κάποιο νησί. Όσο αναφορά την οργάνωσή τους, διέθεταν χώρους απομόνωσης των

³ Ιερομονάχου ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ, *Οι ασθένειες και ο πιστός. Ιερών Κουτλουμουσιανόν Κελλίων Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Άγιον Όρος*, εκδ. Εν Πλω, Ιανουάριος 2014, σελ. 9

⁴ Σταυρίδης Σταύρος, *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2010, σελ. 217

⁵ Λασκαράτος Ι., *Πρόληψη της αρρώστιας και κοινωνική προστασία στα Επτάνησα επί Αγγλοκρατίας (1815-1864)*, διατριβή επί υφηγεσία, Αθήνα, 1985.

προσβεβλημένων ή υπόπτων και των εμπορευμάτων, χώρους νοσηλείας και απολύμανσης, γραφεία και διαμερίσματα για το προσωπικό του ιδρύματος, ενώ οι λοιποί χώροι διέφεραν ανάλογα με το εκάστοτε δημόσιο κατάστημα⁶.

Εικόνα 1: Το πρώτο λοιμοκαθακτήριο της Ευρώπης, στη Βενετία, γνωστό και ως «Ναζαρέτουμ».

Τα λοιμοκαθακτήρια της ελληνικής επικράτειας δεν έχουν μελετηθεί επαρκώς, με εξαίρεση αυτά των Ιόνιων νησιών κυρίως κατά την περίοδο επικράτησης των Βενετών και των Βρετανών, παρόλο που αποτέλεσαν την αφετηρία για την εφαρμογή της υγειονομικής πολιτικής και τη λήψη μέτρων για την προστασία από τις μολυσματικές ασθένειες⁷. Συγκεκριμένα, ο Γιάννης Γονατίδης αναφέρει: «Οι διαδοχικές εδαφικές επεκτάσεις και προσαρτήσεις της Ελλάδας, μεταβάλουν διαρκώς το δίκτυο λοιμοκαθακτηρίων. Λοιμοκαθακτήρια ιδρύονται, ενεργοποιούνται και καταργούνται με Βασιλικά Διατάγματα που εκδίδονταν ανάλογα με την πληροφόρηση που υπάρχει για την εμφάνιση μολυσματικής νόσου σε κάποια περιοχή. Σ' αυτή την συνθήκη οφείλεται και το γεγονός πως δεν έχουν διασωθεί παρά σε μικρό βαθμό οι εγκαταστάσεις των λοιμοκαθακτηρίων»⁸. Παράλληλα, δυσκολίες για την εύρεση επαρκών πληροφοριών για αυτά προέκυψαν εξαιτίας ότι τα περισσότερα δεν έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα, αλλά έχουν εγκαταλειφθεί ή έχουν αλλάξει χρήση, αλλοιώνοντας την αρχική τους μορφολογία.

ii. Συγκρότηση εργασίας και ερμηνευτικά εργαλεία

Το ερευνητικό υλικό της εργασίας συγκροτείται σε δύο βασικές ενότητες, που προκύπτουν από τη χωροθέτηση των λοιμοκαθακτηρίων:

- A. Τα νησιά – Λαζαρέτα
 - i. Νησιά χωρίς κτίσματα
 - ii. Νησιά με κτιριακές εγκαταστάσεις
- B. Τα λοιμοκαθακτήρια εντός αστικού ιστού
 - i. Τα νεόκτιστα
 - ii. Τα επαναχρησιμοποιούμενα
 - iii. Λοιμοκαθακτήρια χωρίς κατάταξη

Η παραπάνω κατάταξη οδήγησε και στη συγκρότηση των κεφαλαίων της εργασίας. Αναζητούνται οι τυπολογίες των λοιμοκαθακτηρίων και η σχέση τους με την πόλη ως αντικατοπτρισμός των εκάστοτε ιδεών περί ασθeneίας.

⁶ Δετοράκης Μανώλης, *Ιστορία της ιατρικής στην Κρήτη επι Τουρκοκρατίας (1645-1898)*, εκδ. Βικελαία δημοτική βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2010, σελ. 323

⁷ Γιάννης Γονατίδης, Μαρία Παππά, Λήδα Παπαστεφανάκη, *Επιδημίες και καραντίνα: Η υγειονομική πολιτική του ελληνικού κράτους (1821-1909)*, Κεφάλαιο: Τα Ιστορικά, τεύχος 76^ο, εκδ. Μέλισσα – Μουσείο Μπενάκη, Απρίλιος 2023, σελ. 6, διαθέσιμο στο: <https://www.ims.forth.gr/el/publication/view?id=1637> (τελευταία επίσκεψη 02 Σεπτεμβρίου 2023)

⁸ Ο. π., σελ. 7

iii. Ερευνητικά ερωτήματα

Τα ερωτήματα που η παρούσα εργασία θα επιχειρήσει να απαντήσει είναι:

- A.** Ποια η σχέση των λοιμοκαθαρηρίων με την πόλη; Πότε εγκαταλείπεται η πρακτική του εκτοπισμού των ασθενών σε νησί και πως ερμηνεύεται;
- B.** Πότε σταματάει η ανέγερση λοιμοκαθαρηρίων και πως ερμηνεύεται; Υπάρχουν εποχές έντονης οικοδόμησης; Πως ερμηνεύεται;
- Γ.** Εντοπίζεται κοινή ή συναφής τυπολογία μεταξύ των λοιμοκαθαρηρίων που δημιουργήθηκαν στον ελλαδικό χώρο;
- Δ.** Τα λοιμοκαθαρητήρια στον ελλαδικό χώρο έχουν επηρεαστεί από τα πρότυπα του εξωτερικού;
- Ε.** Διακρίνουμε συγκεκριμένους τύπους και χρήσεις κτιρίων να μετατρέπονται σε λοιμοκαθαρητήρια; Ποιους και πως ερμηνεύεται;
- ΣΤ.** Παρατηρείται τα λοιμοκαθαρητήρια να αποκτούν μετά την εγκατάλειψη αυτής της χρήσης συγκεκριμένη λειτουργία; Ποια και πως ερμηνεύεται; Εντοπίζονται συγγένειες στους τύπους άλλων κτιρίων που ταυτίζονται με την εποπτεία;

3. Ευρήματα – Τα Λαζαρέτα στον ελλαδικό χώρο

Στην ελληνική επικράτεια τα πρώτα λοιμοκαθαρτήρια ιδρύθηκαν κατά την περίοδο της Βενετοκρατίας στην Κρήτη και συγκεκριμένα το 1456 στο Ηράκλειο και στις αρχές του 17^{ου} αιώνα στα Χανιά, το Ρέθυμνο, τη Σητεία, την Ιεράπετρα⁹ και στα Επτάνησα. Σύμφωνα με το νόμο, υπεύθυνοι για την λειτουργία τους είχαν ορισθεί οι Υγειονόμοι και οι Λιμενάρχες, ωστόσο εξαιτίας των συνθηκών, πολλές φορές αδυνατούσαν να εφαρμόσουν τα εκάστοτε μέτρα.

Η Ελλάδα στις αρχές του 19^{ου} αιώνα άνηκε, κατά το μεγαλύτερο μέρος της, στην Οθωμανική αυτοκρατορία, η οποία τότε είχε επεκταθεί σε όλη τη νοτιοανατολική Μεσόγειο, τα Βαλκάνια και την Ουγγαρία. Οι περιοχές που βρίσκονταν υπό την κατοχή των Οθωμανών, δεν διέθεταν λοιμοκαθαρτήρια, εξαιτίας των θρησκευτικών αντιλήψεων τους και ο θεσμός της καραντίνας εφαρμοζόταν μεμονωμένα και κατά περίπτωση.

Η διαδικασία της καραντίνας και η δημιουργία των πρώτων λοιμοκαθαρτηρίων συνδέεται με τη σύσταση του ελληνικού κράτους το 1828. Πριν από εκείνη την χρονική περίοδο, οι ταξιδιώτες παρέμεναν σε καραντίνα, σε μέρη, όπως η Τεργέστη ή η Μάλτα¹⁰. Οι ταξιδιώτες που αδυνατούσαν να βρουν κατάλυμα πραγματοποιούσαν την απομόνωσή τους στην ύπαιθρο, με τις καιρικές συνθήκες να δυσχεραίνουν τη διαβίωσή τους και με κίνδυνο να τους ληστέψουν. Σύμφωνα με το διάταγμα του Υπουργείου Εσωτερικών του 1833 αποφασίζεται η λήψη ορισμένων υγειονομικών μέτρων, όπως τη δημιουργία υγειονομικών σταθμών στο εσωτερικό της χώρας, στα σύνορα και στα λιμάνια, τη θέσπιση νόμων εναντίον της εισόδου ταξιδιωτών πιθανόν προσβεβλημένων από τη πανώλη και τότε πρωτοεμφανίζεται ο όρος υγειονομική αστυνομία αναδεικνύοντας ως ζήτημα μείζονος σημασίας την υγεία για τη δημόσια τάξη και ασφάλεια.

Εικόνα 2: Αναπαράσταση της πανώλης, το 1656.

Χαρακτηριστικές περιόδους για τη διαμόρφωση του θεσμικού πλαισίου λειτουργίας και την ίδρυση των δομών των λοιμοκαθαρτηρίων στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος αποτέλεσαν η «Καποδιστριακή», η «Οθωνική» και ο «Υγειονομικός Νόμος και οι ποινικοί αυτού διατάξεις» του 1845 επί Κωλέττη. Η Κυβέρνηση επί Καποδίστρια συνδέθηκε με τη διαχείριση της υγειονομικής κρίσης, σε ό,τι αφορά τις υποδομές και την αναδιαμόρφωση του δικτύου των λοιμοκαθαρτηρίων της Ελλάδος. Αρχικά, αποφασίσθηκε η ίδρυση λοιμοκαθαρτηρίων στα βόρεια σύνορα της χώρας. Ταξιδιώτες και εμπορεύματα με προέλευση από την Τουρκία, ελέγχονταν από τις κοινότητες όπου διέθεταν υγειονομικές εγκαταστάσεις, διαφορετικά η χωροφυλακή ήταν αρμόδια για τον περιορισμό της εισόδου.

Τέλος, το ελληνικό κράτος ίδρυσε σταδιακά λοιμοκαθαρτήρια σε όλη την επικράτειά του, με τα περισσότερα να είναι τοποθετημένα στα λιμάνια, ενώ αναβάθμισε τα ήδη υπάρχοντα¹¹.

⁹ Κορασίδου Μαρία, *Όταν η αρρώστια απειλεί: Επιτήρηση και Έλεγχος της Υγείας του Πληθυσμού στην Ελλάδα του 19^{ου} αιώνα*, εκδ. τυπωθήτω-Γιώργος Δαρδάνος, Αθήνα, Ιανουάριος 2002, σελ. 28

¹⁰ Μαγιorkίνης Ε., «Τα λοιμοκαθαρτήρια στον Ελλαδικό χώρο κατά την εποχή της Επανάστασης», *Πρακτικά της 3^{ης} Αμφικτυονίας Εταιρειών και Συλλόγων Ιστορίας Ιατρικής και Ηθικής - Δεοντολογίας*, Κως, 2011

¹¹ Γιάννης Γονατίδης, Μαρία Παππά, Λήδα Παπαστεφανάκη, *Επιδημίες και καραντίνα: Η υγειονομική πολιτική του ελληνικού κράτους (1821-1909)*, Κεφάλαιο: Τα Ιστορικά, τεύχος 76ο, εκδ. Μέλισσα – Μουσείο Μπενάκη, Απρίλιος 2023, σελ. 7, διαθέσιμο στο: <https://www.ims.forth.gr/el/publication/view?id=1637> (τελευταία επίσκεψη 02 Σεπτεμβρίου 2023)

Κατάλογος λοιμοκαθαρτηρίων στην Ελλάδα

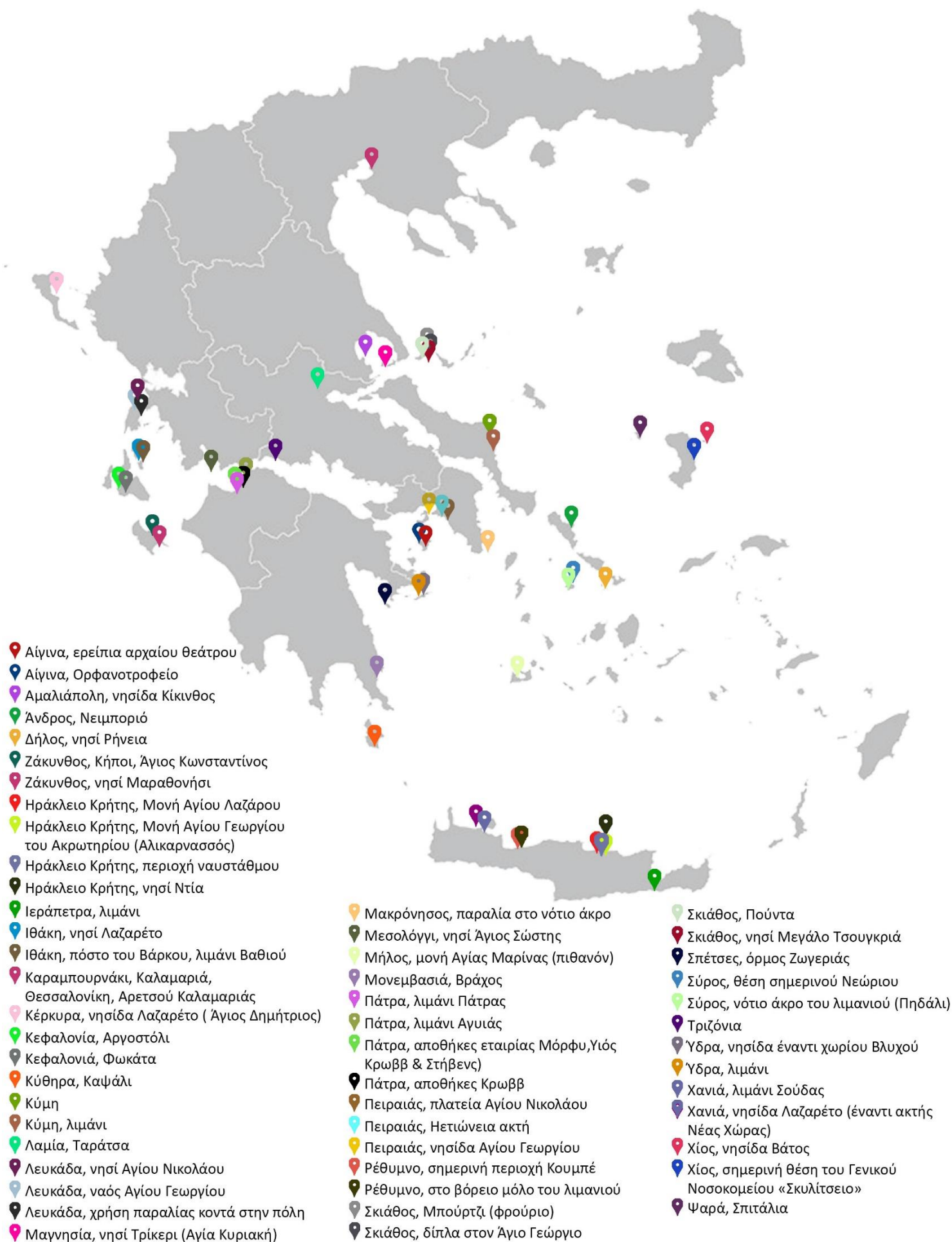
Τα νησιά σημειώνονται με

Λοιμοκαθαρτήριο	Τοποθεσία	Εποχή	Αρχιτέκτονας	Συνοπτική αρχιτεκτονική περιγραφή
Αίγινα	ερείπια αρχαίου θεάτρου Αίγινας	Καποδίστρια (1842-1848)	Θ. Βαλλιάνος	ημικυκλική μορφή, με διαδρόμους σε ακτινοειδή διάταξη, που καταλήγουν σε ημικυκλική κεντρική αυλή
Αίγινα	Ορφανοτροφείο	1860-1866	Θ. Βαλλιάνος	ορθογώνιο παραλληλόγραμμο κτίριο, που οργανώνεται γύρω από κλειστή εσωτερική αυλή και περιβάλλεται από τάφρο
Αμαλιάπολη (Νέα Μιτζέλα)	νησίδα Κίκινθος	1839		νησίδα με διάσπαρτα κτιριακά κατάλοιπα
Άνδρος	Νειμποριός (σημερινή θέση δημοτικών αποθηκών)	κατασκευάστηκε το 1831		άγνωστο σχήμα κτιρίου, χωρίς ανοίγματα, με εσωτερικό προαύλιο χώρο
Δήλος	νησί Ρήνεια	1893		νησί με διάσπαρτα κτίσματα, σύστημα περιπτέρων
Ζάκυνθος	κοντά στο ναό του Αγίου Κωνσταντίνου, στους Κήπους	Βενετοκρατία (1588)		τετράγωνο κτιριακό συγκρότημα, με κεντρική ορθογωνική αυλή με τρία διαμερίσματα σε κάθε πλευρά της
Ζάκυνθος (νέο)	νησί Μαραθονήσι	1690		νησί με διάσπαρτα κτίσματα (4 παραλληλόγραμμοι περιφραγμένοι χώροι, η Παναγία, ο αμυντικός πύργος, οικήματα και τρία πηγάδια)
Ηράκλειο Κρήτης	μονή Αγίου Λαζάρου	1300-1669		κτίσμα φρουριακού τύπου, με ελάχιστα ανοίγματα ή πύλες, με αίθριο χώρο
Ηράκλειο Κρήτης	μονή Αγίου Γεωργίου του Ακρωτηρίου (Αλικαρνασός)	1456-1917		κτίσμα φρουριακού τύπου, με ελάχιστα ανοίγματα
Ηράκλειο Κρήτης	περιοχή ναυστάθμου	1648		
Ηράκλειο Κρήτης	νησίδα Ντία			νησί χωρίς κτίσματα, σε μη στεγασμένο χώρο
Ιεράπετρα	λιμάνι	1619		
Ιθάκη	νησί Λαζαρέτο	αρχές 19 ^{ου} αιώνα - 1953		νησί με μονώροφο περιμετρικό κτίσμα και εσωτερική αυλή με ένα διώροφο πέτρινο κτίριο
Ιθάκη	πόστο του Βαρκού, λιμάνι Βαθιού	ενεργό μέχρι τα τέλη του 18 ^{ου} αιώνα		κτίριο με μόλο
Καραμπουρνάκι, Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη	Αρετσού Καλαμαριάς	ενεργό το 1916		περιφραγμένος υπαίθριος χώρος, με ορθογωνικά κτίρια και σκηνές σε παράταξη

Κέρκυρα	νησίδα Λαζαρέτο (Άγιος Δημήτριος)	Ενετοκρατία (αρχή 16 ^{ου} αιώνα)		νησίδα με κτιριακό συγκρότημα και εσωτερικό υπαίθριο χώρο
Κεφαλονιά	Αργοστόλι	ιδρύθηκε το 1705 και ανακαινίστηκε το 1791		τετράγωνο διώροφο κτίριο με ένα πύργο στην κάθε γωνία και κεντρική αυλή
Κεφαλονιά	Φωκάτα	ιδρύθηκε το 1760		
Κύθηρα	Καψάλι	κατασκευάστηκε το 1817		μονώροφο κτίριο σχήματος Π, με κεντρικό υπαίθριο χώρο
Κύμη		ιδρύεται το 1847		
Κύμη	λιμάνι	ιδρύεται το 1853		
Λαμία	Ταράτσα, Λαμίας (σημερινό γενικό νοσοκομείο)	1836-1881		ισόγειο επίμηκες λιθόκτιστο κτίσμα
Λευκάδα	νησί Αγίου Νικολάου (νησάκι του Σικελιανού)	Τουρκοκρατία έως Αγγλοκρατία		νησί με μοναδικό κτίσμα (κατοικία με παραλληλόγραμμο σχήμα, μονώροφη)
Λευκάδα	ναός Αγίου Γεωργίου (έξω από το Καλλιγόνι)	Αγγλοκρατία (1743)		κτίσμα οχυρωματικού περιγράμματος, σε σχήμα Π, με εσωτερική αυλή
Λευκάδα	παραλία κοντά στην πόλη	1744		μη οχυρωμένος υπαίθριος χώρος, με πρόχειρα καταλύματα σε μικρή απόσταση μεταξύ τους
Μαγνησία	νησί Τρίκερι (Αγία Κυριακή)	ενεργό το 1838		
Μακρόνησος	παραλία στο νότιο άκρο του νησιού	1922		μη περιφραγμένος υπαίθριος χώρος με πρόχειρα κτίσματα, οργανωμένα σε ζώνες
Μεσολόγγι	νησί Άγιος Σώστης	1838-1885		
Μήλος	μονή Αγίας Μαρίνας (πιθανόν)	Κριμαϊκός πόλεμος		
Μονεμβασιά	Βράχος	18 ^{ος} αιώνα		συγκρότημα πέτρινων κτιρίων με δίρριχτες στέγες και υπαίθριο χώρο
Πάτρα	λιμάνι Πάτρας	Καποδιστριακή περίοδος		
Πάτρα	λιμάνι Αγουιάς	μετά το 1841		
Πάτρα	αποθήκες Κρωββ (σημερινή Δραματική Σχολή)	1922		συνεχές σύστημα όμοιων διώροφων κτιρίων
Πάτρα	σημερινή θέση του γηπέδου της ΕΑΠ	αρχές 20 ^{ου} αιώνα		διώροφο κτίριο αγνώστου σχήματος
Πειραιάς	πλατεία Αγίου Νικολάου	ιδρύθηκε το 1836	Κλεάνθης και Schaubert (εικάζεται)	παραλληλόγραμμο διώροφο κτίσμα, με δίρριχτη στέγη και εσωτερική αυλή
Πειραιάς	Ηετιώνεια ακτή (Κάνθαρος)	1858 - 1860		υπαίθριος χώρος χωρίς περίφραξη, περιλάμβανε ένα φυλάκιο, επτά ξύλινα παραπήγματα και επέκταση από λιθόκτιστες μονάδες
Πειραιάς	νησίδα Αγίου Γεωργίου	ενεργό το 1864		νησίδα με διάσπαρτα συστήματα περιπτέρων (δέκα συγκροτήματα και δύο βοηθητικά κτίρια)
Ρέθυμνο	σημερινή περιοχή Κουμπέ	17 ^{ος} αιώνας		τετράπλευρο, περικλειστο κτίσμα με εσωτερική αυλή

Ρέθυμνο	στο βόρειο μόλο του λιμανιού	τέλη 17 ^{ου} αιώνα		επίμηκες, παραλληλόγραμμο κτίσμα με δίκλιτη στέγη και περίβολο
Σκιάθος	Μπούρτζι (φρούριο)	λειτουργήσε μέχρι το 1836		
Σκιάθος	δίπλα στον Αγ. Γεώργιο	επί δημαρχίας Αναγνώστη Μπονάκη (μετά το 1836)		
Σκιάθος	Λαζαρέτα (Πούντα)	χτίστηκε το 1853, αλλά δεν λειτουργήσε ποτέ		τρία κτίρια, με το παραθαλάσσιο από αυτά να έχει μεγάλη, κάθετη σκάλα στην πλαγιά
Σκιάθος	νησί Μεγάλο Τσουγκριά	λειτουργήσε το 1865		
Σπέτσες	Λαζαρέτο (όρμος Ζωγεριάς)	1838		ενιαία, συνεχόμενα διώροφα κτίσματα
Σύρος	θέση σημερινού Νεώριου	κατασκευάστηκε το 1830	Λ. Ζαβός	
Σύρος	νότιο άκρο του λιμανιού (θέση Πηδάλι)	1839 - μέσα 19 ^{ου} αιώνα	Wilhelm von Weiler, Λ. Ζαβός	συνεχόμενα μονώροφα κτίρια με δύο διώροφα κτίσματα στα άκρα της πρόσοψης και με εσωτερικό υπαίθριο χώρο
Τριζόνια		ιδρύθηκε το 1893 (Τουρκοκρατία)		
Ύδρα	νησίδα (έναντι χωριού Βλυχού)	τέλη 18 ^{ου} αιώνα		νησίδα με διάσπαρτα μικρά κτίσματα
Ύδρα	λιμάνι (σημερινό κτίριο «Μελίνα Μερκούρη»)	κατασκευάστηκε το 17 ^ο αιώνα		δύο διώροφα όμοια κτίρια, ενωμένα με μία κλίμακα
Χανιά	νησίδα Λαζαρέτο (έναντι ακτής Νέας Χώρας)	οικοδομήθηκε το 17 ^ο αιώνα		νησίδα με ορθογώνιο κτίσμα και στέρνα λαξευμένη στο βράχο
Χανιά	λιμάνι Σούδας			
Χίος	νησίδα Βάτος	προ 1865		
Χίος	σημερινή θέση του Γενικού Νοσοκομείου «Σκυλίτσειο»			
Ψαρά	Σπιτάλια	18 ^{ος} αιώνας		πέντε συνεχή μονώροφα, μονόχωρα κτίσματα

Χωρική κατανομή των λοιμοκαθαρητρίων στην Ελλάδα

Κεφάλαιο Α - Τα νησιά / Λαζαρέτα

«Γιατί υπήρξε - με τη φρίκη του, τα κελιά τάφους, τα σίδερά του, το αίμα - η 'πραγματικότητα Λαζαρέτο' εννοώ και προπάντων το θαλασσινό νερό γύρω του, που με τα χρόνια κατέτρωγε τα πάντα. Που αφάνιζε τον άνθρωπο και δαιμόνιζε τους θεούς [...]»¹². Για την προφύλαξη των πολιτών από τη νόσο της πανώλης, εφαρμόστηκε κάθαρση, η οποία πραγματοποιούνταν συχνά σε λοιμοκαθαρτήρια, τα οποία είχαν τοποθετηθεί σε μικρά νησιά, έξω από τα κύρια λιμάνια των πόλεων, γνωστά και ως Λαζαρέτα. Από την έρευνα τεκμηριώθηκαν 15 νησιά – Λαζαρέτα, εκ των οποίων 1 στη Μαγνησία, 5 στο Ιόνιο, 7 στο Αιγαίο και 2 στην Κρήτη όπως φαίνονται στον κατάλογο που ακολουθεί.

Κατάλογος νησιών – Λαζαρέτων στην Ελλάδα

Λοιμοκαθαρτήριο	Τοποθεσία	Εποχή	Αρχιτέκτονας	Συνοπτική αρχιτεκτονική περιγραφή
Αμαλιάπολη (Νέα Μιτζέλα)	νησίδα Κίκινθος	1839		νησίδα με διάσπαρτα κτιριακά κατάλοιπα
Δήλος	νησί Ρήνεια	1893		νησί με διάσπαρτα κτίσματα, σύστημα περιπτέρων
Ζάκυνθος (νέο)	νησί Μαραθονήσι	1690		νησί με διάσπαρτα κτίσματα (4 παραλληλόγραμμοι περιφραγμένοι χώροι, η Παναγία, ο αμυντικός πύργος, οικήματα και τρία πηγάδια)
Ηράκλειο Κρήτης	νησίδα Ντία			νησί χωρίς κτίσματα, σε μη στεγασμένο χώρο
Ιθάκη	νησί Λαζαρέτο	αρχές 19 ^{ου} αιώνα - 1953		νησί με μονώροφο περιμετρικό κτίσμα και εσωτερική αυλή με ένα διώροφο πέτρινο κτίριο
Κέρκυρα	νησίδα Λαζαρέτο (Άγιος Δημήτριος)	Ενετοκρατία (αρχή 16 ^{ου} αιώνα)		νησίδα με κτιριακό συγκρότημα και εσωτερικό υπαίθριο χώρο
Λευκάδα	νησί Αγίου Νικολάου (νησάκι του Σικελιανού)	Τουρκοκρατία έως Αγγλοκρατία		νησί με μοναδικό κτίσμα (κατοικία με παραλληλόγραμμο σχήμα, μονώροφη)
Μαγνησία	νησί Τρίκερι (Αγία Κυριακή)	ενεργό το 1838		
Μακρόνησος	παραλία στο νότιο άκρο του νησιού	1922		μη περιφραγμένος υπαίθριος χώρος με πρόχειρα κτίσματα, οργανωμένα σε ζώνες
Μεσολόγγι	νησί Άγιος Σώστης	ενεργό το 1838-1885		
Πειραιάς	νησίδα Αγίου Γεωργίου	ενεργό το 1864		νησίδα με διάσπαρτα συστήματα περιπτέρων (δέκα συγκροτήματα και δύο βοηθητικά κτίρια)
Σκιάθος	νησί Μεγάλο Τσουγκριά	λειτουργήσε το 1865		
Ύδρα	νησίδα (έναντι χωριού Βλυχού)	τέλη 18 ^{ου} αιώνα		νησίδα με διάσπαρτα μικρά κτίσματα
Χανιά	νησίδα Λαζαρέτο (έναντι ακτής Νέας Χώρας)	οικοδομήθηκε το 17 ^ο αιώνα		νησίδα με ορθογώνιο κτίσμα και στέρνα λαξευμένη στο βράχο
Χίος	νησίδα Βάτος	προ 1865		

¹² Μπουρμπούλης Μιχάλης, *Λαζαρέτο: Ο γάμος των τράγων*, εκδ. Καστανιώτη & Διάττων, Αθήνα, 2010, σελ. 195

Χωρική κατανομή των νησιών – Λαζαρέτων στην Ελλάδα

Νησιά με κτιριακές εγκαταστάσεις

- Αμαλιάπολη, νησίδα Κίκινθος
- Δήλος, νησί Ρήνεια
- Ζάκυνθος, νησί Μαραθονήσι
- Ιθάκη, νησί Λαζαρέτο
- Κέρκυρα, νησίδα Λαζαρέτο (Άγιος Δημήτριος)
- Λευκάδα, νησί Αγίου Νικολάου
- Μαγνησία, νησί Τρίκερι (Αγία Κυριακή)
- Μακρόνησος, παραλία στο νότιο άκρο του νησιού
- Μεσολόγγι, νησί Άγιος Σώστης
- Πειραιάς, νησίδα Αγίου Γεωργίου
- Ύδρα, νησίδα έναντι χωρίου Βλυχού
- Χανιά, νησίδα Λαζαρέτο (έναντι ακτής Νέας Χώρας)

Νησιά χωρίς κτίσματα

- Ηράκλειο Κρήτης, νησί Ντία
- Σκιάθος, νησί Μεγάλο Τσουγκριά
- Χίος, νησίδα Βάτος

ι. Νησιά – Λαζαρέτα χωρίς κτίσματα

- Ηράκλειο, νησίδα Ντία

Παράλληλα με τη λειτουργία και άλλων λοιμοκαθαρητρίων στην περιοχή του Ηρακλείου, στη νησίδα Ντία, έκτασης 12 τ.χλμ., η οποία βρισκόταν 6 ναυτικά μίλια από το βόρειο τμήμα της πόλης, πραγματοποιούνταν προληπτικός έλεγχος των πλοίων και των επιβατών τους. Επίσης, δεν υπήρχαν κτιριακές εγκαταστάσεις στο νησί και ο έλεγχος πραγματοποιούνταν σε μη στεγασμένο χώρο, ωστόσο δεν υπάρχουν περεταίρω πληροφορίες για τη μορφή ή τη λειτουργία του¹³.

Εικόνα 3: Τοποθεσία της νησίδας Ντία.

- Σκιάθος, νησί Μεγάλο Τσουγκριά

Το τέταρτο και μεγαλύτερο λοιμοκαθακτήριο της Σκιάθου λειτούργησε επί Γεωργίου Μπούρα¹⁴ στο Μεγάλο Τσουγκριά. Ήταν μια νησίδα που χρησιμοποιήθηκε ως έκτακτο λοιμοκαθακτήριο, απείχε τρία ναυτικά μίλια από τη Σκιάθο, και εκεί μεταφέρονταν οι ασθενείς για μια πρώτη παρακολούθηση. Η παραμονή τους διαρκούσε τρεις εβδομάδες και έπειτα όσοι νοσούσαν μεταφέρονταν στο λοιμοκαθακτήριο της Πούντας. Συγκεκριμένα, γράφει ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης στο διήγημά του *Βαρδιάνος στα σπόρκα – και άλλα διηγήματα*: «[...] Εκτός του υπάρχοντος λαζαρέτου εις την νήσον, διετάχθη να γίνη προσωρινόν, έκτακτον λαζαρέτον η ερημόνησος Τσουγκριάς ανατολικομεσημβρινώς κειμένη, παρά το στόμιον του λιμένος. Το έκτακτον τούτο λαζαρέτον ωνόμαζόν τίνες λοιμοκομείον, ενώ το άλλο, το συνήθες ήτο λοιμοκαθακτήριον. Εις το λοιμοκομείον θα έμεναν τα πλοία και οι επιβάται είκοσι μίαν ημέρας, εις το λοιμοκαθακτήριον άλλας ένδεκα. Το όλον τριάντα δύο ημέρας καραντίνα [...]»¹⁵. Τέλος, δεν υπάρχουν πληροφορίες για τη μορφολογική συγκρότηση των κτιριακών εγκαταστάσεων της νησίδας, οι οποίες πιθανότατα απουσίαζαν.

Εικόνα 4: Τοποθεσία του νησιού Τσουγκριά.

¹³ Παπαδία –Λάλα Αναστασία, *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη, Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών σπουδών της Βενετίας, Βικελαιά δημοτική βιβλιοθήκη Ηρακλείου, 1996, σελ. 156*

¹⁴ Πλοίαρχος και αγωνιστής του 1821

¹⁵ Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος, *Βαρδιάνος στα σπόρκα – και άλλα διηγήματα*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1999

- Χίος, νησίδα Βάτος

Σύμφωνα με δημοσιεύματα της εποχής, στη νησίδα Βάτος λειτούργησε το λοιμοκαθατήριο της Χίου πριν από τον Ιούλιο του 1865. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με δημοσίευμα της εφημερίδας *ΑΜΑΛΘΕΙΑ*, πρώτη φορά αναφέρεται η χρήση της νησίδας στις 23 Ιουλίου: «Η επί τούτω δωρισθείσα υγειονομική επιτροπή Χίου εξέδωκε τας επομένας περί καθάρσεως διατάξεις: επειδή δια την ενσκήψασαν εις Αλεξάνδρειαν, Σμύρνην και Κωνσταντινούπολη επιδημίαν χολέρας πολλοί εκ των πόλεων τούτων καταφεύγουν εις την νήσον μας. Επειδή το λοιμοκαθατήριο μας ως εγγύς της πόλεως κείμενον με κίνδυνο μεταδόσεως της νόσου [...] Οι κάτοικοι της νήσου δι' αναφορών των εξήτησαν οι επιβάται να τελούν την κάθαρσίν των εις μέρος ευαερώτερον και όσον το δυνατόν αραιωμένοι [...] Το Υγειονομικόν Συμβούλιον παραδεχθέν την αναφοράν απεφάσισεν: Η κάθαρσις θέλει τελείται εις Βάτον, νησίδιον πλησίον των Οινουσών (Αιγνούσων) όπου μετεκομίσθησαν άπαντα τα αναγκαία. Ημέραι καθάρσεως 15 δια πλοία άνευ συμπτωμάτων κατά τον διάπλουν και 21 δια το εναντίον»¹⁶. Τέλος, δεν έχουν διασωθεί περαιτέρω πληροφορίες για την ύπαρξη κτισμάτων στη νησίδα της Βάτου.

¹⁶ Εφημερίδα *ΑΜΑΛΘΕΙΑ* Χίου 10/08/2004, διαθέσιμο στο: www.chiosnet.gr/ (τελευταία επίσκεψη 02 Αυγούστου 2023)

ii. Νησιά - Λαζαρέτα με κτιριακές εγκαταστάσεις

- Αμαλιάπολη (νέα Μιτζέλα), νησί Κίκινθος

Εικόνα 5: Νησίδα Κίκινθος

Το λοιμοκαθακτήριο της Αμαλιάπολης ήταν τοποθετημένο στη νησίδα Κίκινθος, στην οποία πραγματοποιούνταν η διαδικασία της καραντίνας για τους ναυτικούς που επέστρεφαν στην Αμαλιάπολη¹⁷. Διέμεναν στη νησίδα για περίπου 40 μέρες και όσοι επιζούσαν επέστρεφαν στο χωριό, ενώ οι υπόλοιποι θάβονταν στη νησίδα. Η τελευταία έχει ανακηρυχθεί ως αρχαιολογικός χώρος, εξαιτίας των διάσπαρτων κτιριακών καταλοίπων και του σωζόμενου ναού του Αγ. Νικολάου.

- Δήλος, νησί Ρήνεια

Το δημόσιο λοιμοκαθακτήριο της Δήλου (νησίδα Ρήνεια) στην παραλία με την ονομασία Καραντίνα ή Λαζαρέτο αποτελείται από 6 πέτρινα κτίρια και 2 ξύλινα, τα οποία προορίζονταν για τις κατοικίες των επισκεπτών που ήταν υπό επιτήρηση ή κάθαρση. Τα παραπάνω κτίρια είναι τοποθετημένα διάσπαρτα στη νησίδα και απέχουν μεταξύ τους περίπου 40 μέτρα. Για τη διαμονή τόσο του επόπτου όσο και του υπόλοιπου προσωπικού διευθύνσεως και επιτηρήσεως χρησιμοποιήθηκε μια κατοικία μεγαλύτερων διαστάσεων, η οποία αναπτυσσόταν σε δύο ορόφους. Επίσης, σε πέντε αποθηκευτικούς χώρους πραγματοποιούνταν η κάθαρση των εμπορευμάτων.

Εικόνα 6: Ερείπια εγκαταστάσεων του λοιμοκαθακτηρίου της Δήλου (νησίδα Ρήνεια) στη θέση Καραντίνα ή Λαζαρέτο.

Όπως αναφέρεται σύμφωνα με τη Ζώζη Παπαδοπούλου¹⁸ «παρέμεναν σε κάθαρση από τα μέσα του 19^{ου} αι. έως τις αρχές του 20^{ου}, βάσει διαδοχικών νομοθετικών ρυθμίσεων, μολυσμένα και μη πλοία που κατέπλεαν από λιμάνια της Μεσογείου με προορισμό ελληνικά λιμάνια σε περιόδους έξαρσης επιδημιών χολέρας και πανώλης». Στις 13 Ιουνίου του 1901 αγκυροβόλησε και το πλοίο με το οποίο ο Κωνσταντίνος Καβάφης επισκεπτόταν για πρώτη φορά την Ελλάδα. Ο ποιητής σημειώνει στο ημερολόγιό του «κάναμε καραντίνα στη Δήλο», τις δύο ημέρες όπου διέμεινε στη νησίδα τους εξέτασαν οι γιατροί και ότι παρά την ομορφιά του τοπίου, υπήρχαν αρκετές καλλιέργειες, που έμοιαζαν εγκαταλελειμμένες¹⁹.

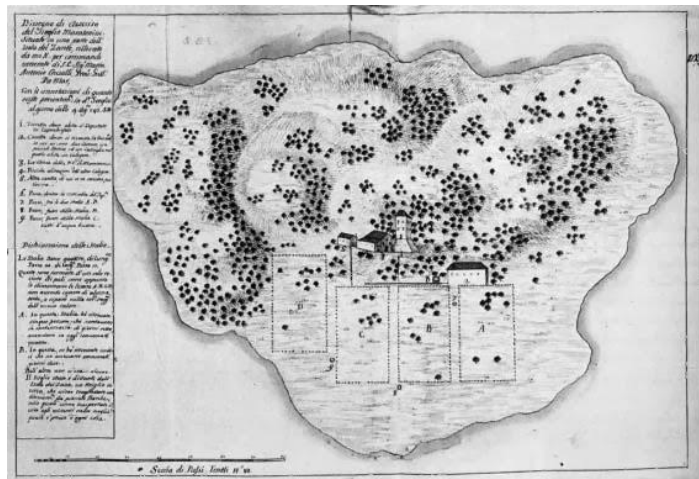
¹⁷ <https://www.secretvolos.gr/gnorizate-oti-ston-colpo-tis-amaliapo/> (τελευταία επίσκεψη 02 Αυγούστου 2023)

¹⁸ Προϊσταμένη Τμήματος Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων και Μουσείων, Εφορεία Αρχαιοτήτων Κυκλάδων

¹⁹ Άρθρο της Γιώτα Συκκά, «Ρήνεια, η άλλη Δήλος», στην εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, στις 09/06/2020, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/1081424/rineia-i-alli-dilos/> (τελευταία επίσκεψη 18 Ιουλίου 2023)

- Ζάκυνθος (νέο), νησί Μαραθονήσι

Την περίοδο της πανδημίας, στη Ζάκυνθο λειτούργησε και δεύτερο λοιμοκαθαρτήριο για τους εποχιακούς αγρότες, που επέστρεφαν από την Πελοπόννησο μετά την περίοδο του θερισμού. Λύση για την πραγματοποίηση της καραντίνας των εν λόγω θεριστών, δόθηκε το 1726 όταν προτάθηκε η βραχονησίδα στον κόλπο του Λαγανά, το Μαραθονήσι. Ωστόσο, οι συνθήκες διαβίωσης στο νησί δεν ήταν κατάλληλες και σε συνδυασμό με τα ελλιπή υγειονομικά μέτρα οδήγησαν στην εξέταση νέων λύσεων, όπως την επέκταση του παλιού λοιμοκαθαρτηρίου. Το καλοκαίρι του 1749 καθιερώθηκε μόνιμα η λειτουργία του Μαραθονησιού ως Λαζαρέτο των θεριστών²⁰. Στο τελευταίο υπήρχαν τέσσερις ορθογώνιοι παραλληλόγραμμοι περιφραγμένοι υπαίθριοι χώροι, η Παναγία, ο αμυντικός πύργος, τρία πηγάδια καθώς και κάποιες κατοικίες.

Εικόνα 7: Άποψη Μαραθονησιού το 1747.

- Ιθάκη, νησί Λαζαρέτο

Στην Ιθάκη υπήρχε και ένα δεύτερο λοιμοκαθαρτήριο, κτισμένο σε μια νησίδα στη μέση του λιμανιού του Βαθιού, που έως και σήμερα ονομάζεται Λαζαρέτο. Η θέση του νησιού, όπου είχε τοποθετηθεί το λοιμοκαθαρτήριο, απέναντι από το κέντρο της πόλης, το οποίο μοιάζει να αναπτύσσεται αμφιθεατρικά γύρω από αυτό, φαίνεται σαν να εποπτεύεται από τους κατοίκους της, δίνοντας την αίσθηση ότι πέρα από τη θάλασσα και η ίδια η πόλη αποτελεί μια επιπλέον περίφραξη. Η κατασκευή του τελευταίου ολοκληρώθηκε επί Αγγλοκρατίας και επρόκειτο για ένα συγκρότημα φρουριακού τύπου, με ενιαίο, μονώροφο περιμετρικό κτίσμα, όπου βρίσκονταν τα διαμερίσματα των ασθενών, και εσωτερική αυλή που περιλάμβανε ένα διώροφο πέτρινο κτίριο.

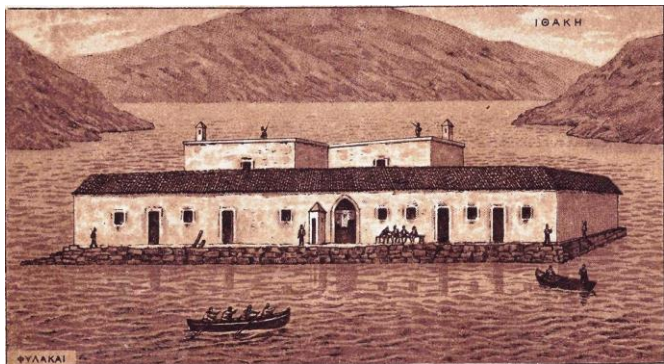

Εικόνα 8: Το δεύτερο λοιμοκαθαρτήριο της Ιθάκης, το νησάκι Λαζαρέτο.

²⁰ Πανδής Αγαθοκλή Βάννα, «Καραντίνες και λοιμοκαθαρτήρια στα Ιόνια νησιά», *Ιατρικά Χρονικά ΒΔ Ελλάδος*, Τόμος 8^{ος}, Τεύχος 2^ο, 2011, σελ. 21, διαθέσιμο στο: <https://ixek.gr/wp-content/uploads/2019/07/0802-02.pdf> (τελευταία επίσκεψη 8 Αυγούστου 2023)

Ο χειρουργός γιατρός Νικόλαος Καραβίας Γρίβας παραθέτει τις εξής πληροφορίες : «Επί της Αγγλικής διοικήσεως οικοδομήθη το λοιμοκαθαρτήριο, του οποίου αι πέτραι των θυρών και των παραθύρων είναι εκ των μνημείων των αρχαίων Ελλήνων. Εις μέρος δε αυτών φαίνονται αι επιγραφαί»²¹. Επίσης, ο Α. Μπουρμπούλης αναφέρει μεταξύ άλλων ότι η νησίδα δεν ήταν αναγνωρισμένη ως λοιμοκαθαρτήριο από καμία επίσημη πράξη²², τα παράθυρα των διαμερισμάτων ήταν σιδερόφραχτα²³ και ότι οι τοίχοι ήταν πέτρινοι, με πάχος 50 εκ.²⁴.

Το Λαζαρέτο της Ιθάκης χρησιμοποιήθηκε μεταγενέστερα και ως φυλακή και τα κτίσματά του υπέστησαν σοβαρές καταστροφές με το σεισμό του 1953 και τελικά κατεδαφίσθηκαν. Στο νησάκι τελικά έμεινε μέχρι και σήμερα μόνο η μικρή εκκλησία του Αγίου Σωτήρα, που ήταν στη μέση της εσωτερικής αυλής, με εκτιμώμενη χρονολογία κατασκευής το 1668, και τα δέντρα που φυτεύτηκαν μετά την κατεδάφιση²⁵.

Εικόνα 9: Άποψη του Λαζαρέτου της Ιθάκης, με τη χρήση του ως φυλακές, σε card-postal του 1907.

Εικόνα 10: Το Λαζαρέτο της Ιθάκης μετά το σεισμό του 1953.

Εικόνα 11: Σημερινή άποψη του νησιού Λαζαρέτο.

- Κέρκυρα, νησίδα Λαζαρέτο (Άγιος Δημήτριος)

Η Κέρκυρα έχοντας πληγεί από την πανδημία της πανώλης εκλέγει τρεις Προβλεπτές Υγείας το 1545, με τη βοήθεια του Κερκυραϊκού Συμβουλίου, και στα τέλη του 16^{ου} αι. με Συγκλητική απόφαση κατασκευάστηκε το πρώτο υποτυπώδες λοιμοκαθαρτήριο. Η οριστικοποίηση λειτουργίας του λοιμοκαθαρτηρίου έγινε από τον Ι. Καποδίστρια, κατά την περίοδο του 1800-1807, έτσι δημιουργήθηκε Λαζαρέτο στο νησί του Αγίου Δημητρίου, μια μικρή νησίδα τοποθετημένη σε απόσταση δύο ναυτικών μιλίων από τη βορειοανατολική πλευρά της πόλης της Κέρκυρας και έκτασης 70.000 τ.μ.²⁶, στο παλιό Βενετικό Φρούριο που βρισκόταν η νησίδα²⁷.

²¹ Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ., *Η εκκλησιαστική συμβολή στην περιστολή των επιδημιών στα Επτάνησα επί Ενετοκρατίας και Αγγλοκρατίας*, εκδ. Materia Medica Graca, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983, σελ 119

²² Μπουρμπούλης Μ., *Λαζαρέτο. Ο γάμος των τράγων*, εκδ. Καστανιώτη & Διάττων, Αθήνα, 2010, σελ. 224

²³ Ό. π., σελ. 39

²⁴ Ό. π., σελ. 40

²⁵ Βλασσόπουλος Γ., *Το Λαζαρέτο της Ιθάκης στα 1844-1847 («Ναυτικά Καθάρσεις»)*, άγνωστος εκδότης, Αθήνα, 1994

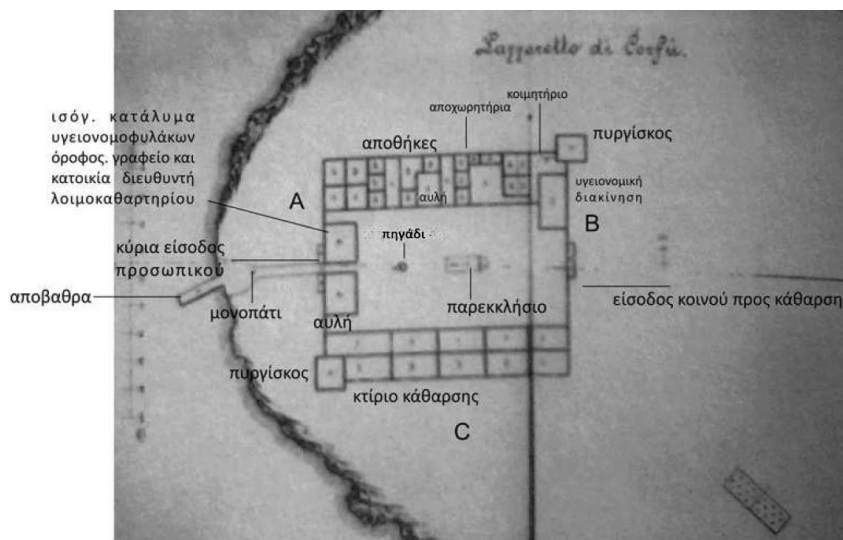
²⁶ Πανδή Αγαθοκλή Βάννα, «Καραντίνες και λοιμοκαθαρτήρια στα Ιόνια νησιά», *Ιατρικά Χρονικά ΒΔ Ελλάδος*, Τόμος 8ος, Τεύχος 2ο, 2011, σελ. 18, διαθέσιμο στο: <https://ixek.gr/wp-content/uploads/2019/07/0802-02.pdf> (τελευταία επίσκεψη 8 Αυγούστου 2023)

²⁷ Μουδήλας Σταύρος Αντώνιος, *Η κοινωνική πολιτική στα Ιόνια νησιά κατά τη διάρκεια των ξένων κατακτήσεων*, πτυχιακή εργασία, Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, Αθήνα, Ιούλιος 2020, σελ. 25

Εικόνα 12: Σημερινή άποψη Λαζαρέτου Κέρκυρας.

Σύμφωνα με την παρακάτω κάτοψη (εικόνα 13), στις αρχές του 19^{ου} αιώνα το λοιμοκαθαρτήριο είχε τη μορφή ενός συγκροτήματος με μια τετράγωνη περιτοιχισμένη αυλή, με μήκος κάθε πλευράς περίπου 80 μ. και εμβαδόν 6.000 τ.μ., η οποία περικλείει διάφορα κτίρια.

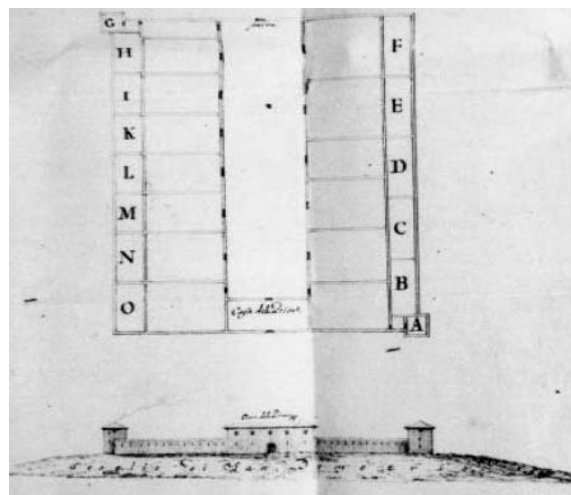
Εικόνα 13: Κάτοψη του κτιριακού συγκροτήματος, το 1870.

Και από τις δύο πλευρές περιμετρικά αυτής της μεγάλης αυλής υπάρχουν δωμάτια και καταστήματα, ενώ στο κέντρο της είναι κτισμένη μια εκκλησία και ένα πηγάδι²⁸. Στις δύο γωνίες του συγκροτήματος παρατηρούνται δύο πύργοι, ενισχύοντας τον φρουριακό χαρακτήρα του λοιμοκαθαρηρίου. Όπως παρατηρείται και από την παραπάνω κάτοψη, οι διοικητικοί χώροι γειτνιάζουν με την είσοδο, με σκοπό τον έλεγχο της πρόσβαση στο λοιμοκαθαρτήριο, ακολουθώντας τις αρχές του Πανοπτικού του Bentham. Η αυλή, τοποθετημένη κεντρικά του κτιριακού συγκροτήματος και μπροστά από την εσωτερική όψη του διοικητικού κτιρίου, επιτυγχάνει την εύκολη εποπτεία των ασθενών, σε κάθε σημείο της, καθώς κάποιες διοικητικές χρήσεις είναι υπερυψωμένες σε σχέση με αυτή. Οι δύο πυργίσκοι, οι οποίοι είναι τουλάχιστον διπλάσιου ύψους από το κτίριο κάθαρσης, όπως φαίνεται και στις παρακάτω όψεις (εικόνα 16), τοποθετούνται στις γωνίες αντιδιαμετρικά του του συγκροτήματος, ελέγχοντας την είσοδο από θάλασσα και από στεριά. Επίσης, παρατηρούνται εκατέρωθεν και των δύο εισόδων του λοιμοκαθαρηρίου (όψη A & B), δύο ανοίγματα με σκοπό τον έλεγχο των επισκεπτών.

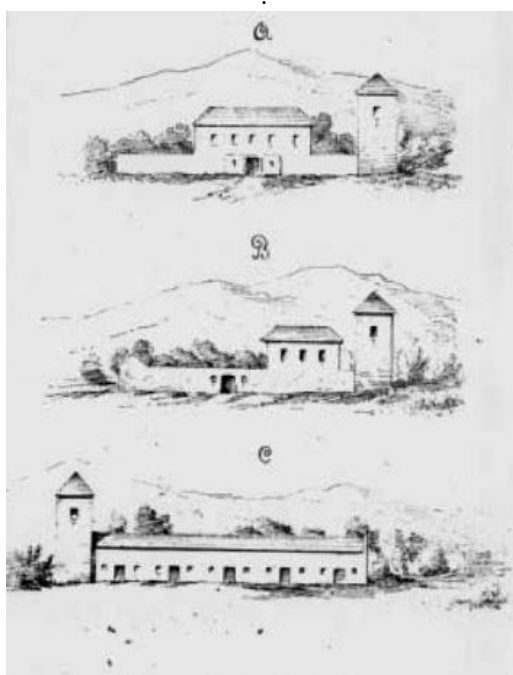
²⁸ Bussolin, G., *Delle istituzioni di sanità mariima nel bacino del Mediterraneo*. Studio comparativo. Trieste: stabilimento ipograico di Herrmanstorfer, 1881

Εικόνα 14: Κάτοψη νησίδας Λαζαρέτου.

Εικόνα 15: Κάτοψη και πρόσοψη λοιμοκαθαρηρίου Κέρκυρας.

Εικόνα 16: Όψεις λοιμοκαθαρηρίου Κέρκυρας.

Η λειτουργία του Λαζαρέτου της Κέρκυρας διακόπηκε το 1705, όποτε και υλοποιείται και η ανακατασκευή του. Κατά τους Ρωσοτουρκικούς πολέμους²⁹ οι κτιριακές εγκαταστάσεις του λοιμοκαθαρηρίου καταστράφηκαν και το νησί χρησιμοποιήθηκε για τη στρατοπέδευση των τούρκικων στρατευμάτων. Έπειτα, κυριάρχησαν οι Γάλλοι Συντηρητικοί και ανακαίνισαν ξανά τις εγκαταστάσεις, οι οποίες κατά την περίοδο της Βρετανικής κυριαρχίας εξελίχθηκαν και λειτούργησαν με βάση τα πρότυπα της ενετικής περιόδου³⁰. Σήμερα σώζονται ορισμένα κτιριακά κατάλοιπα από διάφορες περιόδους της ιστορίας της νησίδας. Συγκεκριμένα, έχει διασωθεί η εκκλησία χωρίς την οροφή της, το διώροφο κτίριο με τη συμπαγή πλινθοδομή, καθώς και ένα τμήμα του περιμετρικού τείχους του λοιμοκαθαρηρίου.

²⁹ Συνεχόμενες πολεμικές συγκρούσεις, που διεξήχθησαν ανάμεσα στη Ρωσική και την Οθωμανική Αυτοκρατορία, το 1568-1878, αποτελώντας μία από τις πιο εκτενείς στρατιωτικές συγκρούσεις στην ιστορία της Ευρώπης.

³⁰ Λασκαράτος Ι., *Πρόληψη της Αρρώστιας και Κοινωνική Προστασία στα Επτάνησα επί Αγγλοκρατίας (1815-1864)*, Αθήνα, 1985, σελ.111 και Πλέσσα Μαίρη, αρθρο: «Θεσμοί Υγειονομικής Επιτήρησης στα νησιά του Ιονίου την περίοδο των Ευρωπαϊκών Κυριάρχων: Η περίπτωση των λοιμοκαθαρηρίων», στο βιβλίο: Μπαμπούνης Χαράλμπος, *Ιστορίας Μέρμνα, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών*, Αθήνα, 2011, σελ. 1091

- **Λευκάδα, νησί Αγίου Νικολάου (νησάκι του Σικελιανού)**

Εικόνα 17: Άποψη της νησίδας Αγ. Νικολάου στην Λευκάδα.

Κατά την περίοδο της αγγλικής κυριαρχίας χρησιμοποιήθηκε μία νησίδα, που βρίσκεται βόρεια του βορειοανατολικού άκρου του ισθμού, ως λοιμοκαθαρτήριο. Πρόκειται για το νησί του Αγίου Νικολάου, το οποίο μετέπειτα ήταν το σπίτι του Σικελιανού³¹. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για την ύπαρξη κτιριακών υποδομών στη νησίδα κατά τη λειτουργία της ως λοιμοκαθαρτήριο, ωστόσο σήμερα υπάρχει ένας ναός, ορθογωνίου παραλληλόγραμμου σχήματος, με δίρριχτη στέγη, καθώς και περίφραξη (εικόνα 17).

Εικόνα 18: Άποψη της νησίδας, όπου διακρίνεται το σπίτι του Άγγελου Σικελιανού, το 1960.

- **Μαγνησία, νησί Τρίκερι (Αγία Κυριακή)**

Εικόνα 19: Σύγχρονη άποψη του νησιού Τρίκερι, Μαγνησίας.

Υπάρχουν πληροφορίες ότι στο νησί Τρίκερι λειτούργησε το λοιμοκαθαρτήριο της Μαγνησίας, κατά τον 19^ο και στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, χωρίς να είναι γνωστή η μορφολογία του. Στη συνέχεια, χρησιμοποιήθηκε ως τόπος εξορίας γυναικών πολιτικών κρατουμένων, την περίοδο 1948 – 1953³².

Εικόνα 20: Μνημείο αφιερωμένο στη μνήμη των γυναικών πολιτικών εξόριστων, στο νησί Τρίκερι.

³¹ Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ., *Η εκκλησιαστική συμβολή στην περιστολή των επιδημιών στα Επτάνησα επί Ενετοκρατίας και Αγγλοκρατίας*, εκδ. Materia Medica Greca, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983

³² <https://www.iefimerida.gr/news/475440/nisi-trikeri-ena-stolidi-toy-pagasitikoy-poy-kapote-itan-topos-exorias-gynaikon-eikones> (τελευταία επίσκεψη 11 Σεπτεμβρίου 2023)

- **Μακρόνησος, παραλία στο νότιο άκρο του νησιού**

Μετά την μαζική άφιξη προσφύγων στον ελλαδικό χώρο το 1922, στο λοιμοκαθαρτήριο του Αγίου Γεωργίου, δημιουργήθηκε η ανάγκη για την ύπαρξη και άλλου λοιμοκαθαρτηρίου, τοποθετημένο σε απόσταση από την Αθήνα, έτσι χρησιμοποιήθηκε το λοιμοκαθαρτήριο της Μακρονήσου, που βρισκόταν στο νότιο τμήμα του νησιού, για την προσωρινή εγκατάσταση των προσφύγων του Πόντου. Συγκεκριμένα, αναφέρεται στην εφημερίδα *Εμπρός*: «το ζήτημα της εγκαταστάσεως των προσφύγων, απεφασίσθη όπως εγκατασταθούν όλοι εις Μακρόνησον» και, «μετά την απολύμανσίν των και την εξυγίανσιν τοποθετηθούν εις διάφορα μέρη», έπειτα από απόφαση του υπουργικού συμβουλίου στις 9 Ιουνίου του 1922³³.

Εικόνα 21: Άποψη λοιμοκαθαρτηρίου Μακρονήσου.

Το νησί αποτέλεσε την ιδανική τοποθεσία για τη δημιουργία λοιμοκαθαρτηρίου εξαιτίας της απόστασής του από την απέναντι ακτή καθώς δεν ήταν εφικτή η απόδραση και η μετάδοση της ασθένειας σε κατοικημένη περιοχή. Ωστόσο, όπως αναφέρει ο πρόσφυγας Ιγνάτιος Ορφανίδης: «Στην 1^η Αυγούστου (1922) μας κατέβασαν στη Μακρόνησο.[...] Εμείς χτίσαμε τα παραπήγματα, στέρνα για νερό, ό,τι χρειαζόταν. Έρημο νησί ήταν η Μακρόνησος, ακατοίκητο, όλο βράχια[...]», γεγονός που γνωστοποιεί την μέχρι τότε έλλειψη υποδομών φιλοξενίας και περίθαλψης³⁴.

Εικόνα 22: Παραλία όπου λειτουργούσε το λοιμοκαθαρτήριο.

Εικόνα 23: Η τοποθεσία της παραλίας στο νησί της Μακρονήσου, όπου λειτούργησε το λοιμοκαθαρτήριο.

³³ Εφημερίδα *Εμπρός*, 10.6.1922, διαθέσιμη στο: <http://rgdev.nlg.gr/archive/search> (τελευταία επίσκεψη 7 Αυγούστου 2023)

³⁴ *Η Ξεοδος*. Τόμος Γ'. «Μαρτυρίες από τις επαρχίες του μεσόγειου Πόντου (Συλλογικό)», εκδ. Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα, Ιούλιος 2013, σελ. 369-372

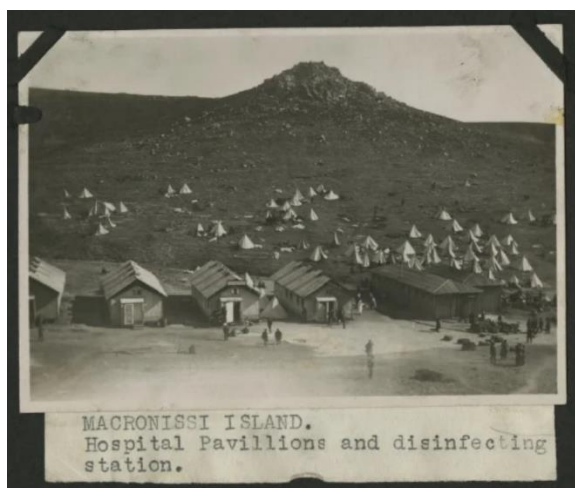

Εικόνα 24: Αεροφωτογραφία με τα δύο σημεία συγκέντρωσης των προσφύγων, στο νότιο τμήμα της Μακρονήσου.

Εικόνα 25: Σημείο αποβίβασης προσφύγων στη Μακρόνησο.

Πρόκειται για έναν μη περιφραγμένο υπαίθριο χώρο όπου είχαν στηθεί πρόχειρα αντίσκηνα οργανωμένα κατά ζώνες. Η κατανομή των προσφύγων στις σκηνές γινόταν με κριτήριο την περιοχή προέλευσης και των ασθενειών τους. Στον χώρο αυτό, επίσης, είχε ιδρυθεί θεραπευτήριο και τοποθετηθεί απολυμαντικοί κλίβανοι. Την περίθαλψη των ασθενών ανέλαβε η αμερικανική οργάνωση «Νοσοκομεία Αμερικανίδων Γυναικών» (The American Women's Hospitals, AWH) και με μερική στήριξη της Πολιτείας.

Εικόνα 26: Οι σκηνές των προσφύγων της Μακρονήσου.

Την άφιξη στον υγειονομικό σταθμό ακολουθούσε το κάψιμο των ρούχων και κόψιμο των μαλλιών των ασθενών. Το τελευταίο βήμα της διαδικασίας ήταν ιδιαίτερα οδυνηρό για τις γυναίκες καθότι αισθάνονταν ταπεινωμένες. Όσον αφορά τις συνθήκες διαβίωσης ήταν άθλιες, όπως μάλιστα αποκαλύπτει ο Ιγν. Ορφανίδης στον ερευνητή του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών το 1962: «Ζούσαμε μες στη βρώμα, στην πείνα και τη δίψα. Νερό δεν υπήρχε στάλα στο νησί. Μια μαούνα μάς έφερνε από το Λαύριο νερό κι εκείνο γλυφό και λιγοστό. Μας τάζαν βρωμερά μακαρόνια, ελιές σκουλικάσμένες, χαλασμένες ρέγγες κι έπεσε τύφος. Και νερό πουθενά. Κάποτε έκανε τρεις μέρες η μαούνα να φέρει νερό. Λιποθυμούσε ο κόσμος απ' τη δίψα [...]»³⁵. Παράλληλα, οι κρατικοί υπάλληλοι είχαν εχθρική και ρατσιστική συμπεριφορά προς τους πρόσφυγες και τους εκμεταλλεύονταν.

Τέλος, η αυξημένη εισροή ασθενών στο νησί και η ελλιπής περίθαλψη, σε συνδυασμό με τον υποσιτισμό και τις αντίξοες συνθήκες διαβίωσης, επέφεραν μαζικούς θανάτους. Συγκεκριμένα, μόνο το 1/5 περίπου των προσφύγων μπόρεσαν να επιβιώσουν. Το 1931 η Μακρόνησος προτείνεται ως χώρος συγκέντρωσης των πολιτικών εξόριστων, προκειμένου να αποφευχθεί η μετάδοση των αντιλήψεων τους στον ελληνικό πληθυσμό.

³⁵ Ο. π., σελ. 375

- Μεσολόγγι, νησί Άγιος Σώστης

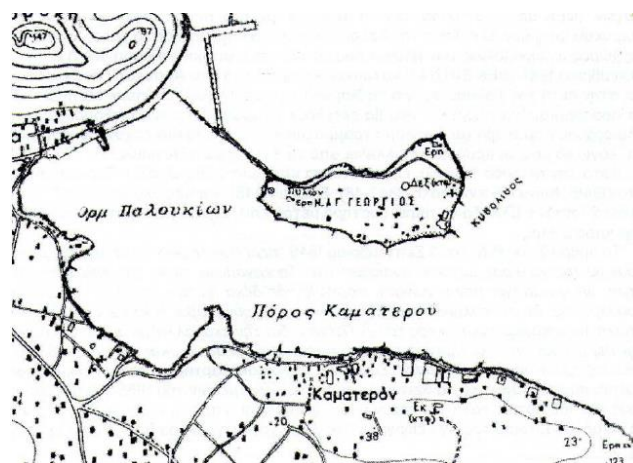
Το λοιμοκαθακτήριο του Μεσολογγίου, βρισκόταν στο νησάκι του Αγίου Σώστη, δυτικά της λιμνοθάλασσας, στη συμβολή με τον Πατραϊκό κόλπο και το Ιόνιο πέλαγος. Χτίστηκε το 1838, στο τότε μεγαλύτερο λιμάνι του Μεσολογγίου, και λειτούργησε έως το 1885³⁶. Δεν έχουν διασωθεί πληροφορίες για την αρχιτεκτονική του λοιμοκαθακτηρίου, ωστόσο σήμερα στο νησάκι υπάρχουν τα ερείπια του παλιού Τελωνείου, ο φάρος του νησιού καθώς και το εκκλησάκι του Αγ. Σώστη.

Εικόνα 27: Σημερινή αεροφωτογραφία του νησιού του Αγίου Σώστη, στο Μεσολόγγι.

- Πειραιάς, νησίδα Αγίου Γεωργίου

Η ανεπάρκεια των εγκαταστάσεων του λοιμοκαθακτηρίου στην Ηετιώνεια ακτή, δημιούργησε την ανάγκη για ύπαρξη ενός νέου Λαζαρέτου. Η καταλληλότερη τοποθεσία ήταν η ακατοίκητη νησίδα του Αγίου Γεωργίου, που βρισκόταν ανάμεσα στη Σαλαμίνα και το Πέραμα της Αττικής ακτής, εξαιτίας της γειτνίασης της νησίδας με το κεντρικό λιμάνι του Πειραιά. Εικάζεται η χρήση της ως Λαζαρέτο να ξεκίνησε τον 19^ο αιώνα και πιο συγκεκριμένα το 1864 όπως αναφέρει σε μαρτυρία του ο Γιοναννί Bussolin: «Το 1864 με την τελευταία εισβολή χολέρας σε αυτά τα μέρη, επειδή το λοιμοκαθακτήριο του Κανθάρου, με το να είναι πολύ κοντά στον Πειραιά και την Αθήνα και πάρα πολύ περιορισμένο, μη προσφέροντας πια τις απαραίτητες εγγυήσεις για την προστασία της δημοσίας υγείας, αποφασίσθηκε από την ελληνική Κυβέρνηση ανέγερση νέας εγκαταστάσεως σε καταλληλότερο μέρος. Αυτό έγινε στη Σαλαμίνα, αρχικά με ξύλινες κατασκευές και το επόμενο έτος με κτήρια από πλίνθους»³⁷.

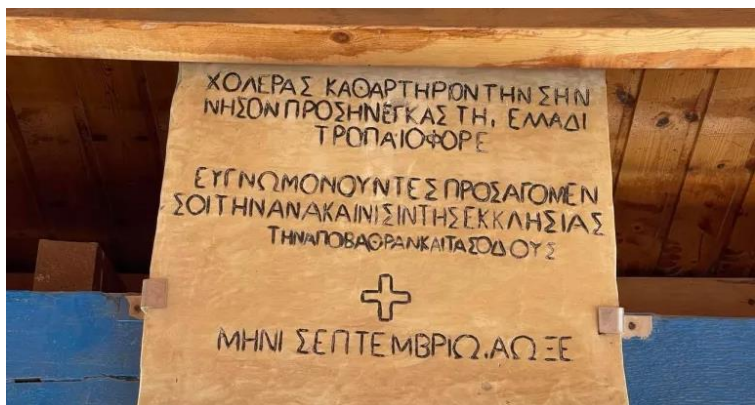
Εικόνα 28: Τοπογραφικό σχέδιο της νησίδας του Αγ. Γεωργίου, το 19^ο αιώνα.

³⁶ Γενικά Αρχεία του Κράτους Αρχεία Νομού Αρκαδίας, *Αλληλογραφία Φρουράς Μεσολογγίου 1825-1826*, εκδ. Εθνικό τυπογραφείο, Αθήνα, 1963, σελ. 440

³⁷ Βιρβίλης Α., «Το λοιμοκαθακτήριο του Αγ. Γεωργίου Σαλαμίνας», *Πρακτικά Ημερίδας Ιστορίας Ναυτικής Ιατρικής*, Σαλαμίνα, 2007, Παράρτημα 1, διαθέσιμο στο:

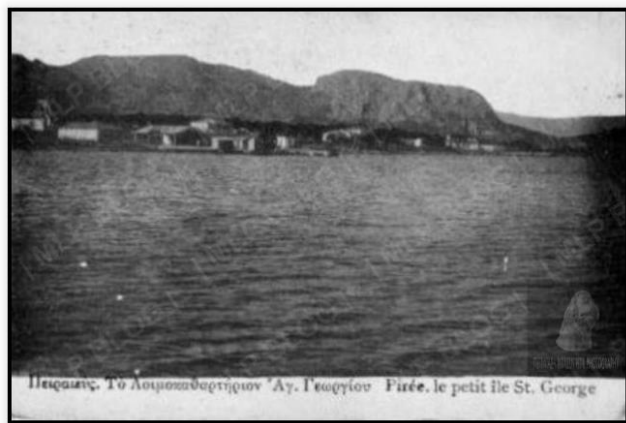
https://www.academia.edu/6230401/THE_LASARET_OF_ST_GEORGE_SALAMIS_ISLAND?fbclid=IwAR2fVSaXH_JzmSzyQIB-NcjEZilPal5s4gX6vqTe-bwZux3kzIaVeiygUgg (τελευταία επίσκεψη 7 Αυγούστου 2023)

Το 1865, όταν πλέον είχε εγκατασταθεί πλήρως ο υγειονομικός σταθμός στη νησίδα του Αγίου Γεωργίου, κατασκευάστηκαν η αποβάθρα και οι κτιριακές εγκαταστάσεις, ενώ ανακαινίσθηκε το εκκλησάκι του ομώνυμου Αγίου, όπως αναφέρεται στην επιγραφή όπου βρίσκεται πάνω από την είσοδό του (εικόνα 29).

Εικόνα 29: Επιγραφή πάνω από την εκκλησία του Αγ. Γεωργίου.

Πιο αναλυτική περιγραφή για τις κτιριακές εγκαταστάσεις που υπήρχαν στη νησίδα παραθέτει ο Giovanni Bussolin, αναφέροντας τα εξής: «Υιοθετήθηκε το σύστημα των περιπτέρων. Δύο σπιτάκια το κάθε ένα δύο ισογείων δωματίων, με χωριστή είσοδο, αποτελούν συνήθως ό,τι θα μπορούσε να αποκληθεί ένα συγκρότημα. Τα σπιτάκια αυτά είναι είκοσι, συνεπώς δέκα συγκροτήματα. Αν χρειαζόταν να περιληφθούν τρία, τέσσερα ή περισσότερα τέτοια σπιτάκια σε ένα ξεχωριστό τμήμα, αυτό μπορούσε να γίνει εύκολα με τη φροντίδα των υγειονομοφυλάκων. Εκτός από τα δέκα αυτά συγκροτήματα, και σε κάποια απόσταση, είναι ένα κτήριο δύο θαλάμων που χωρίζεται από ένα διάδρομο, και προοριζόταν για νοσοκομείο λοιμωδών.[...] Από τη μεριά της θάλασσας, ένας χώρος επισκεπτηρίου - ένα μικρό υπόστεγο, ανοιχτό σε όλους τους ανέμους, περιβαλλόμενο από ξύλινο κιγκλίδωμα.[...] Το μεγαλύτερο μειονέκτημα είναι ότι στις κατοικίες αυτών που είναι σε καραντίνα δεν υπάρχουν ούτε αποχωρητήρια, ούτε κάτι ανάλογο.[...] Εδώ δεν υπάρχει πλυντήριο, ούτε χώρος για συσκευές για την απολύμανση του ταχυδρομείου. Και για την φροντίδα των εμπορευμάτων υπάρχει ένα πολύ μικρό ξύλινο στέγαστρο, ανοιχτό από παντού. Έπιπλα και σκεύη δεν υπάρχουν, όπως και στον Κάνθαρο»³⁸.

Εικόνα 30: Άποψη του Λαζαρέτου του Αγ. Γεωργίου, στις αρχές του 20^{ού} αιώνα.

Επιπρόσθετα, πιο συγκεκριμένη εικόνα για την κατοικία των ασθενών αποτυπώνεται από την μαρτυρία του Γερμανού βυζαντινολόγου Karl Krumbacher, τον Οκτώβριο του 1884: «Κατά μήκος της ακτής είναι χτισμένος μεγάλος αριθμός σπιτιών για την καραντίνα. Πρόκειται για τετράγωνες κατασκευές από άγριες πελεκητές πέτρες, λίγο ασβεστωμένες και με κεραμοσκεπές. Κάθε σπίτι αποτελείται από δύο ευρύτερα δωμάτια εφοδιασμένα με μερικά κρεβάτια εκστρατείας και ένα νιπτήρα. Η στεγανότητα της οροφής δεν είναι καθόλου ικανοποιητική. [...] Σε ένα από τα σπιτάκια έχει εγκαταστήσει ο πανδοχέας του νησιού της καραντίνας την κουζίνα και μια τραπεζαρία, όπου συγκεντρωνόμαστε τις κοινές ώρες του φαγητού. [...] Μερικά βήματα κάτω από το οίκημα του επισιτισμού βρίσκεται το μικρό εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου. [...] Οι επιβάτες που είχαν προτιμήσει να περάσουν την

³⁸ Ό. π., Παράρτημα 1

καραντίνα πάνω στο πλοίο μάς επισκέπτονταν καμιά φορά και εύρισκον φυσικά την παραμονή στο πλοίο καλύτερη και πιο άνετη»³⁹.

Υπάρχουν αρκετές αφηγήσεις που μαρτυρούν τις άθλιες συνθήκες διαβίωσης που επικρατούσαν στο Λαζαρέτο του Αγίου Γεωργίου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν τα κείμενα στο βιβλίο *Κείμενα για την Ελλάδα – Φωτογραφίες και σχέδια* του Γαλλοελβετού αρχιτέκτονα Charles-Édouard Jeanneret-Gris, γνωστού και ως Le Corbusier, ο οποίος το Σεπτέμβριο του 1911 φιλοξενήθηκε στο λοιμοκαθαρτήριο και μεταξύ άλλων αναφέρει τα εξής: «Σε ένα μικρό μόλο όπου μας οδηγούν οι βαρκάρηδες στέκει ένας κύριος με άσπρο κασκέτο, δουλοπρεπής με τους πλούσιους, σκαιός και άξεστος με τους ταλαίπωρους: ένας υπάλληλος, ένας γραφειοκράτης! Συρματοπλέγματα χωρίζουν τα παραπήγματα... Η καραντίνα! Βρωμερή καραντίνα σε ένα έρημο νησί στο μέγεθος μιας μεγάλης πλατείας. Καραντίνα ηλίθια, ενάντια σε όλους τους νόμους της λογικής: εστία χολέρας. Εδώ, υπάλληλοι, εκεί, λωποδύτες και ανέντιμοι. Όνειδος για την ελληνική κυβέρνηση που καθιέρωσε αυτόν τον θεσμό. Μας κράτησαν εκεί τέσσερις μέρες βάζοντάς μας να πλαγιάζουμε με άγνωστους, μες στα ζώφια και τις σαρανταποδαρούσες, κάτω από έναν πύρινο ουρανό, δίχως ένα δένδρο σε εκείνο το νησί του διαβόλου.[...] Ένα εστιατόριο -με πομπώδη τίτλο- τόπος κατεργαριάς, όπου εκείνοι που το πατρνάρουν -ένας βουλευτής καθώς φαίνεται- επιτρέπουν να πουλιέται το νερό σαράντα λεπτά το λίτρο, και σε υποχρεώνουν να τρως βρωμιές σε εξοργιστικές τιμές»⁴⁰.

Εικόνα 31: Σύγχρονη όψη της εκκλησίας του Αγίου Γεωργίου στην ομώνυμη νησίδα.

Το 1924 το Λαζαρέτο ανακαινίσθηκε πλήρως και δέχθηκε να φιλοξενήσει, τόσο κατά την ανταλλαγή πληθυσμών με την Τουρκία, σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάνης, όσο και κατά την υποδοχή των απελευθερωμένων αιχμαλώτων, περισσότερα από 100.000 άτομα. Το 1939-1940 δημιουργήθηκαν νέα κτίρια και ανακαινίσθηκαν γενικότερα οι κτιριακές εγκαταστάσεις, ενώ κατά τη Γερμανική κατοχή λειτούργησε ως Ναυαρχείο, αλλά με την αποχώρηση των Γερμανών λεηλατήθηκε. Η τελευταία φορά που η νησίδα χρησιμοποιήθηκε ως χώρος απολύμανσης ήταν το Σεπτέμβριο του 1947, όταν φιλοξένησε Αιγύπτιους ασθενείς, ενώ αργότερα μετατράπηκε για ένα μικρό χρονικό διάστημα σε ψυχιατρείο και το 1967 παραχωρήθηκε υπό τη διεύθυνση του Πολεμικού Ναυτικού Σαλαμίνας. Τέλος, το 1982 υλοποιήθηκαν έργα σύνδεσης της νησίδας με τη Σαλαμίνα, με επιχωματώσεις και σήμερα τα κτιριακά κατάλοιπα του νησιού χρησιμοποιούνται ως αποθήκες υλικών.

Εικόνα 32: Σύγχρονη άποψη της νησίδας του Αγίου Γεωργίου, όπου φαίνεται η σύνδεσή της με τη Σαλαμίνα.

³⁹ Karl Krumbacher, *Ελληνικό Ταξίδι*, εκδ. Κάτοπτρο-Ιστορητής, Αθήνα, Δεκέμβριος 1994

⁴⁰ Le Corbusier, *Κείμενα για την Ελλάδα – Φωτογραφίες και σχέδια*, εκδ. Άγρα, Αθήνα, Νοέμβριος 2009

- Ύδρα, νησίδα (έναντι του χωριού Βλυχού)

Το δεύτερο λοιμοκαθακτήριο της Ύδρας λειτούργησε σε ένα ακατοίκητο νησάκι, σε απόσταση 700 μ., απέναντι από μια παραλία, στο χωριό του Βλυχού. Η λειτουργία του ξεκίνησε στο τέλος του 18^{ου} αιώνα, ενώ αναφέρεται από ντόπιους ότι σταμάτησε να λειτουργεί πριν από τα χρόνια της επανάστασης. Δεν διέθετε λιμάνι για να αγκυροβολήσουν τα πλοία, ενώ μοναδικό τρόπο πρόσβασης αποτελούσε ένα μικρό μονοπάτι στη μία πλευρά του. Οι συνθήκες διαβίωσης ήταν άθλιες, καθώς οι ασθενείς ζούσαν «στοιβαγμένοι» σε μικρά διάσπαρτα κτίσματα, έχοντας στη διάθεσή τους μόνο τα απολύτως απαραίτητα, τα οποία μεταφέρονταν μια φορά την εβδομάδα από πλοία⁴¹. Τα τελευταία, επίσης, συνέλεγαν τα θύματα της ασθένειας, τα οποία εν τέλει θάβονταν στην Ύδρα.

Έως και σήμερα, διασώζονται στις απόκρημνες πλαγιές της νησίδας ερείπια από κτίσματα (εικόνα 33), εγκαταλελειμμένες κατοικίες και ένας μικρός ναός, αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη (εικόνα 34).

Εικόνα 33: Άποψη του λοιμοκαθακτηρίου της Ύδρας.

Εικόνα 34: Άποψη του λοιμοκαθακτηρίου της Ύδρας.

- Χανιά, νησίδα Λαζαρέτο (έναντι ακτής Νέας Χώρας)

Το λοιμοκαθακτήριο των Χανίων στεγάστηκε σε μία βραχονησίδα, δυτικά της πόλης, η οποία απέχει από την ακτή της Νέας Χώρας περίπου 1.200 μ. Η νησίδα μήκους περίπου 200 μ., πλάτους 70 μ. και με μέγιστο ύψος τα 3 μ., μπορούσε να προσεγγισθεί μόνο από την νότια πλευρά της.

Εικόνα 35: Γκραβούρα του 17^{ου} αιώνα, όπου διακρίνεται το Λαζαρέτο και το κτίριο του λοιμοκαθακτηρίου των Χανίων.

Οι εργασίες ανέγερσης του υγειονομείου στη νησίδα είχαν ξεκινήσει μεταξύ 1592-1595 από τους υπεύθυνους του Βασιλείου της Κάντιας, ωστόσο το 1603 διακόπηκαν λόγω έλλειψης υλικών. Λύση στο πρόβλημα αυτό προσπάθησε να δώσει η Γερουσία της Βενετίας⁴², στις 27 Μαρτίου του 1604, εξουσιοδοτώντας άμεσα την αποστολή ξυλείας και σιδηρικών, παρ' όλα αυτά οι εργασίες συνέχισαν να αργοπορούν και έτσι η Γερουσία άσκησε πιέσεις στον Γενικό Προβλεπτή Κάντιας⁴³. Παράλληλα, σημαντικό πρόβλημα στην οικοδόμηση του λοιμοκαθακτηρίου αποτελούσε η ύπαρξη τεράστιων κυμάτων, που προέρχονταν από το Κρητικό πέλαγος και συχνά έφθαναν και έως το κτίσμα, ύψους 2,50 μ. πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας, στο νότιο τμήμα της βραχονησίδας.

Περισσότερες πληροφορίες για το κτίσμα του Λαζαρέτου αποτυπώνονται από την μαρτυρία του Ιταλού αρχαιολόγου Guserpe Gerola, ο οποίος επισκέφθηκε την Κρήτη το 1900 και στη νησίδα διέκρινε τοίχους, πάχους

⁴¹ <https://www.mixanitouxronou.gr/i-agnosti-spinalogka-tis-ydras-oi-leproi-exorizontan-sto-mikro-vrachonisi-kai-otan-pethainan-thavontan-se-chorafia-poy-oi-ntopioi-theoroy-san-stoicheiomena/> (τελευταία επίσκεψη 10 Ιουνίου 2023)

⁴² Γνωστή και ως «Συμβούλιο των Παρακλητών», αποτελούσε το βασικό νομοθετικό και βουλευτικό σώμα της δημοκρατίας της Βενετίας.

⁴³ Δασύρας Αιμίλιος, άρθρο «Η νησίδα Λαζαρέτο των Χανίων», εφημερίδα *Χανιώτικα Νέα*, 20 Δεκεμβρίου 2010, σελ. 5

1,15 μ., με προσανατολισμό από το Νότο προς το Βορρά, που απείχαν μεταξύ τους 10,20 μ. επί 5,70 μ. και 13 μ. επί 5,70 μ. αντίστοιχα. Επίσης, εντόπισε τους τοίχους του πρώτου μέρους του κτίσματος να έχουν καταρρεύσει, ενώ ο δεύτερος χώρος, στο δυτικό τμήμα του, πλαισιωνόταν από ένα χαμηλό τοίχιο, ύψους 0,70 μ. Το τρίτο τμήμα του κτιρίου περικλειόταν, στα ανατολικά του, από έναν τοίχο λίγο πιο πάνω από την επιφάνεια του εδάφους και περιλάμβανε μία στέρνα, λαξευμένη στο βράχο⁴⁴.

Κατά την Τούρκικη πολιορκία των Χανίων το 1645, οι κατακτητές κατεδάφισαν το κτίσμα του λοιμοκαθαρητηρίου, για να τοποθετήσουν εκεί τα κανόνια τους. Από την επίσκεψη του Άγγλου κληρικού Ριχάρδου Πόκοκ, στο Λαζαρέτο των Χανίων το 1739, είναι γνωστό μεταξύ άλλων ότι: «Σ' αυτό γινόταν συνήθως η λοιμοκάθαρση την εποχή των Ενετών. Τώρα όλα τα κτίσματά του είναι κατεστραμμένα και το νησάκι είναι έρημο»⁴⁵. Τέλος, σήμερα μπορεί κανείς εύκολα να διακρίνει τα ίχνη των εξωτερικών και εσωτερικών τοίχων του υγειονομείου (εικόνα 36).

Εικόνα 36: Τα ερείπια των τοίχων του λοιμοκαθαρητηρίου, του Λαζαρέτου στη Νέα Χώρα των Χανίων.

Εικόνα 37: Σύγχρονη άποψη του Λαζαρέτου στα Χανιά.

Συνεπώς, ο εγκλεισμός των ασθενών συχνά πραγματοποιούνταν σε νησίδες, που βρίσκονταν σε μικρή απόσταση από τα κύρια λιμάνια των πόλεων. Με την περίπτωση των Λαζαρέτων σε νησίδες να είναι προτιμότερη από τους κατοίκους και από τον κρατικό μηχανισμό της εκάστοτε περιοχής, καθώς μειωνόταν η πιθανότητα εξάπλωσης της ασθένειας αλλά και ο κίνδυνος της απόδρασης των ασθενών από το λοιμοκαθαρητήριο. Η θάλασσα αναλάμβανε στην συγκεκριμένη περίπτωση το ρόλο του ορίου – συνόρου, που διαχωρίζε τον υγιή από των πάσχοντα πληθυσμό.

⁴⁴ Πιτσιτάκης Γιώργος, *Η αλίθρεκτος Νέα Χώρα, Χανιά*, 2012, κεφ. Το νησάκι Λαζαρέτο, σελ. 16

⁴⁵ Γρηγοράκης Μιχάλης, άρθρο «Τα Χανιά όπως τα είδαν οι ξένοι», *εφημερίδα Χανιώτικα Νέα*, Χανιά, 2003

Κεφάλαιο Β - Τα λοιμοκαθαρτήρια εντός αστικού ιστού

Στις περιπτώσεις όπου τα λοιμοκαθαρήρια δεν ήταν εφικτό να διαχωριστούν από τον αστικό χώρο μέσω κάποιου φυσικού συνόρου, που τις περισσότερες φορές ήταν η θάλασσα, τοποθετούνταν εντός αστικού ιστού και κυρίως στα λιμάνια. Παρακάτω ακολουθεί κατάλογος λοιμοκαθαρηρίων εντός αστικού ιστού στην Ελλάδα. Πρόκειται για 39 λοιμοκαθαρήρια διάσπαρτα στον ελλαδικό χώρο.

Κατάλογος λοιμοκαθαρηρίων εντός αστικού ιστού στην Ελλάδα

Λοιμοκαθαρήριο	Τοποθεσία	Εποχή	Αρχιτέκτονας	Συνοπτική αρχιτεκτονική περιγραφή
Αίγινα	ερείπια αρχαίου θεάτρου Αίγινας	Καποδίστρια (1842-1848)	Θ. Βαλλιάνος	ημικυκλική μορφή, με διαδρόμους σε ακτινοειδή διάταξη, που καταλήγουν σε ημικυκλική κεντρική αυλή
Αίγινα	Ορφανοτροφείο	1860-1866	Θ. Βαλλιάνος	ορθογώνιο παραλληλόγραμμο κτίριο, που οργανώνεται γύρω από κλειστή εσωτερική αυλή και περιβάλλεται από τάφρο
Άνδρος	Νειμποριός (σημερινή θέση δημοτικών αποθηκών)	κατασκευάστηκε το 1831		άγνωστο σχήμα κτιρίου, χωρίς ανοίγματα, με εσωτερικό προαύλιο χώρο
Ζάκυνθος	κοντά στο ναό του Αγίου Κωνσταντίνου, στους Κήπους	Βενετοκρατία (1588)		τετράγωνο κτιριακό συγκρότημα, με κεντρική ορθογωνική αυλή με τρία διαμερίσματα σε κάθε πλευρά της
Ηράκλειο Κρήτης	μονή Αγίου Λαζάρου	1300-1669		κτίσμα φρουριακού τύπου, με ελάχιστα ανοίγματα ή πύλες, με αίθριο χώρο
Ηράκλειο Κρήτης	μονή Αγίου Γεωργίου του Ακρωτηρίου (Αλικαρνασός)	1456-1917		κτίσμα φρουριακού τύπου, με ελάχιστα ανοίγματα
Ηράκλειο Κρήτης	περιοχή ναυστάθμου	1648		
Ιεράπετρα	λιμάνι	1619		
Ιθάκη	πόστο του Βαρκού, λιμάνι Βαθιού	ενεργό μέχρι τα τέλη του 18 ^{ου} αιώνα		κτίριο με μόλο
Καραμπουρνάκι, Καλαμαριά, Θεσσαλονίκη	Αρετσού Καλαμαριάς	ενεργό το 1916		περιφραγμένος υπαίθριος χώρος, με ορθογωνικά κτίρια και σκηνές σε παράταξη
Κεφαλονιά	Αργοστόλι	ιδρύθηκε το 1705 και ανακαινίστηκε το 1791		τετράγωνο διώροφο κτίριο με ένα πύργο στην κάθε γωνία και κεντρική αυλή
Κεφαλονιά	Φωκάτα	ιδρύθηκε το 1760		
Κύθηρα	Καψάλι	κατασκευάστηκε το 1817		μονώροφο κτίριο σχήματος Π, με κεντρικό υπαίθριο χώρο
Κύμη		ιδρύεται το 1847		
Κύμη	λιμάνι	ιδρύεται το 1853		

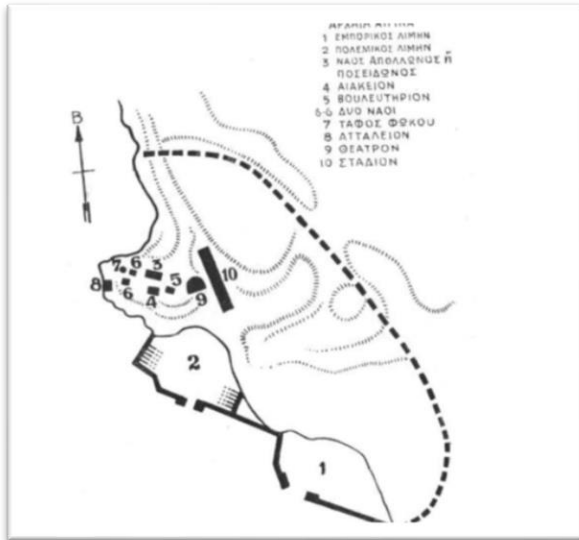
Λαμία	Ταράτσα, Λαμίας (σημερινό γενικό νοσοκομείο)	1836-1881		ισόγειο επίμηκες λιθόκτιστο κτίσμα
Λευκάδα	ναός Αγίου Γεωργίου (έξω από το Καλλιγόνι)	Αγγλοκρατία (1743)		κτίσμα οχυρωματικού περιγράμματος, σε σχήμα Π, με εσωτερική αυλή
Λευκάδα	παραλία κοντά στην πόλη	1744		μη οχυρωμένος υπαίθριος χώρος, με πρόχειρα καταλύματα σε μικρή απόσταση μεταξύ τους
Μήλος	μονή Αγίας Μαρίας (πιθανόν)	Κριμαϊκός πόλεμος		
Μονεμβασιά	Βράχος	18 ^{ος} αιώνας		συγκρότημα πέτρινων κτιρίων με δίδριχτες στέγες και υπαίθριο χώρο
Πάτρα	λιμάνι Πάτρας	Καποδιστριακή περίοδος		
Πάτρα	λιμάνι Αγυιάς	μετά το 1841		
Πάτρα	αποθήκες Κρωββ (σημερινή Δραματική Σχολή)	1922		συνεχές σύστημα όμοιων διώροφων κτιρίων
Πάτρα	στη σημερινή θέση του γηπέδου της ΕΑΠ	αρχές 20 ^{ου} αιώνα		διώροφο κτίριο αγνώστου σχήματος
Πειραιάς	πλατεία Αγίου Νικολάου	ιδρύθηκε το 1836	Κλεάνθης και Schaubert (εικάζεται)	παραλληλόγραμμο διώροφο κτίσμα, με δίδριχτη στέγη και εσωτερική αυλή
Πειραιάς	Ηετιώνεια ακτή (Κάνθαρος)	1858 - 1860		υπαίθριος χώρος χωρίς περίφραξη, περιλάμβανε ένα φυλάκιο, επτά ξύλινα παραπήγματα και επέκταση από λιθόκτιστες μονάδες
Ρέθυμνο	σημερινή περιοχή Κουμπέ	17 ^{ος} αιώνας		τετράπλευρο, περικλειστο με εσωτερική αυλή
Ρέθυμνο	στο βόρειο μόλο του λιμανιού	τέλη 17 ^{ου} αιώνα		παραλληλόγραμμο κτίσμα με δίκλιτη στέγη και περίβολο
Σκιάθος	Μπούρτζι (φρούριο)	λειτουργήσε μέχρι το 1836		
Σκιάθος	δίπλα στον Αγ. Γεώργιο	επί δημαρχίας Αναγνώστη Μπονάκη (μετά το 1836)		
Σκιάθος	Λαζαρέτα (Πούντα)	χτίστηκε το 1853, αλλά δεν λειτουργήσε ποτέ		τρία κτίρια, με το παραθαλάσσιο από αυτά να έχει μεγάλη, κάθετη σκάλα στην πλαγιά
Σπέτσες	Λαζαρέτο (όρμος Ζωγεριάς)	1838		ενιαία, συνεχόμενα διώροφα κτίσματα
Σύρος	θέση σημερινού Νεώριου	κατασκευάστηκε το 1830	Λ. Ζαβός	
Σύρος	νότιο άκρο του λιμανιού (θέση Πηδάλι)	1839 - μέσα 19 ^{ου} αιώνα	Wilhelm von Weiler, Λ. Ζαβός	συνεχόμενα μονώροφα κτίρια με δύο διώροφα κτίσματα στα άκρα της πρόσοψης και με εσωτερικό υπαίθριο χώρο

Τριζόνια		ιδρύθηκε το 1893 (Τουρκοκρατία)		
Ύδρα	λιμάνι (σημερινό κτίριο «Μελίνα Μερκούρη»)	κατασκευάστηκε το 17 ^ο αιώνα		δύο διώροφα όμοια κτίρια, ενωμένα με μία κλίμακα
Χανιά	λιμάνι Σούδας			
Χίος	σημερινή θέση του Γενικού Νοσοκομείου «Σκυλίτσειο»			
Ψαρά	Σπιτάλια	18 ^{ος} αιώνας		πέντε συνεχή μονώροφα, μονόχωρα κτίσματα

ι. Τα νεόκτιστα

- Αίγινα, ερείπια αρχαίου θεάτρου

Το πρώτο λοιμοκαθαρητήριο, που λειτούργησε στην Αίγινα, χτίστηκε στο βόρειο τμήμα του λιμανιού της και τα θεμέλιά του σώζονται έως και σήμερα δίπλα από το Αρχαιολογικό Μουσείο του νησιού, στην παραλία της Αύρας (Καρνάγιο).

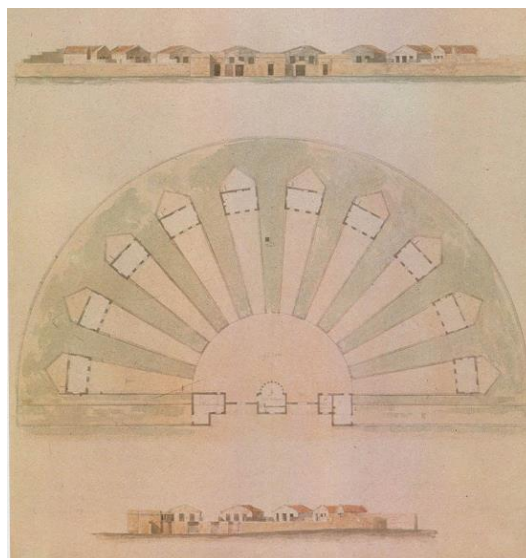

Εικόνα 38: Σχέδιο της Αίγινας με τα μνημεία της, κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ., όπου στον αριθμό 9 φαίνεται η θέση του θεάτρου – λοιμοκαθαρητηρίου.

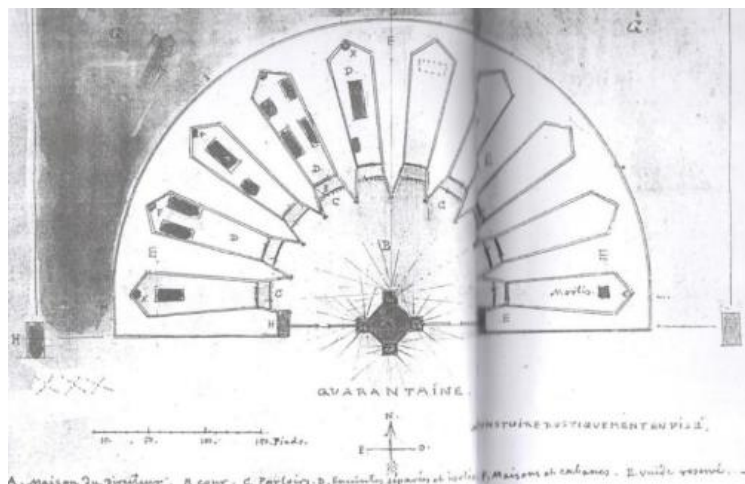
Εικόνα 39: Χάρτης του αγγλικού ναυτικού (1839), όπου διακρίνεται το αρχαίο θέατρο στην Αίγινα.

Η κατασκευή του λοιμοκαθαρητηρίου πραγματοποιήθηκε το 1828 από τον στρατιωτικό μηχανικό Θεόδωρο Βαλλιάνο στη θέση Καραντίνα, πάνω στα ερείπια του αρχαίου θεάτρου⁴⁶ του νησιού, το οποίο κατεδαφίστηκε τον 3^ο αιώνα μ.Χ.. Ο Θ. Βαλλιάνος, βασιζόμενος στο σχήμα του θεάτρου, ακολούθησε την ίδια ημικυκλική μορφή στη δημιουργία της κάτοψης του υγειονομείου (μοναδική περίπτωση κάτοψης λοιμοκαθαρητηρίου), όπως αυτή αποτυπώνεται από το Δανό αρχιτέκτονα Laurits Alfred Winstrup (εικόνα 40).

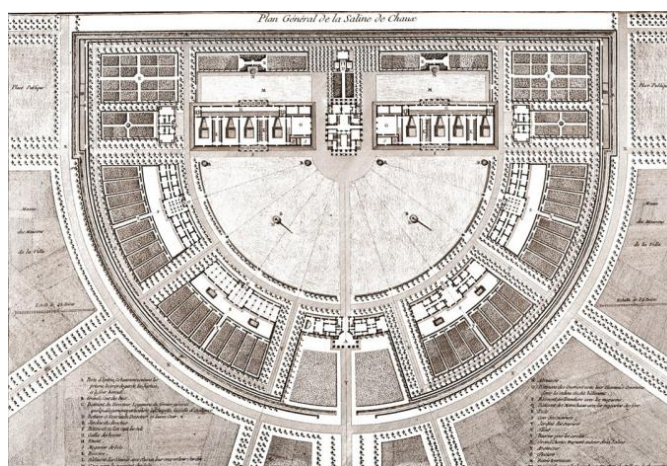
Εικόνα 40: Σχέδια του λοιμοκαθαρητηρίου Αίγινας από τον L. A. Winstrup.

⁴⁶ Ο Πausanias αναφέρει ότι είχε το ίδιο περίπου μέγεθος με το θέατρο της Επιδαύρου, διαθέσιμο στο: <http://hellas.teipir.gr> (τελευταία επίσκεψη 6 Ιουνίου 2023)

Εικόνα 41: Κάτοψη του λοιμοκαθαρτηρίου Αίγινας.

Η είσοδος στο λοιμοκαθαρτήριο πραγματοποιείται μέσω ενός μνημειώδους πρόπυλου⁴⁷. Εσωτερικά διαιρείται σε δέκα επιμήκεις υπαίθριους διαδρόμους που έχουν ακτινοειδή διάταξη και τοποθετούνται γύρω από μια ημικυκλική κεντρική αυλή. Οι διάδρομοι, που έχουν τριγωνική απόληξη στο πίσω μέρος τους και από έναν οικίσκο στο βάθος (τα διαμερίσματα των ασθενών), εναλλάσσονται από ελεύθερους χώρους, καταλήγοντας σε ένα κοινό σημείο στο βάθος του ημικυκλίου. Μοναδική είσοδο σε αυτούς τους χώρους αποτελεί το μέσο του τόξου της ορχήστρας, η οποία χρησίμευε ως πλατεία. Στο δυτικό άκρο του λοιμοκαθαρτηρίου βρισκόταν το νεκροφυλάκειο και στην κεντρική αυλή είχαν τοποθετηθεί η κατοικία του διευθυντή, τα γραφεία, το φυλάκιο και ένα μικρό εκκλησάκι. Παρατηρείται ότι το λοιμοκαθαρτήριο, πιθανότατα ακούσια, ακολουθεί εν μέρει τις αρχές του Πανοπτισμού του Bentham⁴⁸, εξαιτίας της ημικυκλικής διάρθρωσης των διαμερισμάτων γύρω από το κτίσμα του φυλάκιου, αλλά θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι παραπέμπει και στη διάταξη των αλατωρυχείων Salines de Chaux (1775-1778) του Claude-Nicolas Ledoux (εικόνα 42). Οι βασικές αρχές σχεδίασης των αλατωρυχείων είναι ο διαχωρισμός των λειτουργιών σε διαφορετικά κτίρια και η ημικυκλική διάταξη. Πιο συγκεκριμένα, τα κτίρια - διαμερίσματα των εργαζομένων (εργατών και τεχνητών) αναπτύσσονται περιμετρικά του ημικυκλίου και στην περίμετρο αυτού βρίσκεται το κτίριο της εισόδου. Οι διοικητικές λειτουργίες καθώς και το διαμέρισμα του διευθυντή, τοποθετούνται στο κέντρο του ημικυκλίου, όπως και στο λοιμοκαθαρτήριο της Αίγινας. Τέλος, πίσω από τα διαμερίσματα των εργαζομένων εκτείνονται οι αυλές - χωράφια τους. Το αλατωρυχείο θα μπορούσε να καταταχθεί στην ουτοπική αρχιτεκτονική του Διαφωτισμού με έμφαση στην εποπτεία.

Εικόνα 42: Κάτοψη των αλατωρυχείων Salines de Chaux του Claude-Nicolas Ledoux.

⁴⁷ Άρθρο της Καρδαμίτση - Αδάμη Μάρως, «Στα χρόνια του Καποδίστρια - Η πρώτη προσωρινή κυβέρνηση εγκαθίσταται στην Αίγινα και αυτό συμβάλλει στην ανοικοδόμηση της», στην εφημερίδα *Η Καθημερινή: Αφιέρωμα*, 1997, σελ. 22

⁴⁸ Σύμφωνα με τις αρχές του Πανοπτικού, το θεσμικό πλαίσιο λειτουργίας και διαμόρφωσης των φυλακών λειτουργεί, με βάση τις κοινωνιολογικές αναλύσεις, ως μία μορφή αυτοεπιτήρησης, αυτοπειθαρχίας και αυτοελέγχου των ατόμων υπό κράτηση, μέσω του αισθήματος της συνεχόμενης επιτήρησης. Κατασκευαστικά, ο κύριος άξονας του Πανοπτικού προτύπου είναι ο κεντρικός πύργος από όπου πραγματοποιείται ο έλεγχος όλων των κεντρικών κελιών.

Για την ανέγερσή του λοιμοκαθακτηρίου της Αίγινας χρησιμοποιήθηκαν πέτρες από αρχαία οικοδομήματα του λόφου της Κολώνας, έχοντας ως συνέπεια την καταστροφή τους. Τέλος, το λοιμοκαθακτήριο δεν έχει διατηρηθεί έως σήμερα.

Εικόνα 43: Άποψη του λοιμοκαθακτηρίου στην Αίγινα.

- Άνδρος, Νημποριός (σημερινή θέση δημοτικών αποθηκών)

Σύμφωνα με το *Ιστορία της Πόλεως Άνδρου και την εξέλιξιν αυτής*, όπως αναφέρεται από τον Καμπάνη Περράκη: «Το 1831 κατακευάσθη εις θέσιν Νειμποριός Λοιμοκαθακτήριον (Λαζαρέτο) της Άνδρου επι εκτάσεως 1275 τ.μ. υπό της Μονής Αγ. Νικολάου. Κατά το 1865 εξηγοράσθη υπό του Δήμου Άνδρου ο χώρος ούτος και είναι αι γνωσταί Δημοτικά αποθήκαι Νημποριού»⁴⁹.

Εικόνα: 44: Θέση του λοιμοκαθακτηρίου Άνδρου, στη σημερινή θέση του κτιρίου στέγασης ιστιοπλοϊκών σκαφών

Εικόνα 45: Νημποριός κατά τον 20^ο αιώνα. Αριστερά παρατηρούνται οι Δημοτικές Αποθήκες Άνδρου (παλιό λοιμοκαθακτήριο), ενώ δεξιά ο ναός Αγ. Νικολάου.

Εικόνα 46: Ναός Αγ. Νικολάου στην Άνδρο.

⁴⁹ Πασχάλης Δημήτριος, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΝΔΡΟΥ*, σημείωση 2, Περράκης Καμπάνης Δημ., «Η ιστορία της πόλεως Άνδρου και η εξέλιξιν αυτής», εκδ. Τυπωθήτω – Δαρδάνος, Απρίλιος 2004, σελ 31

Κατά τη Ρωσοκρατία της Άνδρου (1770-1774), όπως γράφει ο Δ. Πασχάλης στο *Ιστορία της Άνδρου* και στην μονογραφία του *Το Λαζαρέτον της Άνδρου*, κατασκευάστηκε το λοιμοκαθακτήριο στον Νημποριό, στη σημερινή θέση του κτιρίου στέγασης ιστιοπλοϊκών σκαφών⁵⁰ (εικόνα 44).

Επί Καποδίστρια αποφασίσθηκε η ανέγερση νέου λοιμοκαθακτηρίου και μάλιστα οι πέτρες του παλιού υγειονομείου χρησιμοποιήθηκαν για την ανέγερση του ναού του Αγ. Νικολάου. Το κτίριο του νέου λοιμοκαθακτηρίου παραμένει αγνώστου σχήματος και πιθανόν χωρίς ανοίγματα προς τον εξωτερικό χώρο και με εσωτερικό προαύλιο χώρο, για τον αυλισμό των ασθενών.

Εικόνα 47: Άποψη του λοιμοκαθακτηρίου της Άνδρου.

Όπως διακρίνεται και στην παραπάνω φωτογραφία (εικόνα 47) το λοιμοκαθακτήριο της Άνδρου είχε μεγάλο μέγεθος και δεξιά του βρισκόταν ένα μικρό κτίσμα, το οποίο πιθανολογείται να σχετιζόταν με τη λειτουργία του. Η μετατροπή του υγειονομείου σε Δημοτικές Αποθήκες οδήγησαν στη δημιουργία νέων εξωτερικών ανοιγμάτων, ασύμβατα με την παλιότερη χρήση του κτιρίου⁵¹.

- Ζάκυνθος, κοντά στο ναό του Αγίου Κωνσταντίνου στους Κήπους

Το πρώτο λοιμοκαθακτήριο της Ζακύνθου χτίστηκε το 1690 επι Βενετοκρατίας και είχε τοποθετηθεί στην άκρη της πόλης, σε μικρό ύψωμα, κοντά στο ναό του Αγ. Κωνσταντίνου στους Κήπους⁵². Το Λαζαρέτο αποτελούταν από ένα μεγάλων διαστάσεων κτιριακό συγκρότημα, φρουριακού τύπου, με κεντρική ορθογωνική αυλή και τρία διαμερίσματα στην κάθε πλευρά της.

Εικόνα 48: Σημερινή θέση του λοιμοκαθακτηρίου Ζακύνθου, στην περιοχή κοντά στο ναό του Αγ. Κωνσταντίνου στους Κήπους.

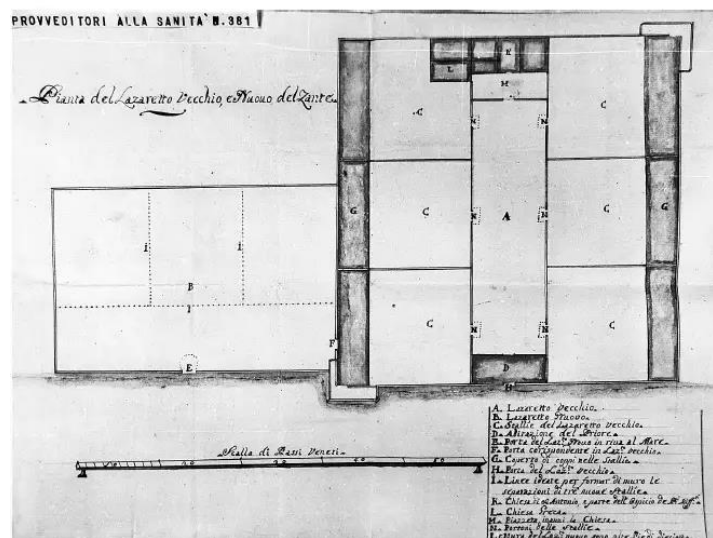
Εικόνα 49: Άποψη του πρώτου λοιμοκαθακτηρίου Ζακύνθου.

⁵⁰ Ο. π., σελ 246-247

⁵¹ <https://androshistoria.blogspot.com/2016/07/blog-post.html> (τελευταία επίσκεψη 18 Ιουλίου 2023)

⁵² Πανδής Αγαθοκλή Βάννα, «Καραντίνες και λοιμοκαθακτήρια στα Ιόνια νησιά», *Ιατρικά Χρονικά ΒΔ Ελλάδος*, Τόμος 8^{ος}, Τεύχος 2^ο, 2011, σελ. 21, διαθέσιμο στο: <https://ixek.gr/wp-content/uploads/2019/07/0802-02.pdf> (τελευταία επίσκεψη 8 Αυγούστου 2023)

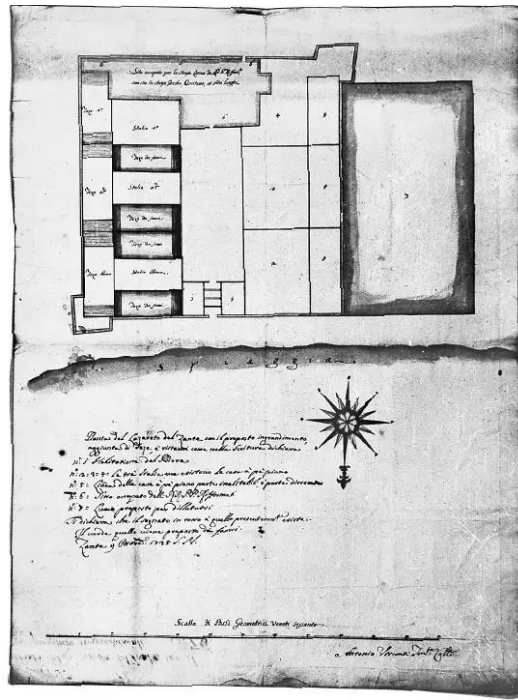
Το 1728 άρχισε η αναδιοργάνωση των υποδομών του και το 1741 αποτέλεσε επιτακτική ανάγκη η ανακατασκευή τμήματός του, με τις εργασίες να πραγματοποιούνται τα μετέπειτα χρόνια.

Εικόνα 50: Κάτοψη του παλιού και του νέου παραρτήματος του λοιμοκαθαρητηρίου Ζακύνθου.

Η καινούργια κάτοψη του 18^{ου} αι., όπως φαίνεται και από την παραπάνω εικόνα (εικόνα 50), αποτελείται από ένα συγκρότημα τετραγώνου σχήματος που αναφέρεται ως το παλιό Λαζαρέτο (A) με μία κεντρική ορθογωνική αυλή, όπου σε κάθε μια από τις πτέρυγες που την πλαισιώνουν αναπτύσσονται τρία διαμερίσματα, μερικώς στεγασμένα⁵³. Η είσοδος του λοιμοκαθαρητηρίου, ήταν τοποθετημένη από την πλευρά της θάλασσας και στην πλευρά αυτή η πτέρυγα στέγαζε τα διαμερίσματα της φρουράς, αποτελούμενη από 7-8 άτομα, και στον όροφο την κατοικία του διευθυντή, με αποτέλεσμα το κτιριακό συγκρότημα να ακολουθεί τις αρχές του Πανοπτισμού του Bentham. Στο βάθος της αυλής, υπάρχουν δυο μικροί ναοί, ένας ορθόδοξος του Αγ. Νικολάου και ένας καθολικός του San Antonio di Padova, καθώς και ένα τμήμα ενός ξενώνα. Παράλληλα, ο φρουριακός χαρακτήρας του συγκροτήματος ενισχύεται από την ύπαρξη δύο πύργων στις αντιδιαμετρικές γωνίες. Στην ανατολική πλευρά του παλιού Λαζαρέτου, προτείνεται η δημιουργία ενός νέου τμήματος (B), το οποίο θα βρίσκεται σε επαφή με το κτίριο (A) και η επικοινωνία θα επιτυγχάνεται μέσω ενός νέου ανοίγματος (F). Επιπλέον, στο νέο τμήμα ανοίγεται και μια νέα είσοδος (E) προς την πλευρά της θάλασσας, η οποία οδηγεί σε μία νέα εσωτερική αυλή και με τις τρεις διακεκομμένες γραμμές που απεικονίζονται, προτείνονται οι πιθανές θέσεις κατασκευής τοίχων, με σκοπό τη διαμόρφωση των τριών νέων διαμερισμάτων.

⁵³ Πρόκειται για χώρους τοποθέτησης των εμπορευμάτων και παραμονής των υπό κάθαρση ασθενών.

Εικόνα 51: Κάτοψη νέου λοιμοκαθαρηρίου Ζακύνθου.

Η δεύτερη κάτοψη της επέκτασης του λοιμοκαθαρηρίου της Ζακύνθου (εικόνα 51), παρουσιάζει πανομοιότυπη κτιριολογική διάρθρωση με την προηγούμενη και επιγράφεται ως «Κάτοψη του Λαζαρέτου της Ζακύνθου με την προτεινόμενη επέκταση», με κυρίαρχη διαφορά τα συμπεριλαμβανόμενα υπόστεγα και επισκευές, όπως αυτά αναφέρονται στο έγγραφο που συνοδεύει το σχέδιο. Επίσης, όπως παρατηρείται στη δεύτερη κάτοψη το καινούργιο παράρτημα εφάπτεται στη δυτική πλευρά του λοιμοκαθαρηρίου, χωρίς καμία πληροφορία για την εσωτερική του συγκρότηση⁵⁴.

Το Λαζαρέτο της Ζακύνθου δεν έχει διασωθεί έως σήμερα, παρά μόνο ορισμένων σωζόμενων τοίχων, οι οποίοι μας παραθέτουν μια εικόνα για την έκταση του συγκροτήματος.

- Κεφαλονιά, Αργοστόλι

Το λοιμοκαθαρήριο της Κεφαλονιάς οικοδομήθηκε το 1705, επί προνοητού Daniel Dolfen, στο Αργοστόλι και εικάζεται ότι λόγω καταστροφών από σεισμούς κρίθηκε αναγκαία η ανακαίνισή του το 1791, επί του προβλεπτή Angelo Maria Giorgio⁵⁵. Ο Γάλλος πρόξενος Grasset Saint Sauveur το 1781 περιγράφει το λοιμοκαθαρήριο του Αργοστολίου: «Το Λαζαρέτο είναι το πρώτο κτίσμα που βλέπει κανείς στην παραλία εισερχόμενος στον κόλπο, κοντά στο λιμάνι του Αργοστολίου. Κοντά του βρισκόταν το στρατιωτικό νοσοκομείο. Το σχήμα του διαγράφει ένα τέλειο τετράγωνο, που ενισχύεται από δύο μικρούς πύργους. Το εσωτερικό αποτελείται από κάποια δωμάτια για τους ταξιδιώτες και δύο υπόστεγα, όπου τοποθετούν και αερίζουν τα εμπορεύματα. Συνεχόμενα υπάρχει μια μικρή ελληνική εκκλησία αφιερωμένη στον Άγιο Ρόκκο, που εφημερεύεται από έναν ιερέα, ο οποίος έχει επίσης εκεί ένα κατάλυμα. Η διοίκηση του Λαζαρέτου καταλαμβάνει όλη την πρόσοψη. Το ισόγειο αποτελείται από έναν προθάλαμο, όπου 5 ή 6 στρατιώτες της φρουράς προστατεύονται από τις άσχημες καιρικές συνθήκες [...]»⁵⁶. Η θέση της στρατιωτικής φρουράς μαρτυρά την άμεση συσχέτιση του λοιμοκαθαρηρίου με τις αρχές του Πανοπισμού του Bentham. Επίσης, η διάταξή του συνομιλεί με αυτή των καθολικών ναών, όπου ο ναός δεν τοποθετείται στο μέσο του περιβόλου, όπως στους ορθόδοξους, αλλά εντάσσεται στην περιμετρική ζώνη.

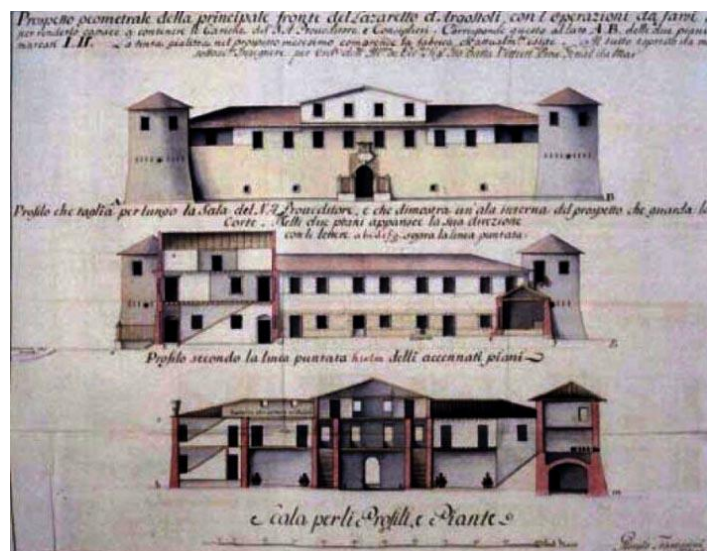
⁵⁴ Ζήβας Διονύσης, «Τα Λαζαρέτα της Ζακύνθου», ανάτυπο από τον χαριστήριο τόμο *Φιόρα τιμής για τον Μητροπολίτη Ζακύνθου Χρυσόστομο Β' Συνετό*, Ζάκυνθος, 2009, σελ. 4-7

⁵⁵ Πλέσσα Μαίρη, άρθρο «Θεσμοί Υγειονομικής Επιτήρησης στα νησιά του Ιονίου την περίοδο των Ευρωπαϊκών Κυριάρχων: Η περίπτωση των λοιμοκαθαρητηρίων», στο βιβλίο: Μπαμπούνης Χαράλμπος, *Ιστορίας Μέρμνα*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2011, σελ. 1092

⁵⁶ Grasset Saint-Sauveur, *Voyage historique, littéraire et pittoresque dans les îles et possessions, ci-devant vénitiennes du Levant*, τόμος 1, Παρίσι, 1793

Εικόνα 52: Τομή και κάτοψη του λοιμοκαθαρηρίου Αργοστολίου.

Εικόνα 53: Όψεις και τομές του λοιμοκαθαρηρίου Αργοστολίου.

Οι Άγγλοι το 1830 πρότειναν την ανακαίνιση και επέκταση του υπάρχοντος λοιμοκαθαρητηρίου, η οποία τελικά υλοποιήθηκε το 1841. Από τον 19^ο αι. έχει εγκαταλειφθεί το Λαζαρέτο του Αργοστολίου, ενώ το κτίριο και η εκκλησία εκκενώθηκαν λόγω των σεισμών και τελικά κατεδαφίστηκαν το 1900⁵⁷.

- Κύθηρα, Καψάλι

Το λοιμοκαθαρήριο των Κυθήρων βρισκόταν στην περιοχή Καψάλι και το κτίριο του θεωρείται ως το πιο καλοδιατηρημένο στο είδος του, στην Ελλάδα. Μάλιστα, ο Μ. Πετρόχειλος στο κείμενό του αναφέρει: «Η υπό των Άγγλων κατοχή της νήσου απέβη ωφέλιμος δια της επιτελέσεως εν αυτή διαφόρων κοινωφελών έργων. Η αρχή των εκτελουμένων έργων εγένετο επί της διοικήσεως του Άγγλου τοποτηρητού Νέουτον Φιλίππου κατά το διάστημα της οποίας κατεσκευάσθησαν τα δύο εν Καψάλι υπάρχοντα κτίρια, το του Λιμενοκαθαρητηρίου και το δι' αποθήκην στρατιωτικών τροφίμων καλούμενον Γρανάγιον (1817). Η κατασκευή τούτων εγένετο δι υποχρεωτικής εργασίας των κατοίκων, μέχρις ότου κατόπιν επιδόσεως κατά το 1827 καταγγελίας προς την Αρμοστείαν του Εμμ. Καλούτση δια την άρσιν ταύτης, περιωρίσθη και συν τω χρόνω εξέλιπε»⁵⁸.

Εικόνα 54: Τοποθεσία του λοιμοκαθαρητηρίου Κυθήρων.

⁵⁷ Πανδής Αγαθοκλή Βάννα, «Καραντίνες και λοιμοκαθαρήρια στα Ιόνια νησιά», *Ιατρικά Χρονικά ΒΔ Ελλάδος*, 2011, Τόμος 8^{ος}, Τεύχος 2^ο

⁵⁸ Πετρόχειλος Μιχ., *Ιστορία της νήσου Κυθήρων*, εκδ. Γεωργακόπουλος Θ., Αθήνα, 1940

Αρχικά, το 1932 μεταβιβάστηκε στη δικαιοδοσία του ελληνικού κράτους, από το οποίο το αγόρασε ιδιώτης, ο οποίος το μετέτρεψε σε αποθήκη και στάβλο. Το Υπουργείο Πολιτισμού το χαρακτήρισε διατηρητέο το 1986. Έπειτα το 1998 αγοράστηκε από μία γαλλική οικογένεια, απογόνων του Γουσταύου Άϊφελ, σχεδιαστή του ομώνυμου πύργου στη πόλη του Παρισιού, η οποία συντήρησε το κτίριο σύμφωνα με τις συμβουλές της αρχαιολογίας. Το υπάρχον οικόπεδο έχει έκταση 2.500 τ.μ. και το κτίριο μαζί με την εσωτερική αυλή 884,9 τ.μ.. Το τελευταίο αποτελείται από έξι μεγάλες ισόγειες αίθουσες σε περιμετρική διάταξη γύρω από την εσωτερική αυλή (σχήματος Π), στο κέντρο της υπάρχει ένα πηγάδι⁵⁹ και έχει μοναστηριακές αναφορές.

Εικόνα 55: Άποψη του λοιμοκαθαρητηρίου Κυθήρων.

Εικόνα 56: Άποψη του λοιμοκαθαρητηρίου Κυθήρων.

- Λαμία, Ταράτσα (σημερινό γενικό νοσοκομείο)

Το λοιμοκαθαρητήριο της Λαμίας άρχισε να λειτουργεί στην περιοχή Ταράτσα το Σεπτέμβριο του 1836, και έπειτα από μακροχρόνια πορεία διατηρούνται έως και σήμερα τα ερείπιά του. Βρισκόταν στους πρόποδες του λόφου Παλιοκούλια, στη σημερινή θέση νότια των εγκαταστάσεων του Γενικού Νοσοκομείου Λαμίας⁶⁰ (εικόνα 57).

Εικόνα 57: Θέση του λοιμοκαθαρητηρίου Λαμίας, στην περιοχή Ταράτσα, νότια του Γενικού Νοσοκομείου Λαμίας.

Μέχρι και τα μέσα του 19^{ου} αι. υπήρχαν ερείπια οχύρωσης γύρω από το κτίσμα του λοιμοκαθαρητηρίου. Η τοποθεσία του διευκόλυνε την πρόσβαση των ασθενών, οι οποίοι κατέφθαναν από την Θεσσαλία και τα Βαλκάνια. Δεν έχει διασωθεί καμία γραπτή πληροφορία για τις αρχικές εγκαταστάσεις του κτιρίου, αλλά εικάζεται ότι είχε διαμορφωθεί κάποιο πρόχειρο κατάλυμα. Έπειτα, οικοδομήθηκε για τις ανάγκες του λοιμοκαθαρητηρίου ένα λιθόκτιστο επίμηκες κτίριο, το οποίο διέθετε δεκατρία ισόγεια δωμάτια, το καθ' ένα από αυτά με ξεχωριστή πρόσβαση και δύο από αυτά (το ανατολικό και το δυτικό) να έχουν και δεύτερο όροφο για τη διαμονή του

⁵⁹ Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ., *Η εκκλησιαστική συμβολή στην περιστολή των επιδημιών στα Επτάνησα επί Ενετοκρατίας και Αγγλοκρατίας*, *Materia Medica Greca*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983, σελ. 111

⁶⁰ Κασομούλης Νικόλαος, *Ημερολόγιον (1836-1837)*, εκδ. Ε.Γ. Βαγιονάκη, Αθήνα, 1968, σελ. 169

προσωπικού. Στο ανατολικό και δυτικό τμήμα του ισογείου υπήρχε πλακόστρωτη αυλή, για τον αυλισμό των ασθενών⁶¹.

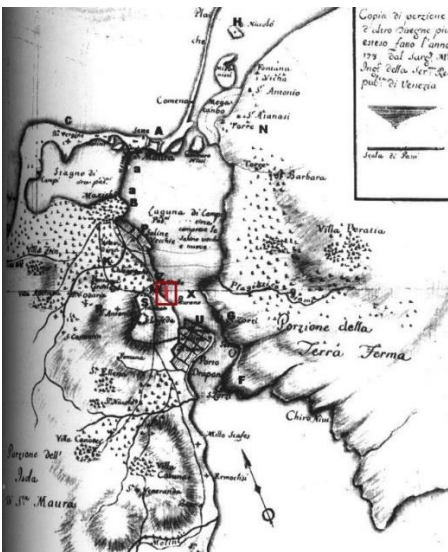
Εικόνα 58: Το Γενικό Νοσοκομείο Λαμίας και μπροστά του το λοιμοκαθακτήριο.

Εικόνα 59: Το λοιμοκαθακτήριο στην περιοχή Ταράτσα της Λαμίας (1886-1881).

- Λευκάδα, ναός Αγίου Γεωργίου (έξω από το Καλλιγόνι)

Στη Λευκάδα το πρώτο λοιμοκαθακτήριο λειτούργησε το 1718 και βρισκόταν στην περιοχή του ναού Αγίου Γεωργίου, στην είσοδο του φρουρίου της Αγίας Μαύρας μεταξύ των περιοχών Καλλιγόνι και Μπρίκι⁶². Ωστόσο, οι εγκαταστάσεις του φαίνεται να παραμελήθηκαν, καθώς κατά την μεγάλη έξαρση της πανδημίας το 1743, γίνεται λόγος για αποκλειστική χρήση πρόχειρων καταλυμάτων και όχι για την ύπαρξη μόνιμου λοιμοκαθακτηρίου. Το κτίριο ήταν σχήματος Π οχυρωματικού περιγράμματος και συμπεριλάμβανε είκοσι δωμάτια, διατεταγμένα γύρω από μια εσωτερική αυλή. Η διάταξή του ακολουθεί αναγεννησιακά πρότυπα περιτειχισμένων πόλεων.

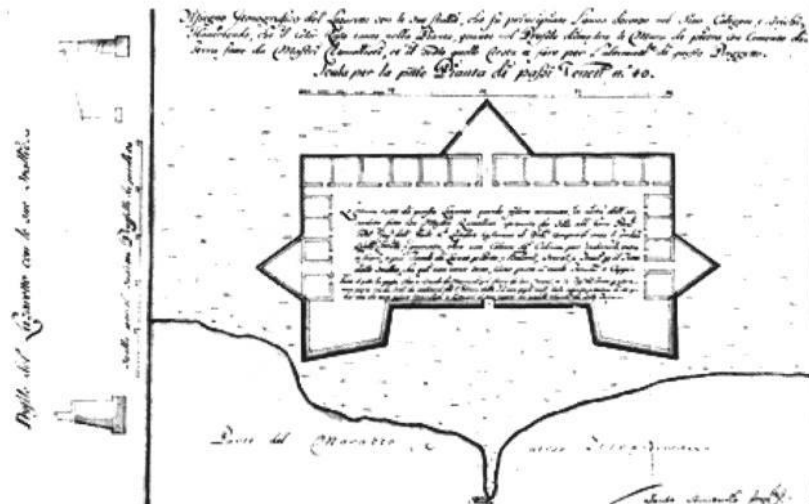
Εικόνα 60: Χάρτης της Λευκάδας του 1737, όπου φαίνεται η θέση του λοιμοκαθακτηρίου.

Εικόνα 61: Τοποθεσία του υγειονομείου Λευκάδας, όπου διακρίνονται και τα ερείπια του.

⁶¹ Νάτσιος Δημήτριος Θ., *Ιστορία του Γενικού Νοσοκομείου Λαμίας (1938-2007)*, εκδ. Γενικό Νοσοκομείο Λαμίας, Λαμία, 2008, σελ. 22-27, διαθέσιμο στο: <https://core.ac.uk/download/pdf/132817611.pdf> (τελευταία επίσκεψη 19 Ιουλίου 2023)

⁶² Μαχαιράς Κωνσταντίνος, *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684- 1797*, εκδ. Πορεία, Αθήνα, 2008, σελ. 38

Εικόνα 62: Κάτοψη του πρώτου λοιμοκαθαρητηρίου της Λευκάδας από τον Santo Semitecolo (1719).

Το 1723 αποκαθίστανται οι ζημιές, που προκλήθηκαν λόγω σεισμού και έως και σήμερα έχει διασωθεί μόνο το περίγραμμα των δωματίων απομόνωσης και ο περιτοιχισμένος προαύλιος χώρος τους, στην περιοχή γνωστή από την Ενετοκρατία ως «Fortino».

- Λευκάδα, παραλία κοντά στην πόλη

Στην Λευκάδα, καθώς η επιδημία βρισκόταν σε έξαρση και οι εγκαταστάσεις του υπάρχοντος λοιμοκαθαρητηρίου δεν επαρκούσαν, ο γενικός προνοητής θαλασσών Daniel Dolfin επέλεξε μια παραλία κοντά στην πόλη, πιθανολογείται το 1743, για τη δημιουργία δύο πρόχειρων λοιμοκαθαρητηρίων. Το ένα κατασκευάστηκε για όσους είχαν προσβληθεί ήδη από την ασθένεια και περιλάμβανε είκοσι καλύβες, σε μικρή απόσταση η μία από την άλλη, αποτελούμενες από ξύλα, σκοινιά και χόρτα. Το δεύτερο λοιμοκαθαρητήριο, τοποθετημένο κοντά στο πρώτο, με σαράντα καλύβες, όπου παρέμεναν όσοι θεωρούνταν πιθανόν προσβεβλημένοι από την ασθένεια⁶³.

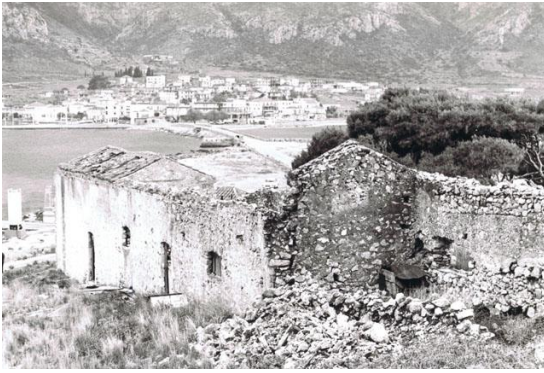
- Μονεμβασιά, Βράχος

Το λοιμοκαθαρητήριο της Μονεμβασιάς χτίστηκε τον 18^ο αιώνα, στους πρόποδες του βράχου δίπλα στη θάλασσα, στην είσοδο της Μονεμβασιάς. Πρόκειται για ένα συγκρότημα πέτρινων, ορθογώνιων κτιρίων με δίρριχτες στέγες, που εσωκλείουν έναν υπαίθριο χώρο. Συγκεκριμένα, ο Marco Loderan⁶⁴ σε μια επιστολή του, στις 26 Απριλίου του 1709, αναφέρει μεταξύ άλλων ότι: «Από την ωριμότητα του εξαιρετικού κ. Francesco Grimani, που υποστηρίζει διαχρονικά τη στρατηγία του Βασιλείου, εκδόθηκαν οδηγίες σχετικά με θέματα στον τομέα της υγιεινής και έχουν προσδιοριστεί τα μέρη που θα ανεγερθούν τα λοιμοκαθαρητήρια για την αποστείρωση της περιοχής. Σε ό,τι αφορά εκείνο της Μονεμβασιάς, θαλάσσιο κόμβο και πρωτεύουσα της επαρχίας της Λακωνίας, μη έχοντας ακόμα καν ξεκινήσει η δυσκολία προκύπτει από τη δημόσια και ιδιωτική προκατάληψη[...]. Θα πρέπει να χορηγηθούν πυρωμένες πλάκες, δοκάρια και σανίδες από τα χωριά που έχουν την υποχρέωση κάθε χρόνο να καταβάλουν τα υλικά αυτά εν είδει φόρου για τα δημόσια έργα[...] Επιπλέον θα πρέπει να επιστρατεύσει άτομα με εμπειρία για να βοηθήσουν την ίδια την κατασκευή, προκειμένου να πετύχει την καλύτερη συνοχή»⁶⁵.

⁶³ <https://aromalefkadas.gr/%CE%B7-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CF%8E%CE%BB%CE%B7-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B9%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%B1-%CF%83%CF%84%CE%B7-%CE%BB%CE%B5/> (τελευταία επίσκεψη 11 Σεπτεμβρίου 2023)

⁶⁴ Γενικός Διαμεσολαβητής των όπλων της Δημοκρατίας της Βενετίας.

⁶⁵ <https://www.greekgastronomyguide.gr/item/lazareto-hotel-monemvasia/> (τελευταία επίσκεψη 12 Αυγούστου 2023)

Εικόνα 63: Άποψη των ερείπων του λοιμοκαθαρτηρίου Μονεμβασιάς.

Εικόνα 64: Θέση του λοιμοκαθαρτηρίου Μονεμβασιάς.

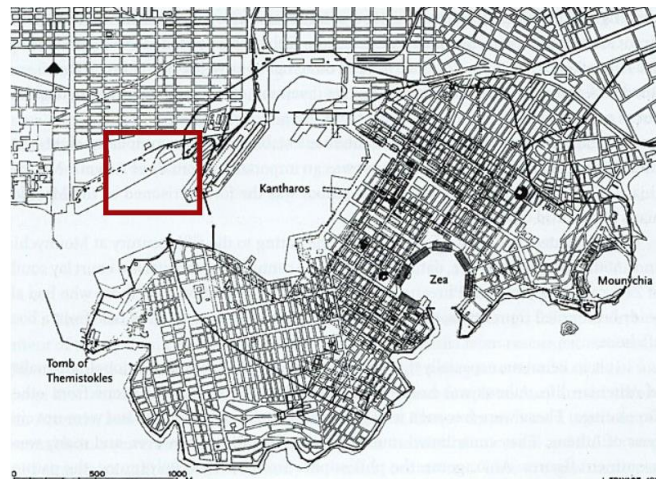
Σήμερα το λοιμοκαθαρτήριο της Μονεμβασιάς έχει μετατραπεί σε ξενώνα, του οποίου ιδιοκτήτης είναι ο Γιάννης Τραϊφόρος. Ο ίδιος αναφέρει: «Το Λαζαρέτο το πήρα το 2000 ως ερείπιο, είχε πάψει να λειτουργεί ως λοιμοκαθαρτήριο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, και σε λίγο καιρό το λειτούργησα»⁵⁶.

Εικόνα 65: Σύγχρονη φωτογραφία του Λαζαρέτου Μονεμβασιάς, με τη λειτουργία του ως ξενώνα.

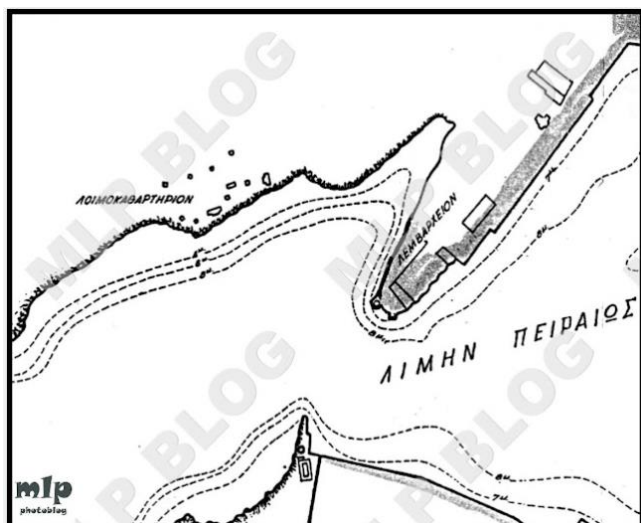
- Πειραιάς, Ητιώνεια ακτή (Κάνθαρος)

Έπειτα από την μετατροπή του πρώτου λοιμοκαθαρτηρίου Πειραιά σε αποθήκη εμπορευμάτων, δημιουργήθηκε η ανάγκη για την ίδρυση ενός νέου υγειονομείου στη τοποθεσία της Ητιώνειας ακτής, στη βόρεια, ερημική και ακατοίκητη πλευρά του εξωτερικού λιμανιού του Πειραιά, το οποίο παλαιότερα αναφερόταν ως Κάνθαρος (εικόνα 66).

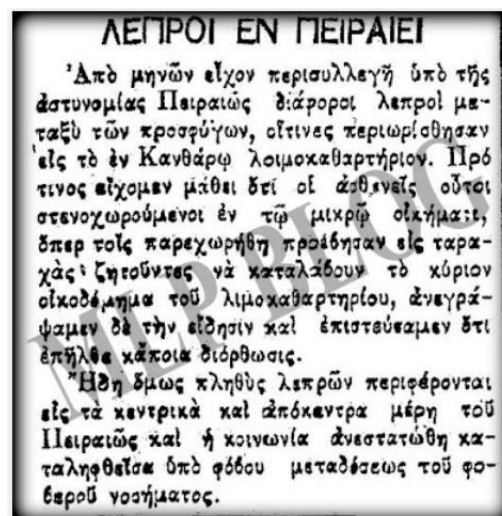

Εικόνα 66: Η τοποθεσία της Ητιώνειας ακτής, σε παλιό τοπογραφικό σχέδιο του Πειραιά.

Το νέο λοιμοκαθαρτήριο κατασκευάστηκε, μεταξύ του 1858-1860, σε έναν υπαίθριο χώρο χωρίς περίφραξη και περιλάμβανε ένα φυλάκιο, επτά ξύλινα παραπήγματα, ενώ μετέπειτα οι κατασκευές επενδύθηκαν με τούβλα και προστέθηκαν τρεις λιθόκτιστες μονάδες⁶⁶.

Εικόνα 67: Κάτοψη του λοιμοκαθαρτηρίου στην Κάνθαρο, το 1887.

Εικόνα 68: Το εν Κανθάρω λοιμοκαθαρτήριο, το 1897.

- Ρέθυμνο, στο βόρειο μόλο του λιμανιού

Εικόνα 69: Το δεύτερο λοιμοκαθαρτήριο της πόλης του Ρεθύμνου.

Το δεύτερο υγειονομείο του Ρεθύμνου είχε τοποθετηθεί κοντά στο λιμάνι και πιο συγκεκριμένα στο βόρειο μόλο του και πιθανολογείται ότι λειτούργησε παράλληλα με το πρώτο. Σύμφωνα με την Ιωάννα Στεριώτου⁶⁷: «Στο Ρέθυμνο πρέπει να υπήρχε ένας σταθμός καραντίνας μέσα στο μικρό, βενετσιάνικο λιμάνι, στο βόρειο μόλο. Πρέπει να ήταν ένα επίμηκες κτίριο, με συνεχή, εν σειρά ανοίγματα. Λεπτομερής απεικόνισή του παρατηρείται στο σχεδιάγραμμα του Francesco Basilicata, για το λιμάνι του Ρεθύμνου, το 1627». Ωστόσο δεν έχουν διασωθεί περεταίρω πληροφορίες για την αρχιτεκτονική ή τη λειτουργία του.

⁶⁶ Καμπούρογλου Παντολέντος, *Ιστορία του Πειραιώς από του 1833-1882 έτους*, εκδ. Καραβιάς Δ, Αθήνα, Δεκέμβριος 1883, σελ. 54

⁶⁷ Στεριώτου Ιωάννα, «Τα λοιμοκαθαρτήρια του Χάνδακα και του Ρεθύμνου τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα», *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Τόμος Β2, 2004, σελ. 139-154

- **Σπέτσες, Λαζαρέτο (όρμος Ζωγεριάς)**

Στις Σπέτσες, στην περιοχή Λαζαρέτο, στο μέσο του όρμου, λειτούργησε το 1838 λοιμοκαθακτήριο για τους ναυτικούς και τους επισκέπτες. Σύμφωνα με μαρτυρίες πρόκειται για ενιαία, συνεχόμενα διώροφα κτίσματα, χωρίς να έχει διασωθεί φωτογραφικό υλικό από αυτά⁶⁸.

- **Σύρος, νότιο άκρο του λιμανιού (θέση Πηδάλι)**

Στη Σύρο, επιτακτική κρίθηκε η ανάγκη για την ανέγερση ενός νέου λοιμοκαθακτηρίου τα σχέδια του οποίου ανατέθηκαν στον Ι. Ερλάχερ, ωστόσο η κατασκευή δεν υλοποιήθηκε ποτέ. Αργότερα, το 1837 και με σχέδια από τον Βαυαρό αρχιτέκτονα Βίλχελμ φον Βάιλερ (Wilhelm von Weiler) κατασκευάστηκε το νέο λοιμοκαθακτήριο της Σύρου, με κυβερνητική δαπάνη⁶⁹, στο νότιο άκρο του λιμανιού, στη θέση Πηδάλι, υπό την επίβλεψη του Λ. Ζαβού.

Εικόνα 70: Τοποθεσία του λοιμοκαθακτηρίου της Σύρου.

Εικόνα 71: Σημερινή άποψη του νέου Λαζαρέτου της Σύρου.

Το κτιριακό συγκρότημα, που χτίστηκε το 1841, διατασσόταν γύρω από μια ορθογωνική αυλή, με την κύρια είσοδο στη νότια πλευρά, όπου σώζεται έως και σήμερα η μαρμαρίνη πλάκα με επιγραφή από τη Θεμελίωση (εικόνα 73). Επίσης, η είσοδος διαθέτει κυκλοτερή υπαίθρια διαμόρφωση, που παραπέμπει στις cour d'honneur (αυλές της τιμής)⁷⁰, καθότι διαθέτει σχήμα υποδοχής. Όπως φαίνεται και από την παρακάτω κάτοψη (εικόνα 72), το κτιριακό συγκρότημα έχει άξονα συμμετρίας κατά μήκος, παρουσιάζει μοναστηριακή διάταξη, χωρίς όμως την ύπαρξη ναού και έχει επιρροές από τις αρχές του Πανοπτισμού του Bentham, καθώς ο διευθυντής τοποθετείται στο κέντρο του ημικυκλίου.

⁶⁸ <https://www.taathinaika.gr/otan-navlochohouse-o-anglikos-stolos-stis-spetses> (τελευταία επίσκεψη 2 Αυγούστου 2023)

⁶⁹ Μαγιorkίνης Ε., «Τα λοιμοκαθακτήρια στον Ελλαδικό χώρο κατά την εποχή της Επανάστασης», *πρακτικά της 3ης Αμφικτυονίας Εταιρειών και Συλλόγων Ιστορίας Ιατρικής και Ηθικής - Δεοντολογίας*, Κως, 2011, σελ. 16, αναφέρεται: «Το έργο κόστισε πάνω από 150.000 δραχμές την εποχή εκείνη και εγκαινιάστηκε στις 30 Ιουνίου 1840.»

⁷⁰ Ο όρος cour d'honneur χρησιμοποιείται για οποιοδήποτε μεγάλο κτίριο που διαθέτει συμμετρική αυλή, που συνήθως ορίζεται από δύο δευτερεύοντα φτερά που προεξέχουν προς τα εμπρός από το κύριο κεντρικό μπλοκ (corps de logis), μερικές φορές με μια τέταρτη πλευρά, που αποτελείται από ένα χαμηλό φτερό ή ένα κιγκλίδωμα.

Στην εσωτερική πλευρά του κτίσματος (εικόνα 76) παρατηρούνται οι είσοδοι των διαμερισμάτων, αποτελούμενες από χαρακτηριστικά δίτοξα ανοίγματα κατασκευασμένα από κόκκινα τούβλα, και πεσσούς από πωρόλιθο. Τα διαμερίσματα των ασθενών περιλάμβαναν τζάκι για θέρμανση, αποχωρητήριο, κουζίνα και ήταν ιδιαίτερα προσεγμένα⁷¹. Το λοιμοκαθαρητήριο της Σύρου αποτελεί επιβλητική έκφραση της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής.

Εικόνα 77: Σημερινή άποψη του λοιμοκαθαρητηρίου.

Στα μέσα του 19^{ου} αιώνα, με το πέρας της ασθένειας της πανώλης, άρχισε η σταδιακή εγκατάλειψη της πολιτικής των λοιμοκαθαρητηρίων, οπότε το Λαζαρέτο της Σύρου ερημώθηκε. Ωστόσο, στο τέλος του ίδιου αιώνα επαναλειτούργησε ως φυλακή, έως και τα μεταπολεμικά χρόνια, όπου συχνά «φιλοξενούσε» πολιτικούς κρατούμενους με τελικό προορισμό τη Γυάρο. Το 1908 στέγασε το Άσυλο Φρενοβλαβών, ιδρυόμενο από τη «Φιλάνθρωπος Επιτροπή Ερμούπολεως». Το συγκρότημα σήμερα ανήκει στη δικαιοδοσία του Δήμου Ερμούπολης και το προορίζει για τη μεταστέγαση του Καζίνο⁷².

- Ύδρα, λιμάνι (σημερινό κτίριο «Μελίνα Μερκούρη»)

Πάνω στο λιμάνι της Ύδρας, αλλά στην άκρη του οικισμού και δίπλα στο Ιστορικό Αρχείο – Μουσείο του νησιού, ιδρύθηκε το 17^ο αι. το πρώτο λοιμοκαθαρητήριο, το οποίο χρησιμοποιήθηκε αργότερα και ως δεξαμενή βρόχινου νερού⁷³. Πρόκειται για το σημερινό κτίριο «Μελίνα Μερκούρη», όπου στεγάζεται η αίθουσα τέχνης και συναυλιών του Δήμου Ύδρας, και αποτελείται από δύο διώροφα όμοια κτίρια, ενωμένα μεταξύ τους με μία κλίμακα. Όπως φαίνεται και από την παρακάτω εικόνα το κτίριο του λοιμοκαθαρητηρίου ανήκει στα τυπικά υδραϊκά λιθόκτιστα κτίσματα φρουριακού τύπου.

Εικόνα 78: Η τοποθεσία του λοιμοκαθαρητηρίου Ύδρας.

⁷¹ *Medical History :The new lazaretto at Siros (Syra) in 1840*, εκδ. Cambridge University Press, Greece, 1984, σελ. 79

⁷² Διαδικτυακή πηγή Δήμου Ερμούπολης, <http://hermoupolis.gr> (τελευταία επίσκεψη 17 Ιουνίου 2023)

⁷³ <https://www.saronicmagazine.gr/saronikos/idra/8878-anakainisi-toy-istorikoy-ktirioy-melina-merkoyri-stin-idra> (τελευταία επίσκεψη 2 Αυγούστου 2023)

Εικόνα 79: Άποψη του λοιμοκαθαρητηρίου στο λιμάνι της Ύδρας.

Εικόνα 80: Σημερινή εικόνα του λοιμοκαθαρητηρίου στο λιμάνι της Ύδρας.

- Ψαρά, Σπιτάλια

Το λοιμοκαθαρήριο στα Ψαρά βρισκόταν δίπλα στην θάλασσα, η τοποθεσία αυτή ήταν απομακρυσμένη από τον οικισμό, και ονομαζόταν Σπιτάλια (κατάλοιπο της λέξης hospital = νοσοκομείο). Εκεί διέμεναν για λίγες μέρες οι κάτοικοι των Ψαρών, γυρνώντας από τα ταξίδια τους. Το λοιμοκαθαρήριο αποτελούταν από πέντε συνεχή, μονόχωρα, μονώροφα κτίσματα, τα οποία ήταν κατασκευασμένα από πέτρες, με θολωτές σκεπές και το καθένα απ' αυτά διέθετε τζάκι. Το 1976 ο Ελληνικός Οργανισμός Τουρισμού πήρε τη διεύθυνση του λοιμοκαθαρητηρίου και υπό την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Άρη Κωνσταντινίδη μετέτρεψε το χώρο σε εστιατόριο⁷⁴.

Εικόνα 81: Η θέση του λοιμοκαθαρητηρίου των Ψαρών.

Εικόνα 82: Σπιτάλια, το λοιμοκαθαρήριο των Ψαρών.

Εικόνα 83: Σημερινή άποψη των Σπιταλίων.

⁷⁴ <http://newharpas.blogspot.com> (τελευταία επίσκεψη 2 Αυγούστου 2023)

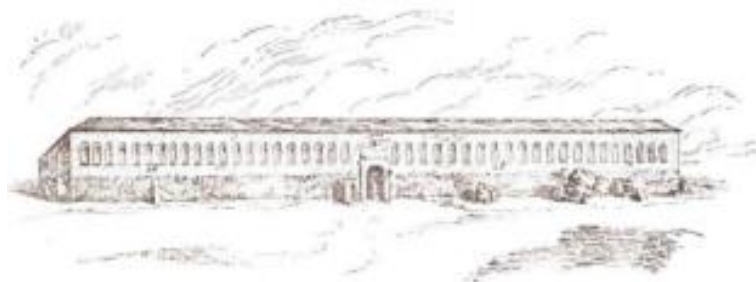
ii. Τα επαναχρησιμοποιούμενα

- Αίγινα, Ορφανοτροφείο

Σύμφωνα με τον Α. Βιρβίλη, πιθανότατα το 1841 το κτίριο του Ορφανοτροφείου της Αίγινας χρησιμοποιήθηκε προσωρινά ως λοιμοκαθαρητήριο και το 1985 κηρύχθηκε ως διατηρητέο. Ιδρύθηκε από τον Ι. Καποδίστρια, σε οικοπέδο που προσέφερε η Δημογεροντία Αίγινας και με δαπάνη Ελλήνων του εξωτερικού⁷⁵ και σχεδιάστηκε από το στρατιωτικό μηχανικό Θ. Βαλλιάνο.

Εικόνα 84: Η θέση του Ορφανοτροφείου σε σχέση με το λιμάνι της Αίγινας.

Εικόνα 85: Σχέδιο από το Γ. Διομήδη του λοιμοκαθαρητηρίου - Ορφανοτροφείου στην Αίγινα, στη Βιβλιοθήκη της Βουλής.

Η κατασκευή του Ορφανοτροφείου ξεκίνησε στις 8 Οκτωβρίου του 1828 και εγκαινιάστηκε στις 9 Απριλίου του 1829, με το κτίριο να καλύπτει έκταση 12 στρεμμάτων, και να βρίσκεται στο ανατολικό τμήμα της πόλης. Οι πολίτες του νησιού, όντας ευγνώμονες για το έργο αυτό, παραχώρησαν έκταση 55 στρεμμάτων που έφτανε έως τη θάλασσα, δίπλα από το κτίριο, με σκοπό να χρησιμοποιηθεί για τη δημιουργία κήπου. Το σχήμα του κτιρίου ήταν παραλληλόγραμμο με εξωτερικές διαστάσεις 140 x 80 μ. και οργανώνεται γύρω από μια κλειστή εσωτερική αυλή διαστάσεων 58 x 33 μ. Από αρχιτεκτονικής απόψεως, στο κτίσμα δεσπόζουν η απλότητα και η λιτότητα, συνδυάζοντας την ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική με έναν πρώιμο ρομαντικό κλασικισμό. Οι όψεις και η κάτοψη του κτιρίου χαρακτηρίζονται από αυστηρή συμμετρία και υπάρχουν ελάχιστα μορφολογικά στοιχεία. Το κτίσμα αποτελείται από καθαρούς όγκους και κυριαρχεί το στοιχείο ακολουθίας της μορφής. Όπως φαίνεται και από την παρακάτω εικόνα (εικόνα 86) το κτίσμα είναι μοναστηριακού τύπου και διαθέτει ναό, του οποίου μάλιστα την ανέγερση πρότεινε ο ίδιος ο Ι. Καποδίστριας⁷⁶. Εξαιτίας του κεκλιμένου εδάφους, ένα μέρος της νοτιοδυτικής πλευράς και το βορειοδυτικό τμήμα έχουν όροφο και ημιυπόγειο. Ο φωτισμός σε αυτό το μέρος επιτυγχανόταν από την εσωτερική πλευρά μέσω μίας τάφρου, όσο και από την εξωτερική. Η μετάβαση στον πρώτο όροφο γινόταν εξωτερικά. Τέλος, μέρος των υλικών της κατασκευής του προήλθαν από το ναό της Κολώνας.

Εικόνα 86: Σκίτσο του Ορφανοτροφείου Αίγινας.

⁷⁵ Συλλογικό, *Ιστορία Του Ελληνικού Έθνους*, εκδ. Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1975, σελ. 589

⁷⁶ Νταμουράκη Χαραλαμπία, *Το Καποδιστριακό ορφανοτροφείο στην Αίγινα: αποκατάσταση και ενσωμάτωσή του στην πολιτιστική ζωή του νησιού*, πτυχιακή εργασία, Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Δυτικής Ελλάδας, Τμήμα Διοίκησης Οικονομίας και Επικοινωνίας Πολιτιστικών και Τουριστικών Μονάδων, Πύργος, 2018

- Ηράκλειο, μονή Αγίου Λαζάρου

Το πρώτο λοιμοκαθακτήριο του Ηρακλείου εικάζεται ότι στεγάστηκε στην παλιά μονή του Αγίου Λαζάρου και βρισκόταν, όπως αποτυπώνεται και στη χαρτογραφία του 1567, στο δυτικό τμήμα της πόλης του Χάνδακα, έξω από την πύλη του Παντοκράτορα στα δεξιά του δρόμου προς τη θάλασσα⁷⁷. Η λειτουργία του φαίνεται να είχε ξεκινήσει ήδη από τα μέσα του 14^{ου} αιώνα⁷⁸.

Για τη μορφολογική σύνθεση του λοιμοκαθακτηρίου είναι γνωστό ότι ήταν κτίσμα φρουριακού τύπου, περιτοιχισμένο, με ελάχιστα ανοίγματα ή πύλες, κυρίως μια κεντρική, και με αίθριο χώρο. Συγκεκριμένα, περιμετρικά του κτιρίου είχαν οικοδομηθεί από δύο έως τέσσερα επανδρωμένα φυλάκια, καθώς υπήρχε φύλαξη και στον εσωτερικό χώρο. Όσο αναφορά τον τελευταίο, διέθετε του βασικούς χώρους αποθήκευσης των προϊόντων και εμπορευμάτων, που θα επιδέχονταν απολύμανση, τα διαμερίσματα των ασθενών, ένα ναό και στο όροφο είχαν τοποθετηθεί οι χώροι διαμονής των αξιωματούχων, του νοσηλευτικού προσωπικού και του ιερέα. Παράλληλα, ο διευθυντής του υγειονομείου έμενε πάνω ή απέναντι από την κεντρική είσοδο, σε υπερυψωμένο σημείο⁷⁸.

Το λοιμοκαθακτήριο της μονής του Αγίου Λαζάρου κατά τον Νοέμβριο του 1456 κρίθηκε ανεπαρκές για την αντιμετώπιση της νόσου της πανώλης και έτσι οι Βενετικές αρχές αποφάσισαν τη δημιουργία του νέου λοιμοκαθακτηρίου του Αγίου Γεωργίου του Ακρωτηρίου⁷⁹.

- Ηράκλειο, μονή Αγίου Γεωργίου του Ακρωτηρίου (Αλικαρνασός)

Το 1456 αποφασίστηκε η δημιουργία ενός νέου λοιμοκαθακτηρίου, πιθανότατα στη βυζαντινή μονή του Αγίου Γεωργίου του Ακρωτηρίου, και βρισκόταν στην περιοχή της Αλικαρνασού, στη θέση Μαντράκι, σχεδόν απέναντι από τη σημερινή θέση του φάρου του βόρειου λιμενοβραχίονα⁸⁰. Η τοποθεσία ήταν ιδανική καθώς η πρόσβαση επιτυγχανόταν, τόσο από τη θάλασσα, όσο και από την στεριά και συγχρόνως ήταν απομακρυσμένο από το αστικό κέντρο. Στις αρχειακές πηγές αναφέρεται ως lazaretto di San Zorsi della Ponta ή hospedal di San Zorzi Acrotiri sive della Ponta di questa citta⁸¹.

Η οικοδόμηση του λοιμοκαθακτηρίου ολοκληρώθηκε τα τέλη του 16^{ου} αιώνα, έπειτα από ποικίλες επεκτάσεις και τροποποιήσεις. Όσο αναφορά την μορφολογία του παρ' όλο που δεν έχουν διασωθεί αρχιτεκτονικά σχέδια, εικάζεται ότι ακολουθούσε την ίδια κτιριακή δομή με τα υπόλοιπα λοιμοκαθακτήρια της Ενετικής επικράτειας. Επρόκειτο για ένα τετραγωνισμένο κτίσμα φρουριακού τύπου, περικλειστο και με λιγοστά ανοίγματα. Η εσωτερική διάταξη περιλάμβανε τα διαμερίσματα του προσωπικού, των ασθενών και χώρους για τον έλεγχο και την απολύμανση των εμπορευμάτων. Παράλληλα, μετά την ανακαίνιση που πραγματοποιήθηκε κατά το πέρας του 16^{ου} αιώνα, το υγειονομείο πλέον διέθετε αύλιους χώρους, τρεις στεγασμένες αποθήκες καθώς και ένα ναό που ήταν αφιερωμένος στον ομώνυμο Άγιο. Ωστόσο, οι κτιριακές εγκαταστάσεις δεν επαρκούσαν για τη μαζική φιλοξενία τροφίμων, όπως συγκεκριμένα αναφέρεται: «[...] για τούς άρρώστους της πολιτείας που καθημερινά αύξαναν τόσο [...] κατασκευάστηκαν κοντά στο λοιμοκαθακτήριο αρκετές παράγκες για να στεγαστούν οι ασθενείς, επειδή το λοιμοκαθακτήριο εκτός που ήταν έρειπωμένο δεν ήταν αρκετό για να στεγάσει τόσο κόσμο [...]»⁸².

Η λειτουργία του λοιμοκαθακτηρίου συνεχίστηκε έως και το 1648, ώπου το κτιριακό συγκρότημα τέθηκε υπό την κυριαρχία των Οθωμανών. Τέλος, κτιριακά κατάλοιπα του ιδρύματος ήταν ευδιάκριτα έως τις αρχές του 20^{ού} αιώνα, καθώς εντοπίζονταν ίχνη της τοιχοποιίας, του δαπέδου και του εξώστη.

⁷⁷ Flaminio Cornelio, *Creta Sacra Sive de Episcopis Utriusque Ritus Graeci Et Latini in Insula Cretae I*, εκδ. Forgotten Books, 2018, διαθέσιμο στο: <https://books.google.gr/books?id=pQxmJUCja3gC&printsec=frontcover&hl=el#v=onepage&q&f=false> (τελευταία επίσκεψη 15 Ιουλίου 2023) Στη σελ. 96, ο Buondelmonti αναφέρει «Dum sic loquimur ad Sanctum Lazarum extra Civitatem accedimus, respice inquit versus Occidentem.» και στο τόμο III του ομώνυμου βιβλίου στη σελ. 79 ο Gerola αναφέρει για το χάρτη του Χάνδακα, το 1567.

⁷⁸ Δετοράκης Θ., *Η πανώλης εν Κρήτη – Συμβολή εις την ιστορίαν των επιδημιών της νήσου*, Επιστημονική Επιτηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 1971, σελ. 120-121

⁷⁹ Παπαδία –Λάλα Αναστασία, *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη*, Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών σπουδών της Βενετίας, Βικελαιά δημοτική βιβλιοθήκη Ηρακλείου, 1996, σελ. 153

⁸⁰ Σπανάκης Στέργιος, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, Τόμος III, εκδ. Σφακιανός, Ηράκλειο, 1953 και Gerola Giuseppe, *Monumenti Veneti nell' isola di Creta. Venezia: Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti*, Βενετία, 1905

⁸¹ Παπαδία –Λάλα Αναστασία, ό. π., σελ. 154

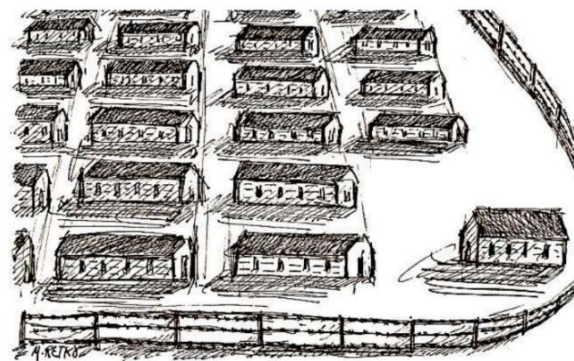
⁸² Pasqualigo F., «Relazione. Letta nell' Eccellentissimo Consiglio. Archivio di Stato di Venezia», Relazioni LXXXI, 1595, Στο βιβλίο: Σπανάκης Στέργιος, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, Τόμος III, εκδ. Σφακιανός, Ηράκλειο, 1953, σελ. 64-114

- **Καραμπουρνάκι, Θεσσαλονίκη, παραλία στην Αρετσού Καλαμαριάς**

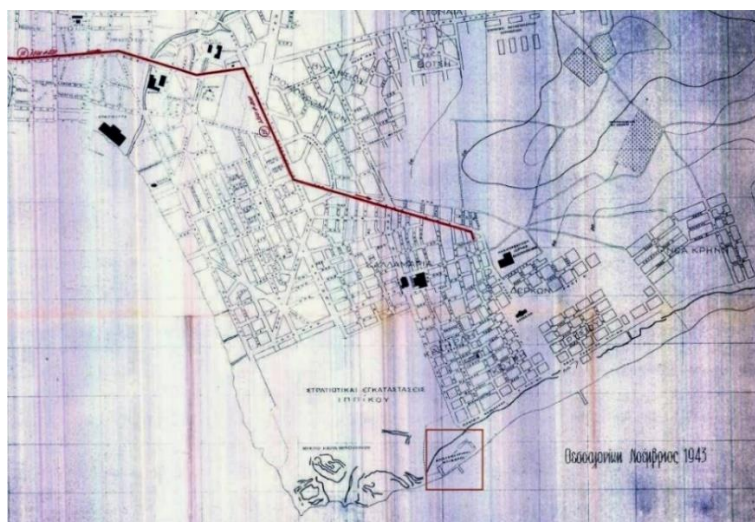
Στη Θεσσαλονίκη, καθώς ο αριθμός των προσφύγων ήταν ιδιαίτερα αυξημένος, δημιουργήθηκε η ανάγκη για την ύπαρξη ενός λοιμοκαθαρητηρίου και η κατάλληλη τοποθεσία ήταν η παραλία της Καλαμαριάς. Εξαιτίας της έλλειψης άλλων υποδομών, το ελληνικό κράτος αποφάσισε να αξιοποιήσει την περιοχή Καραμπουρνάκι για τη δημιουργία υγειονομικού σταθμού. Στην περιοχή αυτή οι Αγγλογάλλοι είχαν ήδη δημιουργήσει, κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, υγειονομικές εγκαταστάσεις για τις ανάγκες του λεγόμενου Μακεδονικού μετώπου, οι οποίες μετέπειτα μετατράπηκαν στο απολυμαντήριο στις 30 Απριλίου του 1916.

Εικόνα 87: Το απολυμαντήριο κατά την περίοδο της Κατοχής.

Εικόνα 88: Σκίτσο που απεικονίζει τις ξύλινες παράγκες στο λοιμοκαθαρτήριο, στο Καραμπουρνάκι.

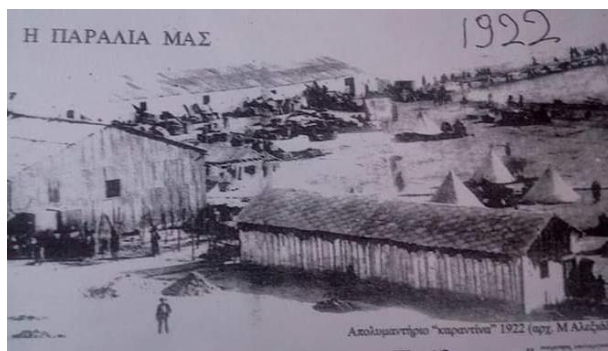

Εικόνα 89: Χάρτης από την περίοδο της Κατοχής, όπου διακρίνεται το λοιμοκαθαρτήριο.

Επρόκειτο για έναν υπαίθριο περιφραγμένο χώρο με συρματοπλέγματα και με φύλαξη από ένοπλους στρατιώτες, δίνοντας την αίσθηση στρατοπέδου. Στο χώρο αυτό είχαν στηθεί σκηνές και πλαισιώθηκαν με ξύλινες κατασκευές, ενώ τα τρία μεγαλύτερα κτίσματα αξιοποιήθηκαν ως υγειονομικές μονάδες⁸³. Η αρχική απολύμανση των Μικρασιατών προσφύγων (1922) γινόταν σε δύο μεγάλα, ξύλινα παραπήγματα, που είχαν στηθεί από τον Ερυθρό Σταυρό. Στο ένα από αυτά υπήρχε το λουτρό, με ισχυρά απολυμαντικά και παγωμένο νερό, για τους ανθρώπους και στο άλλο υπήρχε κλίβανος για τον καθαρισμό των ρούχων και των υπόλοιπων υπάρχοντων των προσφύγων⁸⁴.

⁸³ <https://www.mixanitouxronou.gr/karampournaki-to-loimokathartirio-kolastirio-tis-kalamarias-ap-opoy-perasan-miso-ekatommyrio-mikrasiates-prosfyges> (τελευταία επίσκεψη 12 Ιουλίου 2023)

⁸⁴ Ιωαννίδου Ελένη, «Ιστορικό Αρχείο Προσφυγικού Ελληνισμού», *Η Καλαμαριά στο Μεσοπόλεμο 1920 – 1940 : πρόσφυγες, δημιουργώντας τη νέα πατρίδα*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1998, σελ. 43

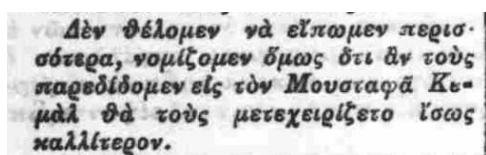

Εικόνα 90: Το λοιμοκαθακτήριο στην περιοχή Καραμπουρνάκι, 1922.

Εικόνα 91: Άποψη του απολυμαντηρίου Καλαμαριάς, όπου φαίνεται η σκάλα που κατέβαιναν οι πρόσφυγες, μαζί με μέρος των υγειονομικών εγκαταστάσεων και των σκηνών.

Στα πρόχειρα καταλύματα δεν υπήρχε ιδιωτικότητα, καθώς μπορεί να διέμεναν μέχρι και 80 άτομα σε κάθε ένα από αυτά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γεγονός ότι υπήρχαν οικογένειες που κρεμούσαν υφάσματα, προσπαθώντας να δημιουργήσουν την ψευδαίσθηση του προσωπικού χώρου. Οι συνθήκες διαβίωσης στο Καραμπουρνάκι ήταν από τις χειρότερες σε σχέση με τα υπόλοιπα λοιμοκαθακτήρια της Ελλάδος. Το σύστημα εξαερισμού ήταν παλιό, έχοντας ως συνέπεια τη θερινή περίοδο η ζέστη να είναι αφόρητη και το χειμώνα να κάνει παγωνιά, με μοναδικό τρόπο θέρμανσης μερικά μαγκάλια. Μάλιστα, στο τεύχος της *Εφημερίδας των Βαλκανίων* που εκδόθηκε στις 15 Δεκεμβρίου του 1920 αναφέρεται: «Οι δυστυχείς Καυκάσιοι λιμοκτονούν και πάλιν, παρά τας διαφόρους διαβεβαιώσεις, ότι ελήφθη πάσα φροντίς να μη μένωσι νηστικοί, ότι θα γίνουν πρατήρια, ότι τέλος δεν θ' αποθάνουν από την πείναν και το κρύο [...] Μετά φρίκης μανθάνομεν ότι αποθνήσκουν 44 καθ' εκάστην [...] Εμάθομεν ακόμη ότι τα δήθεν Νοσοκομεία των προσφύγων είναι σε αθλία κατάσταση, υπάρχουν μόνον δύο ιατροί, οι οποίοι μόλις προφταίνουν να πιστοποιούν τους θανάτους, Δεν θέλομεν να είπωμεν περισσότερα, νομίζομεν όμως ότι αν τους παραδίδομεν εις τον Μουσταφά Κεμάλ, θα τους μεταχειρίζετο ίσως καλύτερον [...]».

Εικόνα 92: Απόσπασμα της *Εφημερίδας των Βαλκανίων*, 1922.

ΟΙ ΝΕΟΙ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ ΕΙΣ ΚΑΛΑΜΑΡΙΑΝ

Πολλοὶ ἐκ τῶν ἐκ Σμύρνης προσφύγων ἐγκατεστάθησαν εἰς τὴν Καλαμαρίαν. Τὰ παρατήματα όμως ὅπου ἐγκατεστάθησαν δὲν ἔχουν ὑπολείπματα, τὰ πατώματα εἶνε ἐλεεινά, κουβέρες δὲν ὑπάρχουν, ρουχισμὸς τίποτε, νερὸ δὲν ἔχει καὶ ἐν γένει δὲν εἰλήφθησαν μέτρα διὰ τὴν ἀνθρωπινὴν ὁποσδήποτε ἐγκατάστασιν τῶν.

Νομίζομεν διὰ ἐπιβάλλεται περισσότερος σεβασμὸς καὶ συνεπὲς καλλιτέρα φροντίς διὰ τὰ θύματα τῆς γυναικείας πολιτικῆς.

Εικόνα 93: Απόσπασμα της *Εφημερίδας των Βαλκανίων* για τις συνθήκες διαβίωσης των προσφύγων, 1922.

Οι εγκαταστάσεις του λοιμοκαθακτηρίου της Καλαμαριάς κατεδαφίστηκαν το 1965, έπειτα από πιέσεις του Ελληνικού Οργανισμού Τουρισμού, με σκοπό τη δημιουργία τουριστικής παραλίας της Αρετσούς. Στην μνήμη αυτού του χώρου ο Οργανισμός Αστικών Συγκοινωνιών Θεσσαλονίκης ονόμασε τη στάση «Απολυμαντήρια», που βρισκόταν στο συγκεκριμένο σημείο, στη γραμμή 05: Νέα Κρήνη- Βενιζέλου⁸⁵.

⁸⁵ https://farosthermaikou.blogspot.com/2020/05/blog-post_3.html?fbclid=IwAR2BUVEac1rx6jXVQ5fa5Hvf2uxdgjwVOI-4XgE2rc99A_TkaW8pc-9U81U (τελευταία επίσκεψη 12 Σεπτεμβρίου 2023)

- **Μήλος, μονή Αγίας Μαρίνας (πιθανόν)**

Σύμφωνα με μια δημοσίευση του 1862, γίνεται αναφορά για την απόπειρα δημιουργίας μιας μορφής στρατιωτικού και με προσωρινό χαρακτήρα νοσοκομείου στη Μήλο, όπου πρέπει να επρόκειτο για λοιμοκαθαρτήριο κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού πολέμου⁸⁶. Συγκεκριμένα, όπως αναφέρει, ο Γάλλος στρατιωτικός χειρουργός και μέλος του συμβουλίου Υγείας, Jean – Baptiste Louis Baudens στο βιβλίο του *Military and camp hospitals and the health of troops in the field*: «Ο Έλληνας υπουργός εξωτερικών Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής, μας έδωσε άμεσα εξουσιοδότηση να εγκαταστήσουμε ένα νοσοκομείο για τους ασθενείς, στο νησί της Μήλου, όπου και πήγαμε να εξακριβώσουμε τις συνθήκες.[...] Επέλεξα ένα μοναστήρι που είχε εγκαταλειφθεί από το 1837, όταν η μοναστηριακή περιουσία απαλλοτριώθηκε από την ελληνική κυβέρνηση. Γνωρίζοντας ότι οι μοναχοί επιλέγουν πάντοτε τα πιο υγιεινά και ευχάριστα σημεία, ανέβηκα στις εγκαταστάσεις του από έναν ελικοειδή αλλά ευκολοδιάβατο δρόμο για μουλάρια. Βρήκα ορισμένα μεγάλα, μισογκρεμισμένα κτίρια τα οποία όμως θα μπορούσαν να καταστούν λειτουργικά, 3-4 λαχανόκηπους και κάποιες σκιερές αναβαθμίδες, που εύκολα θα μπορούσαν να διαμορφωθούν σε άριστα σημεία για την τοποθέτηση σκηνών. Ένας αιωνόβιος γέροντας με την οικογένειά του ζουν εδώ, αλλά καταλαμβάνουν μόνον ένα με δύο δωμάτια. Το νερό είναι άφθονο και καλής ποιότητας. Ήταν ωστόσο δύσκολο να εγκατασταθούν 300 ασθενείς στη Μήλο, και αν η επιδημία εξαπλωνόταν στον στόλο κατά το ταξίδι, αυτό το νοσοκομείο σύντομα θα καθίστατο ανεπαρκές»⁸⁷. Τέλος, η τοποθεσία που πιθανόν περιγράφεται από τον Baudens, θεωρείται από μαρτυρίες, ότι είναι η μονή της Αγ. Μαρίνας.

- **Πάτρα, στη σημερινή θέση του κλειστού γηπέδου της ΕΑΠ (παλιές αποθήκες εταιρείας Μόρφου, Υιός Κρωββ & Στήβενς)**

Στη διασταύρωση των οδών Ηπείρου και Φαβιέρου, στη σημερινή τοποθεσία του κλειστού γηπέδου της ΕΑΠ, είχε λειτουργήσει το τρίτο λοιμοκαθαρτήριο της Πάτρας, στις αρχές του 20^{ού} αιώνα. Μέχρι τότε ήταν αποθήκες της εταιρείας «Μόρφου & Υιός Κρωββ και Στήβενς», η οποία διοικούσε την αυστριακή ναυτιλιακή εταιρεία «Austro-america», τα πλοία της οποία μετέφεραν τους μετανάστες στις ΗΠΑ. Έτσι, χρησιμοποιήθηκαν ως ransion-κλίβανος, όπου διέμεναν όσοι είχαν σκοπό να μεταναστεύσουν προς τις ΗΠΑ, με σκοπό να πραγματοποιηθεί η απαραίτητη απολύμανση, προτού επιβιβαστούν στο καράβι⁸⁸. Παρατηρείται ότι πιθανότατα απουσίαζε ο αύλειος χώρος και ότι εσωτερικά του κτιρίου τα διαμερίσματα είχαν τοποθετηθεί εκατέρωθεν ενός κεντρικού διαδρόμου, σε δύο επίπεδα, με τη λογική σειριακής «αποθήκευσης» των ασθενών.

Εικόνα 94: Τοποθεσία του λοιμοκαθαρτηρίου Πάτρας, στο σημερινό κλειστό γήπεδο της ΕΑΠ.

⁸⁶ 1853-1856 ανάμεσα στην Ρωσική Αυτοκρατορία και την Βρετανία, Γαλλία, Οθωμανική Αυτοκρατορία και το βασίλειο της Σαρδηνίας.

⁸⁷ Baudens Jean – Baptiste Louis, *Military and camp hospitals and the health of troops in the field*, εκδ. Bailliere Brothers, N. Υόρκη, 1862, διαθέσιμο στο:

https://books.google.gr/books?id=uzDZfD9wrTIC&printsec=frontcover&hl=el&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (τελευταία επίσκεψη 7 Αυγούστου 2023)

⁸⁸ <https://www.ksm.gr/%CE%B7%CE%BB%CE%B1%CE%B8%CF%81%CE%BF%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%AC%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%85%CF%83%CE%B9%CF%82-%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CF%84%CE%BF%CE%BD-%CE%BB%CE%B9%CE%BC%CE%AD%CE%BD%CE%B1-%CF%80/> (τελευταία επίσκεψη 11 Σεπτεμβρίου 2023)

Εικόνα 95: Το λοιμοκαθαρτήριο στις αποθήκες της εταιρίας «Μόρφυ & Υιός Κρωββ και Στήβενς», όπου φαίνονται οι μετανάστες που αναμένουν την αναχώρηση του πλοίου προς ΗΠΑ.

Εικόνα 96: Σύγχρονη άποψη της ransion - κλίβανος «Austro-america», όπου σήμερα στεγάζεται ένα τμήμα του κλειστού γηπέδου ΕΑ Πάτρας.

- Πάτρα, αποθήκες Κρωββ (σημερινή Δραματική Σχολή)

Το τέταρτο λοιμοκαθαρτήριο της Πάτρας, στεγάστηκε στις πρώην αποθήκες Κρωββ (μετέπειτα σταφίδαποθήκες Μπάρρυ), στην σημερινή τοποθεσία της Δραματικής Σχολής⁸⁹, στο βόρειο λιμένα Πατρών. Το 1922, λειτούργησε ως λοιμοκαθαρτήριο προσφύγων, καθώς με τη μαζική άφιξή τους, ελλόχευε ο κίνδυνος εξάπλωσης της πανώλης. Πρόκειται για ένα σύστημα τριών συνεχών, όμοιων, διώροφων κτιρίων, με δίρριχτη στέγη και τα οποία έχουν διατηρηθεί μέχρι και σήμερα.

Εικόνα 97: Τοποθεσία του λοιμοκαθαρητηρίου Πάτρας, στη σημερινή θέση της Δραματικής Σχολής.

⁸⁹ <https://www.dipethepatras.gr/el/dramaschool/2437?fbclid=IwAR1a6vO8oz1QpGdr-OEv67wPQvyr0m3JnlhE7OhNETPDGP-LvK2VqwpRdoE> (τελευταία επίσκεψη 22 Σεπτεμβρίου 2023)

Εικόνα 98: Σημερινή άποψη των αποθηκών Κρωββ.

Εικόνα 99: Εσωτερική όψη των αποθηκών Κρωββ.

- Πειραιάς, πλατεία Αγίου Νικολάου

Το πρώτο λοιμοκαθαρτήριο του Πειραιά ιδρύθηκε το 1836, στα δυτικά της πλατείας του Αγίου Νικολάου, σε ένα κεντρικό σημείο του τότε λιμένα του Πειραιά, στη σημερινή τοποθεσία του Εκθεσιακού Κέντρου του ΟΛΠ⁹⁰. Το κτίριο είχε αρχικά σχεδιαστεί ως αποθήκη Διαμετακομίσεως, παράλληλα με το παλιό κτίριο του Τελωνείου της εποχής και εικάζεται να είχε σχεδιαστεί από τους Κλεάνθη και Schaubert.

Εικόνα 100: Σημερινή τοποθεσία του πρώτου λοιμοκαθαρτηρίου του Πειραιά.

Εικόνα 101: Παλιά άποψη του πρώτου λοιμοκαθαρτηρίου του Πειραιά.

Πρόκειται για ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο, διώροφο κτίσμα, με δίρριχτη κεραμική στέγη, δευτερεύουσες πτέρυγες και εσωτερική αυλή. Ο διαχωρισμός των ασθενών σε θαλάμους γινόταν με βάση την οικονομική τους κατάσταση. Το λοιμοκαθαρτήριο διέθετε αποθήκες, χώρο εξομολόγησης, γραφεία επιστατών, και απολυμαντήρια, που χρησίμευαν για την αποστείρωση τόσο των αποσκευών όσο και των ταχυδρομικών δεμάτων.

Έπειτα από το πέρας της Γαλλικής Κατοχής, μεταξύ 1858-1860, το κτίριο του λοιμοκαθαρτηρίου κατεδαφίστηκε μερικώς και ορισμένοι χώροι αυτού ανακατασκευάστηκαν σε αποθήκες, για χρήση από το γειτονικό τελωνείο. Τέλος, το κτίριο μετατράπηκε ολοκληρωτικά σε αποθήκη εμπορευμάτων το 1863.

⁹⁰ Βιρβίλης Α., «Το λοιμοκαθαρτήριο του Αγ. Γεωργίου Σαλαμίνας», *Πρακτικά Ημερίδας Ιστορίας Ναυτικής Ιατρικής*, Σαλαμίνα, 2007, διαθέσιμο στο:

https://www.academia.edu/6230401/THE_LASARET_OF_ST_GEORGE_SALAMIS_ISLAND?fbclid=IwAR2fVSaXH_JzmSzyQIB-NcjEZilPal5s4gX6vqTe-bwZux3kzIaVeiygUgg (τελευταία επίσκεψη 2 Σεπτεμβρίου 2023)

- **Ρέθυμνο, σημερινή περιοχή Κουμπέ**

Η ασθένεια της πανώλης μεταφέρθηκε στην Κρήτη με την άφιξη των αιγυπτιακών στρατευμάτων, με την πόλη του Ρεθύμνου να έχει τις μεγαλύτερες απώλειες⁹¹. Το πρώτο λοιμοκαθαρτήριο του Ρεθύμνου βρισκόταν στη σημερινή περιοχή του Κουμπέ, στην τοποθεσία της εκκλησίας του Αγίου Λαζάρου, όπως αναφέρεται στο άρθρο της Ιωάννας Στεριώτου, «Τα λοιμοκαθαρήρια του Χάνδακα και του Ρεθύμνου τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα»⁹². Συγκεκριμένα, η ίδια γράφει «Για το καθαυτό λοιμοκαθαρτήριο του Ρεθύμνου, η λειτουργία του οποίου αναφέρεται ότι καλυπτόταν στην εκκλησία-μονή του Αγίου Λαζάρου, στα δυτικά της πόλης, εκτός τειχών, πάνω στην ακτή και στο δρόμο που οδηγούσε προς τα Χανιά, σύντομες πληροφορίες δίδει ο G. Gerola. Σαφή απεικόνισή του έχουμε στο ακριβέστατο σχεδιάγραμμα του Ρεθύμνου, ανωνύμου, από το Kriegsarchiv της Βιέννης, 2η δεκαετία του 17^{ου} αιώνα. Στο σχέδιο αυτό παρατηρούμε να εικονίζεται το συγκρότημα του Αγίου Λαζάρου πάνω στην ακτή, ως τετράπλευρο, περικλειστο με εσωτερική αυλή κτίριο με την ένδειξη S. Lazzaro γραμμένη δίπλα [...] η εκκλησία του Αγίου Λαζάρου παρουσιάζεται δίκλιτη, με περίβολο και μια πυργοειδή κατασκευή στο ίδιο συγκρότημα [...]»⁹³.

⁹¹ Ζαμπέλιος Σπυρίδων, Κριτοβουλίδης Καλλίνικος, *Ιστορία των επαναστάσεων της Κρήτης*, εκδ. Ελεύθερη Σκέψις, Ιούλιος 2004, σελ. 232

⁹² Στεριώτου Ιωάννα, «Τα λοιμοκαθαρήρια του Χάνδακα και του Ρεθύμνου τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα», *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Τόμος Β2, 2004, σελ. 139-154

⁹³ https://www.rethemnosnews.gr/apopseis/389730_rethymno-toy-tromoy-istoriki-pragmatikotita-kai-astikoi-mythoi-toy-hari-stratidaki (τελευταία επίσκεψη 22 Αυγούστου 2023)

iii. Λοιμοκαθαρτήρια χωρίς κατάταξη

Το συγκεκριμένο υποκεφάλαιο περιλαμβάνει τα λοιμοκαθαρτήρια, για τα οποία δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες για τη χωροθέτηση ή την αρχιτεκτονική τους, ώστε να κατηγοριοποιηθούν.

- **Ηράκλειο, περιοχή ναυστάθμου**

Έπειτα από την κατάληψη του κτιρίου του λοιμοκαθαρηρίου, στη μονή του Αγίου Γεωργίου, από τους Οθωμανούς το 1648, οι εγκαταστάσεις του υγειονομείου μεταφέρθηκαν μέσα στον πολιορκημένο Χάνδακα και πιο συγκεκριμένα στην περιοχή του ναυστάθμου⁹⁴. Δεν έχουν διασωθεί πληροφορίες για τη μορφολογία του νέου λοιμοκαθαρηρίου, ωστόσο πιθανολογείται ότι έχει διατηρηθεί η διοικητική δομή του προηγούμενου ιδρύματος⁹⁵.

- **Ιεράπετρα, λιμάνι**

Πριν από την περίοδο της Τουρκοκρατίας στην Κρήτη (1619), ιδρύθηκε λοιμοκαθαρητήριο στην Ιεράπετρα⁹⁶, όπως αναφέρεται και στην έκθεση του L. Bondumier⁹⁷. Σε αυτό πραγματοποιούνταν η απολύμανση των πλοίων και η νοσηλεία των ατόμων, που έπασχαν από τη νόσο. Ωστόσο, δεν έχουν διασωθεί πληροφορίες για την αρχιτεκτονική του κτιρίου.

- **Ιθάκη, πόστο του Βαρκού, λιμάνι Βαθιού**

Το πρώτο λοιμοκαθαρητήριο της Ιθάκης ήταν κτισμένο στο πόστο του Βαρκού⁹⁸, στο λιμάνι του Βαθιού, τοποθεσία που πλέον δεν είναι παραθαλάσσια λόγω των προσχώσεων. Πιο συγκεκριμένα, βρίσκεται στο μυχό του μεγάλου κόλπου του λιμανιού, λίγο πιο πίσω από τη σημερινή τοποθεσία Πελαγάκι. Εκεί υπήρχε ένα απομονωμένο κτίριο, για την κράτηση των προσβεβλημένων από την ασθένεια της πανώλης, ωστόσο δεν έχουν διασωθεί περαιτέρω πληροφορίες για την εξωτερική και εσωτερική διαμόρφωσή του. Επιπλέον, μπροστά από το κτίριο υπήρχε και μόλος, ο οποίος δεν έχει διασωθεί μέχρι σήμερα, για να προσδένουν δίπλα τα πλοία που θα δέχονταν υγειονομικό έλεγχο. Στα τέλη του 18^{ου} με αρχές του 19^{ου} αιώνα είχαν αυξηθεί οι αφίξεις των καραβιών και η πόλη του Βαθιού άρχισε να μεγαλώνει, γεγονός που είχε ως αποτέλεσμα την παύση της χρήσης του πόστου του Βαρκού, από τις αρχές, και τη μεταφορά του λοιμοκαθαρηρίου σε ένα μικρό νησάκι μέσα στο λιμάνι.

- **Κεφαλονιά, Φωκάτα**

Κατά την περίοδο του 18^{ου} αιώνα οι Ενετικές Αρχές μεριμνούν για την υγειονομική προστασία των κατοίκων της Κεφαλονιάς και το 1760 ιδρύουν και δεύτερο λοιμοκαθαρητήριο στα Φωκάτα (επαρχία Κρανιάς)⁹⁹. Ωστόσο, δεν έχουν διασωθεί παραπάνω πληροφορίες για την αρχιτεκτονική ή τη λειτουργία του.

⁹⁴ Παπαδία –Λάλα Αναστασία, *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη, Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών σπουδών της Βενετίας*, Βικελαία δημοτική βιβλιοθήκη Ηρακλείου, 1996, σελ. 167

⁹⁵ Ο. π., σελ. 167

⁹⁶ Δετοράκης Μανώλης, *Ιστορία της ιατρικής στην Κρήτη επι Τουρκοκρατίας (1645-1898)*, εκδ. Βικελαία δημοτική βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2010, σελ. 317

⁹⁷ Αικατερίνη Τσαρούχα, *Η πόλη της Ιεράπετρας : Η ιστορική εξέλιξη και ο ρόλος του σχεδιασμού στη διαμόρφωση της πόλης σήμερα*, πτυχιακή εργασία, Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Χανιά, 2017, σελ.18

⁹⁸ Βαρκός – ιταλ. varco: πέρασμα, διαμετακομιστικό κέντρο

⁹⁹ Μοσχόπουλος Ν. Γεώργιος, *Ιστορία της Κεφαλονιάς, από τα αρχαία χρόνια ως το 1797*, εκδ. Ιδιωτική, τόμος 1, Αθήνα, Ιανουάριος 2002, σελ. 107

- Κύμη

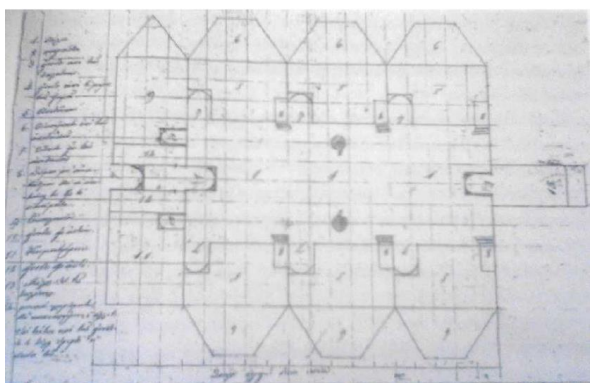
Σύμφωνα με έγγραφο των προυχόντων της Κύμης προς την Κεντρική Διοίκηση, η περιοχή της Κύμης το 1824 στην προσπάθειά της να αντιμετωπίσει την ασθένεια της πανώλης, ίδρυσε το 1847 το υγειονομείο, στην ευβοϊκή πόλη, χωρίς να είναι γνωστή κάποια πιο συγκεκριμένη τοποθεσία ή αρχιτεκτονική του¹⁰⁰.

- Κύμη, λιμάνι

Το 1853 δημιουργήθηκε το δεύτερο λοιμοκαθαρτήριο στο λιμάνι της Κύμης, για έλεγχο των ναυτικών και των πλοίων¹⁰¹. Δεν έχουν διασωθεί πληροφορίες για την αρχιτεκτονική ή τη λειτουργία του, ωστόσο χρησιμοποιήθηκε τα επόμενα χρόνια για την αντιμετώπιση της ασθένειας της λέπρας.

- Πάτρα, λιμάνι Πάτρας

Στην Πάτρα, κατά την Καποδιστριακή περίοδο, η ασθένεια της πανώλης βρισκόταν σε έξαρση, ωστόσο εξαιτίας της έλλειψης των απαραίτητων μέσων, η κατάσταση της δημόσιας υγείας δεν βελτιωνόταν. Έτσι, δημιουργήθηκε η ανάγκη για την ίδρυση του πρώτου λοιμοκαθαρητηρίου στη θέση Τεκέ, όπου προηγουμένως βρισκόταν το μοναστήρι Δερβίσηδων. Ο Αλέξανδρος Αξιώτης¹⁰² στέλνει σχετική αναφορά στον Καποδίστρια, όπου περιείχε και αρχιτεκτονικό σχέδιο και γράφει μεταξύ άλλων: «Συνίσταται από εξ' μαγαζιά έκαστον έχον επικείμενην μιαν κάμεραν. Τα μαγαζιά θέλουν κλείεσθαι με κάγκελα όπως αερίζονται αι εν αυτοίς υποτιθέμεναι γραμματεΐαι. Έκαστη δε κάμερα θέλει έχει είσοδον χωριστήν από την του μαγαζιού. Προσθέτονται η εκκλησία και εν κοιμητήριον, τα οποία θέλουν οικοδομηθεί εις τα όπισθεν του λοιμοκαθαρητηρίου, το δε έμπροσθεν τούτου θέλει βλέπει προς την θάλασσαν, παρά την οποίαν κτίζεται, εις θέσιν εγγύς της πόλεως, λεγόμενην Τεκές. Τούτου δε του Τεκέ διάφορα θεμέλια ημπορούν να χρησιμεύσωσιν, ως και εν πρόχωμα, του οποίου τα ερείπια έτι φαίνονται. Εν δε τω μέσω του λοιμοκαθαρητηρίου θέλουν ανοιχθή δύο πηγάδια προς χρήσιν του... η δαπάνη δε της οικοδομής ταύτης εις δίστηλα (αξία αντίστοιχη των 5 γαλλικών φράγκων) σχεδόν 2.500 [...] ότι πολλήν ευκολίαν θέλει παρέξη το αναμενόμενον εις Πάτρας εμπόριον η απόκτισις ενός λοιμοκαθαρητηρίου... ευρίσκονται εις τα ίδια πλοία επιβάται δι έλλειψιν τόπου καθάρσεως [...] θέλει μας ευκολύνει εις την μετά της Ευρώπης κοινωνίαν»¹⁰³. Ωστόσο, το λοιμοκαθαρτήριο για άγνωστους λόγους δεν υλοποιήθηκε στην περιοχή του Τεκέ και έτσι το πρώτο υγειονομείο λειτούργησε στο λιμάνι της Πάτρας.

Εικόνα 102: Κάτοψη του μη υλοποιημένου λοιμοκαθαρητηρίου, στην περιοχή Τεκέ.

Πρόκειται για ένα υποτυπώδες λοιμοκαθαρτήριο, το οποίο αδυνατούσε να ανταπεξέλθει στις αυξημένες απαιτήσεις της εποχής, ωστόσο δεν είναι γνωστή κάποια περαιτέρω πληροφορία για την τοποθεσία ή την αρχιτεκτονική μορφή του.

¹⁰⁰ <https://www.stereaeconomy.gr> (τελευταία επίσκεψη 2 Ιουνίου 2023)

¹⁰¹ <https://www.stereaeconomy.gr> (τελευταία επίσκεψη 2 Ιουνίου 2023)

¹⁰² Έλληνας Φιλικός και πολιτικός της επανάστασης του 1821, τον οποίο όρισε ο Καποδίστριας, ως πρώτο πολιτικό διοικητή της Πάτρας.

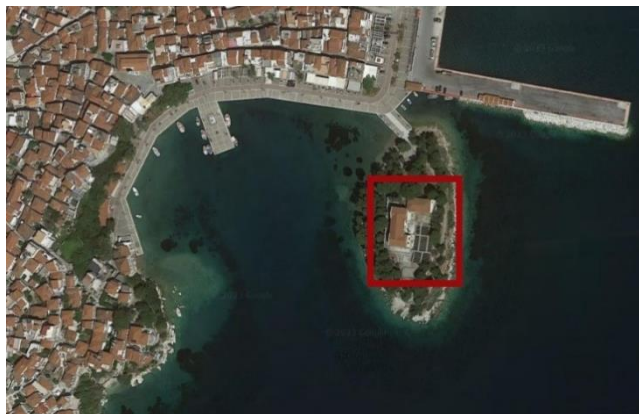
¹⁰³ Λάζαρης Βασίλης, *Καποδιστριακή Πάτρα - Ιστορική μονογραφία*, εκδ. Περί Τεχνών, Πάτρα, 2002, σελ. 237-239

- Πάτρα, λιμάνι Αγκιάς

Έπειτα από το 1841, οι εγκαταστάσεις του λοιμοκαθαρητηρίου μεταφέρθηκαν στο λιμάνι της Αγκιάς. Παρ' όλα αυτά, εξακολουθούσε να αδυνατεί να προσφέρει τις απαραίτητες υγειονομικές υπηρεσίες, εξαιτίας των πρόχειρων εγκαταστάσεων του¹⁰⁴. Τέλος, δεν έχουν διασωθεί πληροφορίες για κάποια πιο συγκεκριμένη τοποθεσία ή για την αρχιτεκτονική του.

- Σκιάθος, Μπούρτζι (φρούριο)

Κατά τον 19^ο αιώνα η ασθένεια της πανώλης έπληξε και το νησί της Σκιάθου, έτσι δημιουργήθηκε η ανάγκη για το πρώτο λοιμοκαθαρητήριο του νησιού¹⁰⁵. Αυτό χτίστηκε στο Μπούρτζι και αποτέλεσε το πρώτο δημοτικό λοιμοκαθαρητήριο του νησιού, ενώ λειτούργησε μέχρι το 1836, ωστόσο δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες για την αρχιτεκτονική του.

Εικόνα 103: Θέση του πρώτου λοιμοκαθαρητηρίου Σκιάθου, στο φρούριο Μπούρτζι.

- Σκιάθος, δίπλα στον Άγιο Γεώργιο

Όταν πλέον η ανάγκη για περίθαλψη των ασθενών της Σκιάθου δεν μπορούσε να καλυφθεί από το πρώτο λοιμοκαθαρητήριο στο Μπούρτζι, το υγειονομείο μεταφέρθηκε σε ένα κτίριο δίπλα από την εκκλησία του Αγίου Γεωργίου¹⁰⁶ επί δημαρχίας Αναγνώστη Μπονάκη¹⁰⁷. Παρ' όλα αυτά, δεν έχουν διασωθεί παραπάνω πληροφορίες για την αρχιτεκτονική του.

¹⁰⁴ Ό. π., σελ. 240

¹⁰⁵ <https://skiathoslife.gr/ta-lazareta-tis-skiathou-kai-i-istoria-tous/> (τελευταία επίσκεψη 25 Ιουλίου 2023)

¹⁰⁶ <https://skiathoslife.gr/%CF%84%CE%B1%CE%BB%CE%BF%CE%B9%CE%BC%CE%BF%CE%BA%CE%B1%CE%B8%CE%B1%CF%81%CF%84%CE%AE%CF%81%CE%B9%CE%> (τελευταία επίσκεψη 25 Ιουλίου 2023)

¹⁰⁷ Πολιτικός και αγωνιστής του 1821.

- Σκιάθος, Πούντα

Εικόνα 104: Παλιά φωτογραφία του λοιμοκαθαρητηρίου στην Πούντα, όπου φαίνεται η μεγάλη σκάλα.

Το 1853 ιδρύθηκε στην περιοχή Πούντα, απέναντι από την ανατολική πλευρά του λιμανιού, το τρίτο λοιμοκαθαρητήριο του νησιού, τα νέα Λαζαρέτα, με δαπάνη και σχέδια της Κυβέρνησης. Επρόκειτο για ένα συγκρότημα τριών κτιρίων, με αυτό από την πλευρά της θάλασσας να είναι το πιο αρχιτεκτονικά εντυπωσιακό συγκριτικά με τα άλλα δύο, καθώς η μεγάλη πέτρινη σκάλα δέσποζε κατακόρυφα στην πλαγιά και κατέληγε στο μικρό λιμάνι. Επιπλέον, οι κτιριακές εγκαταστάσεις του ήταν για αρκετό καιρό αχρησιμοποίητες, καθώς δεν επαρκούσαν, όπως αναφέρει ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης στο διήγημά του *Βαρδιάνος στα σπόρκα* – και άλλα διηγήματα: «[...] Εναντίον της πανώλης του 1865 διετάχθησαν εν Ελλάδι μακραί και αυστηραί καθάρσεις. Τότε τα νεόκτιστα λοιμοκαθαρητήρια του τόπου δεν ήρκεσαν πλέον και δεν εκρίθησαν κατάλληλα δια τον σκοπόν των καθάρσεων, και διετάχθη προς τοις άλλοις να συσταθή έκτακτον λοιμοκαθαρητήριο επί της ερημονήσου Τσουγκριά»¹⁰⁸.

- Σύρος, θέση σημερινού Νεώριου

Η ίδρυση του πρώτου λοιμοκαθαρητηρίου της Σύρου, πραγματοποιήθηκε από τον Λάμπρο Ζαβό, στη σημερινή θέση του Νεώριου, ωστόσο λόγω των άθλιων συνθηκών που επικρατούσαν δεν καλύπτονταν οι ανάγκες των ασθενών. Συγκεκριμένα, ο ταξιδιώτης John Carne, αναφέρει στο βιβλίο του *Syria - the Holy Land* το 1837: «Τα πιο άθλια από τα σπίτια της Σύρου θα ήταν τέλεια σε άνεση σε σύγκριση με το εσωτερικό του λοιμοκαθαρητηρίου, το οποίο αποτελεί ντροπή για τη Σύρο και την Αγγλία η οποία της επιτρέπει να υπάρχει ακόμη. Οι τοίχοι είναι πέτρινοι, όπως και τα δάπεδα, μόνο μια σανίδα βρίσκεται σε ένα μέρος, τέσσερα εκατοστά από το πάτωμα, η οποία είναι τα κρεβάτια. Οι αρουραίοι τρέχουν μέσα και έξω κατά δεκάδες. Το κτίριο κατακλύζεται από αυτούς και κάθε πράγμα, ρούχα, σκίτσα κρεμιούνται από την οροφή για ασφάλεια από τις επιδρομές τους. Όταν έβρεχε, έσταζε χωρίς τέλος. Οι κρατούμενοι ήταν μισοβρεγμένοι. Τέτοια κατάσταση δεν είχα ξαναδεί ποτέ»¹⁰⁹. Ωστόσο, δεν υπάρχουν περαιτέρω πληροφορίες για την αρχιτεκτονική ή τη λειτουργία του λοιμοκαθαρητηρίου.

Εικόνα 105: Τοποθεσία του πρώτου λοιμοκαθαρητηρίου Σύρου, στη θέση του σημερινού Νεώριου.

¹⁰⁸ Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος, *Βαρδιάνος στα σπόρκα* – και άλλα διηγήματα, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1999

¹⁰⁹ John Carne, *Syria - the Holy Land, Asia Minor*, Λονδίνο, 1836-1838, σελ. 37

- Τριζόνια

Στο νησί Τριζόνια κατά τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας το 1893 λειτούργησε λοιμοκαθαρτήριο¹¹⁰, χωρίς όμως να υπάρχουν πληροφορίες για κάποια πιο συγκεκριμένη τοποθεσία ή την αρχιτεκτονική του, ωστόσο εικάζεται η απουσία κτιριακών εγκαταστάσεων.

- Χίος, σημερινή θέση του Γενικού Νοσοκομείου «Σκυλίτσειο»

Στη Χίο λειτούργησε και δεύτερο λοιμοκαθαρτήριο στη σημερινή θέση του «Σκυλίτσειου» Νοσοκομείου, ωστόσο δεν έχουν διασωθεί περαιτέρω πληροφορίες για την αρχιτεκτονική ή τη λειτουργία του¹¹¹.

Εικόνα 106: Τοποθεσία του δεύτερου λοιμοκαθαρτηρίου της Χίου, στη σημερινή θέση του Γενικού Νοσοκομείου «Σκυλίτσειο».

- Χανιά, λιμάνι Σούδας

Η ύπαρξη του λοιμοκαθαρτηρίου στο λιμάνι της Σούδας γίνεται γνωστή από τον R. Pashley, ο οποίος περιγράφοντας την είσοδό του στο λιμάνι στις 8 Φεβρουαρίου 1834, μεταξύ άλλων αναφέρει: «[...]και έτσι έμαθε ότι ο Μεχμέτ-Αλί είχε παραχωρήσει στην Κρήτη ένα χώρο υγιεινής. Ερχόμενοι από τη Μάλτα, προσγειωθήκαμε αμέσως, όπως κατά πάσα πιθανότητα θα έπρεπε να είχαμε κάνει, ακόμα κι αν ήμασταν από την Κωνσταντινούπολη... Στην Κρήτη επιβάλλεται πλέον καραντίνα στα πολεμικά πλοία, αλλά μόνο όταν προέρχονται από μέρος όπου ο κίνδυνος της πανούκλας είναι αυξημένος»¹¹². Επίσης, όπως αναφέρει ο Γάλλος περιηγητής V. Raulin, από το 1821 έως και το 1839, η πανώλη εμφανιζόταν «κατ επανάληψιν μονίμως δ' εστίαν της νόσου αποτελεί ο ναυλοχών εις το λιμένα της Σούδας αυγυπτιακός στόλος»¹¹³. Υπάρχουν πληροφορίες ότι στο λιμάνι υπήρχε γιατρός καθώς και οι απαραίτητες υγειονομικές εγκαταστάσεις¹¹⁴, χωρίς όμως να αναφέρεται η αρχιτεκτονική τους.

Συμπερασματικά, η χρήση των λοιμοκαθαρτηρίων εντός αστικού ιστού, όπου ήταν τοποθετημένα κατά κύριο λόγο στα λιμάνια των πόλεων ή πλησίον αυτών, διευκόλυνε την πραγματοποίηση του υγειονομικού ελέγχου του πληθυσμού πριν εισέλθει στο εσωτερικό της επικράτειας, διασφαλίζοντας τη διατήρηση της δημόσιας υγείας. Παράλληλα, η περίπτωση αυτή διευκόλυνε την επανάχρηση κτιρίων και τη μετατροπή τους σε λοιμοκαθαρτήρια, όταν το επέτρεπε η αρχιτεκτονική μορφή και η τοποθεσία τους, διαφορετικά κατασκευάζονταν εκ νέου δομές. Τέλος, στην εγκατάλειψη των υγειονομικών σταθμών, που είχαν ως στόχο την αντιμετώπιση και την εξάλειψη της ασθένειας της πανώλης, οφείλεται η απουσία πληροφοριών για την τοποθεσία ή τη μορφή κάποιων λοιμοκαθαρτηρίων, με αποτέλεσμα να μην μπορούν να καταταχθούν σε κάποια κατηγορία.

¹¹⁰ <https://www.trizonia.guide/information> (τελευταία επίσκεψη 3 Αυγούστου 2023)

¹¹¹ <https://www.xioshosp.gr/istoria> (τελευταία επίσκεψη 6 Σεπτεμβρίου 2023)

¹¹² Pashley Robert, *Travels in Crete*, τόμος 1^{ος}, εκδ. Καραβιάς Διον., Δεκέμβριος 1989, σελ. 3

¹¹³ Δετοράκης Μανώλης, *Ιστορία της ιατρικής στην Κρήτη επι Τουρκοκρατίας (1645-1898)*, εκδ. Βικελαία δημοτική βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2010, σελ. 316

¹¹⁴ Ό. π., σελ. 317

4. Ερμηνεία – Συμπεράσματα

Η αντίληψη που επικρατούσε την εποχή της εμφάνισης των λοιμοκαθαρτηρίων (13^{ος} αιώνας), ήταν ότι η εκδήλωση της πανώλης σε μια περιοχή αποτελούσε αποτέλεσμα Θεϊκής οργής, ως τιμωρία των ανθρώπινων αμαρτιών. Κατά τούτο, τα Λαζαρέτα στην πάροδο του χρόνου ταυτίστηκαν με πληθώρα αρνητικών αντιλήψεων και μεταφορών, ως χώροι «κάθαρσης» του σώματος και «καταραμένοι» χώροι ως αποτέλεσμα θρησκευτικών πεποιθήσεων. Μετά την ανάλυση 54 λοιμοκαθαρτηρίων, εκ των οποίων τα 15 είναι νησιά και τα υπόλοιπα 39 εντός αστικού χώρου, θα επιχειρηθεί η ερμηνεία κάποιων φαινομένων και η διατύπωση ορισμένων συμπερασμάτων.

Α. Λοιμοκαθαρτήρια και πόλη – Χωρικός και κοινωνικός διαχωρισμός. Εγκατάλειψη της πρακτικής των λοιμοκαθαρτηρίων σε νησίδες – Λαζαρέτα

Μετά την ανάλυση 54 λοιμοκαθαρτηρίων διαπιστώθηκε, μεταξύ άλλων, ότι η ίδρυση υγειονομικών σταθμών βρίσκεται πάντα σε σχέση με τη θάλασσα και πραγματοποιούνταν είτε σε αυτόνομες νησίδες είτε στα κύρια λιμάνια των πόλεων. Μάλιστα, η περίπτωση των Λαζαρέτων σε νησίδες ήταν προτιμητέα από τους κατοίκους και από τον κρατικό μηχανισμό, καθώς με την πλήρη απομόνωση που προσφέρει ένα νησί μειωνόταν η πιθανότητα εξάπλωσης της πανώλης αλλά και ο κίνδυνος της απόδρασης των ασθενών από το λοιμοκαθακτήριο. Η θάλασσα αναλάμβανε στην συγκεκριμένη περίπτωση το ρόλο του ορίου – συνόρου, που διαχώριζε τον υγιή από τον πάσχοντα πληθυσμό. Σταδιακά διακόπηκε η χρήση των νησιών – Λαζαρέτων και η κάθαρση πραγματοποιούνταν σε δομές στα λιμάνια των πόλεων ή πλησίον αυτών, ώστε να πραγματοποιείται ο υγειονομικός έλεγχος του πληθυσμού πριν εισέλθει στο εσωτερικό της χώρας. Είναι εμφανής η προσπάθεια να «εξοριστεί» ο ασθενής από το υπόλοιπο κοινωνικό περιβάλλον, λόγω του φόβου, της έλλειψης γνώσεων και των θρησκευτικών αντιλήψεων που επικρατούσαν αλλά και εξαιτίας τις απουσίας επαρκών νοσηλευτικών ιδρυμάτων. Συνεπώς, τα ίδια τα λοιμοκαθακτήρια θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως συνοριακές δομές, καθώς τοποθετούνταν σε σημεία εισόδου των πόλεων, αποτελούν χώρο εγκλεισμού, διαχωρισμού και εκτοπισμού, οπότε το καθεστώς των συνόρων μεταφέρεται στο εσωτερικό της επικράτειας.

Η πρακτική της καραντίνας στα νησιά - Λαζαρέτα, φαίνεται να εγκαταλείπεται κατά τα μέσα του 16^{ου} αιώνα, καθώς ήταν εύκολα προσβάσιμα από τους πειρατές με αποτέλεσμα να βρίσκονται σε κίνδυνο άνθρωποι και εμπορεύματα προς κάθαρση. Συγκεκριμένα, μια ομάδα Ελλήνων και Εβραίων εμπόρων με επιστολή προς τις αρχές της Βενετίας θα αναφέρει ότι κινδυνεύουν τα εμπορεύματά τους και οι ζωές τους από την απειλή χειμαριωτών και πουντενίνων πειρατών¹¹⁵. Το γεγονός αυτό θα αποτελούσε μεγάλο πλήγμα για το εμπορικό δίκτυο, συνεπώς θα έπρεπε να παρέχονται στους εμπόρους καλύτερες και ασφαλέστερες συνθήκες διαβίωσης, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ομαλή έκβαση των οικονομικών και εμπορικών συναλλαγών. Ίσως το παραπάνω να συνέβαλε στην κατάργηση των λοιμοκαθαρτηρίων – νησιών μαζί με την εξέλιξη των αντιλήψεων περί ασθενείας και των δυνατοτήτων ίασης.

Β. Εποχή έντονης οικοδόμησης και εγκατάλειψη των λοιμοκαθαρτηρίων

Αρχικά, η περίοδος κυβέρνησης του Ιωάννη Καποδίστρια συνδέθηκε άρρηκτα με τη διαχείριση της υγειονομικής κρίσης, καθώς αναδιάρθρωσε το δίκτυο λοιμοκαθαρτηρίων σε όλη την ελληνική επικράτεια το 1828. Έπειτα, επί Αγγλοκρατίας ξέσπασε η μεγάλη επιδημία της πανώλης κυρίως στα Ιόνια νησιά και οι Βρετανοί, εν συνεχεία των αυστηρών μέτρων επί Ενετοκρατίας, επιστράτευσαν «Δρακόντεια μέτρα», με σκοπό να εξασφαλισθεί η υγειονομική προστασία του κράτους¹¹⁶. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τον Άγγλο αρχίατρο της Μεσογείου Hennen, η δύσκολη κατάσταση που επικρατούσε πριν από την άφιξη των Άγγλων, μετατράπηκε σε ρόδινη, με την ίδρυση νέων και την αναδιαμόρφωση των ήδη υπαρχόντων λοιμοκαθαρτηρίων.

Η υγειονομική πολιτική που εφαρμόστηκε στον ελλαδικό χώρο για την προστασία του από τη μετάδοση της ασθένειας της πανώλης, κατά το 19^ο αιώνα ήταν ισχυρή, διαρκώς μεταβαλλόμενη, εκμεταλλευόμενη κάθε πληροφορία για την εμφάνιση της ασθένειας, σε περιοχές άμεσα συνδεδεμένες με το διεθνές εμπορικό δίκτυο. Τότε είναι που η παροχή κρατικής υγειονομικής μέριμνας θα μεταβιβαστεί από το Υπουργείο Εσωτερικών στο Υπουργείο Υγιεινής το 1914, το οποίο θα ιδρύσει τα πρώτα νοσοκομεία, έτσι διαφοροποιείται ο ρόλος των

¹¹⁵ Eugenio Bacchio, *Il dominio Veneto su Corfu (1386-1797)*, Βενετία, 1956, σελ. 108

¹¹⁶ Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ., *Υγειονομικά μέτρα για την πρόληψη των επιδημιών στα Επτάνησα το 19ο αιώνα*, τεύχος 4^ο, εκδ. *Materia Medica Greca*, Αύγουστος 1982, σελ.431.

λοιμοκαθαρτηρίων και σταδιακά μειώνεται η χρήση τους ως τους μοναδικούς χώρους προφύλαξης της Δημόσιας Υγείας¹¹⁷, ωστόσο, ο αριθμός των λοιμοκαθαρτηρίων στις αρχές του 20^{ού} αιώνα δεν ήταν καθόλου ασήμαντος.

Γ. Κατηγοριοποίηση των λοιμοκαθαρτηρίων του ελλαδικού χώρου

Από την ανάλυση προέκυψε ότι στον ελληνικό χώρο υπάρχουν 54 λοιμοκαθαρτήρια διάσπαρτα σε όλη την επικράτεια, εκ των οποίων τα 15 βρίσκονται σε νησιά - Λαζαρέτα και τα υπόλοιπα εντοπίζονται εντός αστικού χώρου. Από τη χωροθέτηση και την αρχιτεκτονική τους πηγάζει η παρακάτω κατηγοριοποίηση:

Α. Η πρώτη κατηγορία που είναι τα νησιά χωρίστηκε σε δύο υποκατηγορίες, με την πρώτη (τυπολογία Ια – 3 νησιά) να μην περιλαμβάνει κτίσματα - τη δεύτερη υποπερίπτωση να περιλαμβάνει κτιριακές εγκαταστάσεις, συνήθως διάσπαρτα κτίσματα μικρότερου μεγέθους (τυπολογία Ιβ – 12 νησιά), τα οποία χαρακτηρίζονται ως «περίπτερα». Στη συγκεκριμένη κατηγορία, η θάλασσα είχε αναλάβει το ρόλο της περίφραξης – ορίου και της απομόνωσης από το υπόλοιπο κοινωνικό περιβάλλον.

Β. Η δεύτερη κατηγορία αφορά τα λοιμοκαθαρτήρια που βρίσκονται εντός αστικού ιστού και είναι είτε νεόκτιστα (15), είτε το κτίσμα είχε προηγούμενη χρήση (9) και μετέπειτα χρησιμοποιήθηκε ως υγειονομική δομή, είτε οι δομές που λόγω έλλειψης μορφολογικών στοιχείων δεν μπορούν να καταταχθούν σε κάποια τυπολογία (15). Σε αυτή την περίπτωση η πρώτη υποκατηγορία (τυπολογία ΙΙ) αναφέρεται στα λοιμοκαθαρτήρια, που λειτούργησαν στην ύπαιθρο, με ή χωρίς την ύπαρξη περίφραξης και χωρίς καμία υποδομή ή με τη χρήση πρόχειρων καταλυμάτων. Μοναδική υποκατηγορία συνιστά το λοιμοκαθαρήριο της Αίγινας (τυπολογία ΙΙΙ), όπου τα διαμερίσματα κράτησης έχουν ημικυκλική διάταξη με το εκάστοτε από αυτά καταλήγει σε δικό του, διαφορετικό υπαίθριο χώρο και το κτίριο της διοίκησης να είναι τοποθετημένο στο κέντρο του ημικυκλίου. Η τυπολογία ΙV διαθέτει την πιο συνηθισμένη μορφολογική διάταξη λοιμοκαθαρτηρίου, η οποία έχει δεχθεί επιρροές από τα ευρωπαϊκά πρότυπα υγειονομικών δομών. Συγκεκριμένα, ήταν μονώροφο ή διώροφο κτίσμα ή κτιριακό συγκρότημα, με μια σειρά από δωμάτια σε τετραγωνική διάταξη ή σχήματος Π, με κεντρική αυλή ή κήπο, έχοντας επηρεασθεί από την μορφολογία των μοναστηριών. Η συγκεκριμένη τυπολογία, συχνά στις δύο ή στις τέσσερις γωνίες του κτίσματος είχε ψηλότερους πυργίσκους, από τους οποίους οι φύλακες και ο διοικητής επέβλεπαν ολόκληρη την έκταση του λοιμοκαθαρτηρίου και ενίοτε περιβαλλόταν από τάφρο, μέσω της οποίας επιτυγχανόταν ο εκτοπισμός. Παράλληλα, ο τύπος αυτός είναι διαδεδομένος κυρίως στα νησιά του Ιονίου. Άλλη μια υποκατηγορία είναι εκείνη του συστήματος συνεχόμενων, όμοιων κτιρίων (τυπολογία Vα), που συχνά προερχόταν από την επανάχρηση πρώην αποθηκών. Ένα άλλο μοναδικό παράδειγμα λοιμοκαθαρτηρίου, αποτελεί το παλιό λοιμοκαθαρήριο στο λιμάνι της Ύδρας (τυπολογία Vβ), όπου ήταν ένα σύστημα όμοιων παραλληλόγραμμων κτισμάτων, τα οποία ενωνόντουσαν μέσω μίας κλίμακας. Επιπρόσθετα, σε κάποιες περιπτώσεις τα Λαζαρέτα ήταν απλά, διώροφα, μακρόστενα κτίρια, με ή χωρίς υπαίθριους χώρους στις δύο μικρές πλευρές τους (τυπολογία VΙ). Η τελευταία υποκατηγορία (τυπολογία VΙΙ) αφορά τα συγκροτήματα κτιρίων, φρουριακού τύπου, που συνήθως περιλάμβαναν προαύλιο χώρο.

Τέλος, πέρα από όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά του εκάστοτε λοιμοκαθαρτηρίου, υπάρχουν κάποια στοιχεία τα οποία είναι κοινά για κάθε υγειονομικό σταθμό. Πιο συγκεκριμένα, στα περισσότερα Λαζαρέτα υπήρχε νοσοκομείο, ένα παρεκκλήσι με χώρο ταφής, φύλακες οι οποίοι επέβλεπαν τις δομές, την τήρηση της απομόνωσης και την διατήρηση της τάξης σε αυτό. Σε άλλο σημείο της δομής υπήρχε χώρος εστίασης για τους ασθενείς, κήποι καθώς και αίθουσα υποδοχής όπου οι έγκλειστοι μπορούσαν να επικοινωνήσουν μέσω πλέγματος με επισκέπτες. Το προσωπικό του λοιμοκαθαρτηρίου διέμενε σε άλλα διαμερίσματα, λίγο απομακρυσμένα από αυτά των νοσούντων.

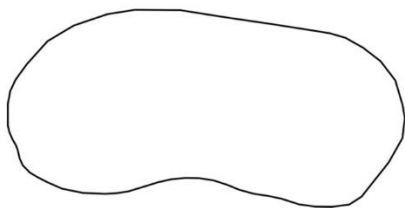
Παρακάτω ακολουθεί ένας συγκεντρωτικός κατάλογος με τις τυπολογίες των λοιμοκαθαρτηρίων.

¹¹⁷ Χαραλάμπους, Ν., «Η ιστορία των Λοιμοκαθαρτηρίων και Υγειονομείων στον Ελλαδικό χώρο», *Πρακτικά Ημερίδας Ιστορίας Ναυτικής Ιατρικής*, Σαλαμίνα, 2007

Κατάλογος τυπολογιών των λοιμοκαθαρηρίων

Τυπολογία Ια

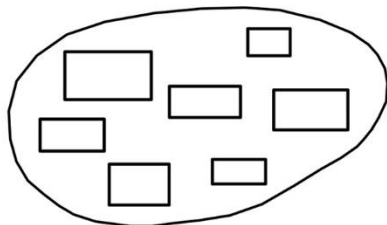
νησίδα χωρίς κτίσματα

- Ηράκλειο, νησίδα Ντία
- Σκιάθος, νησί Μεγάλο Τσουγκριά
- Χίος, νησίδα Βάτος

Τυπολογία Ιβ

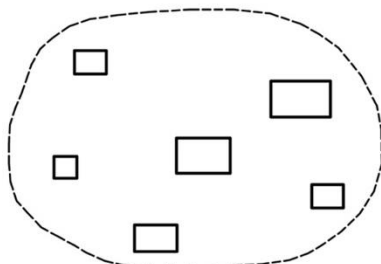
νησίδα με κτιριακές εγκαταστάσεις, συνήθως διάσπαρτα κτίσματα (σύστημα περιπτέρων) ή πρόχειρα καταλύματα

- Αμαλιάπολη (νέα Μιτζέλα), νησί Κίκινθος
- Δήλος, νησί Ρήνεια
- Ζάκυνθος (νέο), νησί Μαραθονήσι
- Ιθάκη, νησί Λαζαρέτο
- Κέρκυρα, νησίδα Λαζαρέτο (Άγιος Δημήτριος)
- Λευκάδα, νησί Αγίου Νικολάου (νησάκι του Σικελιανού)
- Μαγνησία, νησί Τρίκερι (Αγία Κυριακή)
- Μακρόνησος, παραλία στο νότιο άκρο του νησιού
- Μεσολόγγι, νησί Άγιος Σώστης
- Πειραιάς, νησίδα Αγίου Γεωργίου
- Υδρα, νησίδα (έναντι του χωριού Βλυχού)
- Χανιά, νησίδα Λαζαρέτο (έναντι ακτής Νέας Χώρας)

Τυπολογία ΙΙ

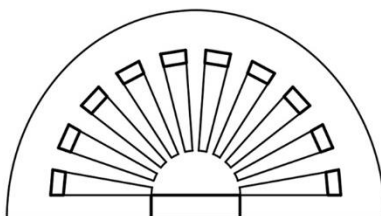
υπαίθριος χώρος, με ή χωρίς περίφραξη, και με ή χωρίς πρόχειρα κτίσματα

- Καραμπουρνάκι, Θεσσαλονίκη, παραλία στην Αρετσού Καλαμαριάς
- Λευκάδα, παραλία κοντά στην πόλη
- Πειραιάς, Ηετιώνεια ακτή (Κάνθαρος)

Τυπολογία ΙΙΙ

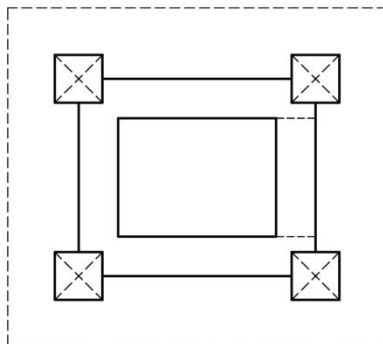
περίπτερα σε ημικυκλική διάταξη, με διαχωρισμένους υπαίθριους χώρους και διοίκηση στο κέντρο

- Αίγινα, ερείπια αρχαίου θεάτρου

Τυπολογία ΙV

μονώροφο ή διώροφο κτιριακό συγκρότημα, ορθογωνίου παραλληλογράμμου ή Π σχήματος, με ή χωρίς πύργους στις γωνίες (2-4) και με κεντρικό υπαίθριο χώρο

- Αίγινα, Ορφανοτροφείο
- Άνδρος, Νημπορείός (σημερινή θέση δημοτικών αποθηκών)
- Ζάκυνθος, Άγιος Κωνσταντίνος, Κήποι
- Κεφαλονιά, Αργοστόλι
- Κύθηρα, Καψάλι
- Λευκάδα, ναός Αγίου Γεωργίου (έξω από το Καλλιγόνι)
- Πειραιάς, πλατεία Αγίου Νικολάου
- Ρέθυμνο, σημερινή περιοχή Κουμπέ
- Σύρος, νότιο άκρο του λιμανιού (θέση Πηδάλι)

☒ Πύργος (Αίγινα, Κεφαλονιά)

----- Διακοπή κτιρίου, διαμόρφωση σχήματος Π (Κύθηρα, Λευκάδα)

--- Περίγραμμα τάφρου (Αίγινα)

Τυπολογία Va

σύστημα συνεχών, όμοιων, μονώροφων ή διώροφων κτιρίων (ενίοτε πρώην αποθήκες ή κτίρια μορφολογικά παρόμοια με αποθήκες)

- Πάτρα, αποθήκες Κρωββ (σημερινή Δραματική Σχολή)
- Σπέτσες, Λαζαρέτο (όρμος Ζωγεριάς)
- Ψαρά, Σπιτάλια

Τυπολογία Vb

σύστημα όμοιων, διώροφων παραλληλόγραμμων κτισμάτων, με σύνδεση μέσω μιας κλίμακας

- Ύδρα, λιμάνι (σημερινό κτίριο «Μελίνα Μερκούρη»)

Τυπολογία VI

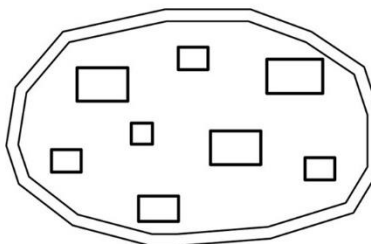
μονώροφο ή διώροφο, ενιαίο, παραλληλόγραμμο κτίσμα, με ή χωρίς υπαίθριους χώρους στις δύο πλευρές

- Λαμία, Ταράτσα (σημερινό γενικό νοσοκομείο)
- Πάτρα, στη σημερινή θέση του κλειστού γηπέδου της ΕΑΠ (παλιές αποθήκες εταιρίας Μόρφου, Υιός Κρωββ & Στήβενς)
- Ρέθυμνο, στο βόρειο μόλο του λιμανιού

Τυπολογία VII

συγκρότημα κτισμάτων, με ή χωρίς οχύρωση και με αύλειο χώρο

- Ηράκλειο, μονή Αγίου Λαζάρου
- Ηράκλειο, μονή Αγίου Γεωργίου του Ακρωτηρίου (Αλικαρνασός)
- Μονεμβασιά, Βράχος

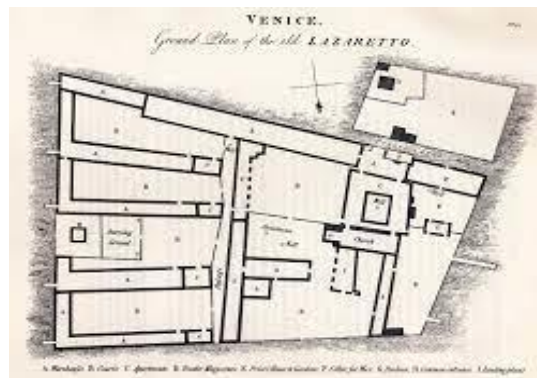
Δ. Τα πρότυπα των ελληνικών λοιμοκαθαρητήριων. Επιρροές από πρακτικές του εξωτερικού

Τα ελληνικά λοιμοκαθαρητήρια έχουν επηρεαστεί από τα πρότυπα του εξωτερικού τόσο αρχιτεκτονικά όσο και λειτουργικά. Αρχικά, η Βενετία ήταν η πρώτη ευρωπαϊκή πόλη που εισήγαγε το θεσμό των λοιμοκαθαρητήριων, ο οποίος μεταλαμπαδεύτηκε στα υπόλοιπα ευρωπαϊκά κράτη αλλά και στην Ανατολή ακολουθώντας το πρότυπο των Βενετών όλα τα συναφή ιδρύματα παρουσίαζαν παρόμοια εξωτερικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά. Έτσι, και στον ελλαδικό χώρο πρωτοεμφανίζονται τα λοιμοκαθαρητήρια στο βενετοκρατούμενο τμήμα του, στα πλαίσια της υγειονομικής πολιτικής που εφάρμοσε η Βενετική Πολιτεία και πιο συγκεκριμένα ιδρύθηκαν στην Κρήτη και στη συνέχεια επεκτάθηκαν στα Ιόνια νησιά και στη Ζάκυνθο. Η επιρροή αυτή είναι ευδιάκριτη, καθώς τα λοιμοκαθαρητήρια στη Βενετία ήταν κατά κύριο λόγο φρουριακού τύπου και με αύλειο χώρο, πυργίσκους και με το διαμέρισμα του διευθυντή να είναι τοποθετημένο σε θέση με δυνατότητα πλήρους οπτικού ελέγχου όλου του λοιμοκαθαρητηρίου¹¹⁸ (Πανοπτικόν του Bentham), όπως και αυτά των τυπολογιών IV και VII, οι οποίες συναντώνται κυρίως στις περιοχές που βρίσκονταν επί Βενετοκρατίας.

¹¹⁸ <https://bg4fsvirginia.wordpress.com/2015/09/28/lazzaretto-nuovo-preliminary-research> (τελευταία επίσκεψη 06 Οκτωβρίου 2023)

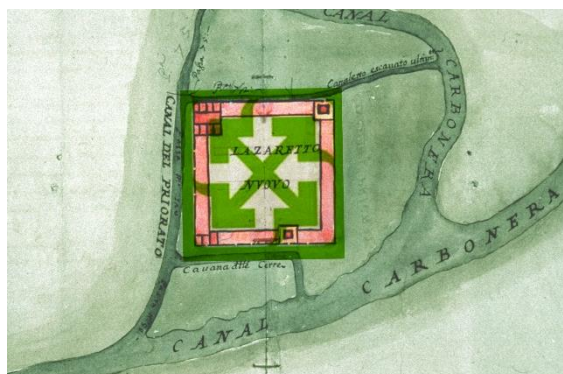
Εικόνα 107: Σύγχρονη άποψη του πρώτου λοιμοκαθατηρίου, χτισμένο στη Βενετία .

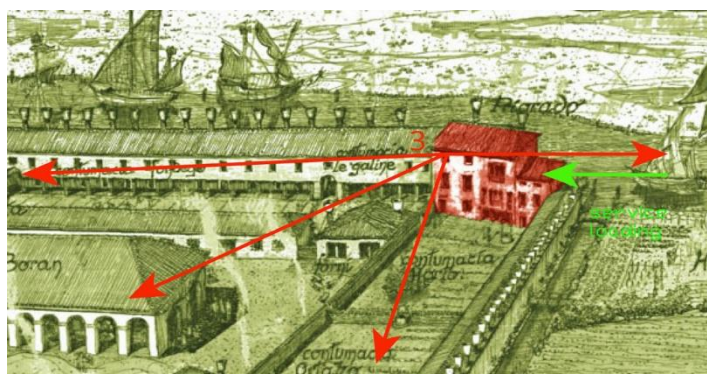
Εικόνα 108: Η κάτοψη του πρώτου λοιμοκαθατηρίου.

Εικόνα 109: Το πρώτο Λαζαρέτο (15^ο-18^ο αιώνα), ανακατασκευή από τους G.Fazzini και G.Barletta.

Εικόνα 110: Το Λαζαρέτο Νουοβο στη Βενετία, όπου διακρίνεται το περιμετρικό τείχος και ο αύλειος χώρος.

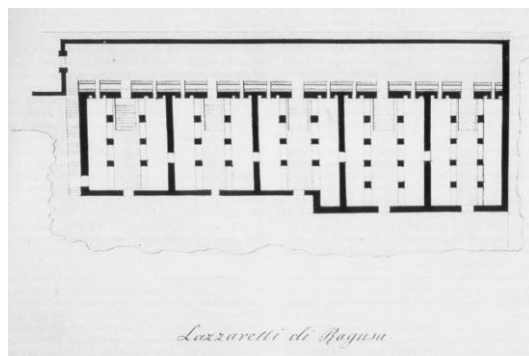

Εικόνα 111: Το Λαζαρέτο Νουοβο στη Βενετία, όπου διακρίνεται το διαμέρισμα του διευθυντή και οι οπτικές φυγές προς όλο το λοιμοκαθατήριο.

Άλλο χαρακτηριστικό παράδειγμα όσο αναφορά τις αρχιτεκτονικές επιρροές, αποτελεί η τυπολογία Να που περιλαμβάνει σύστημα συνεχόμενων, όμοιων κτιρίων και φαίνεται να έχει ως πρότυπο την αρχιτεκτονική μορφή του Λαζαρέτου στο Dubrovnik.

Εικόνα 112: Σύγχρονη άποψη του Λαζαρέτου στο Dubrovnik.

Εικόνα 113: Κάτοψη του Λαζαρέτου στο Dubrovnik.

Όσο αναφορά τη λειτουργία των ελληνικών λοιμοκαθαρηθρίων εμφανίζεται πανομοιότυπη με τα πρότυπα της Δύσης¹¹⁹ και πιο συγκεκριμένα, για την υγειονομική ασφάλεια και τη διατήρηση της τάξεως εντός των λοιμοκαθαρηθρίων, υπάρχει μια μικρή ομάδα στρατιωτών και φυλάκων που δρα υπό τις οδηγίες του διευθυντή, όπως και στα περισσότερα λοιμοκαθαρηθρία του εξωτερικού.

Ε. Η επανάχρηση κτιρίων και η μετατροπή τους σε λοιμοκαθαρηθρία

Από την ανάλυση προέκυψε ότι 9 κτίρια με διαφορετική αρχική χρήση μετατράπηκαν σε λοιμοκαθαρηθρία, εκ των οποίων το 1 στέγαζε ορφανοτροφείο, 3 ήταν μονές, 1 ήταν ήδη υγειονομική εγκατάσταση για το Μακεδονικό μέτωπο, 3 στέγαζαν προηγουμένως αποθήκες και 1 ήταν εκκλησία. Φαίνεται, λοιπόν, ότι κατά κύριο λόγο επέλεξαν μονές, αφού η ίδια η διάρθρωσή τους διευκόλυνε τις μετέπειτα λειτουργίες του λοιμοκαθαρηθρίου, καθώς διέθεταν κελιά, αύλειο χώρο και ναό, ο οποίος τοποθετούταν είτε στο μέσο του περιβόλου (ορθόδοξες μονές), είτε περιμετρικά (καθολικές μονές). Η επιλογή αποθηκών για τη στέγαση των υγειονομείων θα μπορούσε να εξηγηθεί με τη θέση τους, αφού πολλές φορές τοποθετούνταν στα κύρια λιμάνια των πόλεων για την άμεση μεταφορά των εμπορευμάτων, έτσι και κατά την άφιξη των «υπόπτων» ταξιδιωτών η τοποθεσία ήταν κατάλληλη για την αποφυγή εγχώριας μετάδοσης της ασθένειας. Επιπλέον, το μέγεθός τους επέτρεπε τη κάθαρση όχι μόνο των ασθενών αλλά και των εμπορευμάτων τους, με τις περισσότερες από αυτές να περιλαμβάνουν κελιά παρατεταγμένα εκατέρωθεν του κεντρικού διαδρόμου, θυμίζοντας τη λογική σειριακής «αποθήκευσης» των ασθενών.

ΣΤ. Επανάχρηση των λοιμοκαθαρηθρίων και οι συγγενείς τους με τους χώρους εποπτείας

Η εγκατάλειψη της πρακτικής των λοιμοκαθαρηθρίων, οδήγησε στην παραμέληση και την ερήμωση των εν λόγω δομών, με αποτέλεσμα να προκύψει η ανάγκη για την επανάχρησή τους. Παρά το γεγονός ότι η δημιουργία των Λαζαρέτων είχε ως απώτερο σκοπό την εξυπηρέτηση του γενικού καλού και της υγειονομικής ασφάλειας, αποτρέποντας την εξάπλωση της ασθένειας της πανώλης, τελικά θεωρήθηκαν «καταραμένοι» χώροι. Εξαιτίας, λοιπόν, της παραπάνω αντίληψης χρησιμοποιήθηκαν ορισμένα από αυτά ως καταστήματα κράτησης ή τόποι εξορίας, υπενθυμίζοντας την ιστορία τους και αποτελώντας σύμβολο εγκλεισμού και στιγματισμού. Παράλληλα, η τοποθεσία και η αρχιτεκτονική των λοιμοκαθαρηθρίων, με την περίφραξη, τα διαμερίσματα – κελιά των ασθενών, τους πυργίσκους με σκοπό την επιτήρηση των νοσούντων και τους χώρους προαυλισμού συνέβαλαν στην μετατροπή τους σε χώρους κράτησης ή στρατόπεδα. Τα λοιμοκαθαρηθρία και οι χώροι εποπτείας (φυλακές, στρατόπεδα κράτησης και τόποι εξορίας), παρουσιάζουν αρκετές ομοιότητες τόσο λειτουργικά όσο και αρχιτεκτονικά, καθώς και οι δύο περιπτώσεις αποτελούν χώρους όπου αποκλείονται τα άτομα – «έτεροι» από την υπόλοιπη κοινωνία της «κανονικότητας», σύμφωνα με τον Μ. Foucault¹²⁰.

Αρχικά, όσο αναφορά την τοποθεσία των χώρων εποπτείας τοποθετούνταν κατά κύριο λόγο σε συνοριακές ή απομακρυσμένες περιοχές, όπως και τα λοιμοκαθαρηθρία σε λιμάνια ή σε νησιά κοντά σε αυτά, ώστε να φιλοξενηθούν οι ύποπτοι - ταξιδιώτες, χωρίς να εισέλθουν στην ενδοχώρα. Παρατηρείται, λοιπόν, ότι και στις δύο περιπτώσεις οι δομές ιδρύονταν σε σημεία εισόδου της πόλης ή της χώρας και αποτελούσαν φίλτρα ελέγχου και

¹¹⁹ Ηλιάδη Ιουλία, *τεχνολογία χώρου και πληθυσμιακή διαχείριση - από το λοιμοκαθαρηθριο στο στρατόπεδο κράτησης μεταναστών*, διπλωματική εργασία, σχολή αρχιτεκτόνων μηχανικών Ε.Μ.Π., Αθήνα, Μάρτιος 2015, σελ. 33

¹²⁰ Foucault Μ., *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*, εκδ. Ράππα, Αθήνα, 2005, σελ. 303

αναστολής της πληθυσμιακής μετακίνησης, ενισχύοντας την πρακτική του εκτοπισμού στο όνομα της υγειονομικής προστασίας του πληθυσμού ή της εξασφάλισης του κοινωνικού καλού. Επιπρόσθετα, την ευθύνη εφαρμογής του εσωτερικού θεσμικού καθεστώτος έχει η αστυνομία στους χώρους εποπτείας, όπως και στα λοιμοκαθαρτήρια υπεύθυνοι είναι υγειονομοφύλακες ή οι δεσμοφύλακες.

Συγγένεια μεταξύ των λοιμοκαθαρηρίων και των χώρων εποπτείας παρατηρείται στην επανάχρηση αποθηκών για την δημιουργία των εκάστοτε δομών. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση των χώρων εποπτείας επαναχρησιμοποιήθηκαν σιταποθήκες στην περιοχή του Πέπλου, στον Έβρο¹²¹ για την ίδρυση στρατοπέδου κράτησης μεταναστών όπως και στην περίπτωση του τέταρτου λοιμοκαθαρηρίου Πάτρας (τυπολογία Va), όπου επαναχρησιμοποιήθηκαν οι σταφιδοποθήκες Κρωββ, για την απολύμανση των προσφύγων. Φαίνεται λοιπόν ότι η λογική της σειριακής «αποθήκευσης» χρησιμοποιήθηκε τόσο στη διαχείριση της ασθένειας της πανώλης, όσο και στον εγκλεισμό των προσφύγων και των μεταναστών στη σύγχρονη εποχή. Παράλληλα, υπάρχουν αρκετά παραδείγματα όπου για την δημιουργία λοιμοκαθαρηρίων και χώρων εποπτείας έχουν χρησιμοποιηθεί πρόχειρα παραπήγματα, όπως στο παράδειγμα της Μακρονήσου όπου αρχικά ο υπαίθριος χώρος λειτούργησε σαν υγειονομείο και έπειτα μετατράπηκε σε στρατόπεδο κράτησης πολιτικών εξόριστων. Επίσης, στα περισσότερα λοιμοκαθαρτήρια οι διοικητικοί χώροι τοποθετούνταν πάνω από την είσοδο τους, για να υπάρχει πλήρης έλεγχος της εισόδου και της δομής, η οποία συνήθως ήταν σε σχήμα τετράγωνο ή Π (τυπολογία IV), ακολουθώντας τις αρχές του Πανοπτικού του Bentham και θυμίζοντας την αρχιτεκτονική φυλακών. Επίσης, στη συγκεκριμένη περίπτωση τα λοιμοκαθαρτήρια διέθεταν πυργίσκους, που χρησιμοποιούνταν για την εποπτεία του χώρου, οι οποίοι αργότερα μετατράπηκαν σε φυλάκια, στις δομές κράτησης για τον ίδιο σκοπό. Ακόμα, μια ομοιότητα στα δύο είδη δομών παρατηρείται στο μοναδικό παράδειγμα λοιμοκαθαρηρίου στην Αίγινα (τυπολογία III), όπου ο κάθε ασθενής είχε δικό του ιδιωτικό προαύλιο χώρο, όπως και σε κάποια στρατόπεδα ο προαυλισμός πραγματοποιείται σε πτέρυγες – τμήματα, με χαρακτηριστικό παράδειγμα του στρατοπέδου στην Αμαγδαλέζα¹²², για τον περιορισμό του συγχρωτισμού. Η περιορισμένη επαφή των κρατούμενων επιτυγχάνεται, επίσης, με τη παράταξη των διαμερισμάτων των ασθενών στα λοιμοκαθαρτήρια και με την ύπαρξη αποστάσεων μεταξύ των κελιών – λυόμενων στους χώρους εποπτείας.

Συνεπώς, παρατηρείται η ύπαρξη κοινών πρακτικών σε χωρικό επίπεδο και σε θέματα εσωτερικής οργάνωσης μεταξύ των λοιμοκαθαρηρίων και των χώρων εποπτείας, σε διαφορετικές ιστορικο-πολιτικές συνθήκες. Η πρακτική του εγκλεισμού αποτέλεσε και στις δύο περιπτώσεις το βασικό εργαλείο για τη διαχείριση της υγειονομικής κρίσης, για τον έλεγχο της εισόδου στο εσωτερικό της επικράτειας, για τη εξασφάλιση της τάξης και τη διατήρηση της κοινωνικής ευημερίας.

¹²¹ <https://filoxenoi.wordpress.com/284/> (τελευταία επίσκεψη 11 Οκτωβρίου 2023)

¹²² <https://www.neaprooptiki.gr/stratopeda-sygkentrosis-metanaston-to-paradeigma-tis-amygdalezas/> (τελευταία επίσκεψη 11 Οκτωβρίου 2023)

5. Βιβλιογραφία:

- Αλεξίου Σπύρος, Κουλικούρδη Γεωργία, *Αίγινα - οδηγός για την ιστορία και τα μνημεία της*, 2^η έκδοση, εκδ. Ιδιωτική έκδοση, 1970
- Αλιβιζάτος Κ. Ν., *Πώς προφυλάχτηκε η Κεφαλονιά από μία επιδημία πανούκλας το 1819*, τόμος 3^{ος} (1978-1979), εκδ. Κεφαλληνιακά Χρονικά, Αργοστόλι, 1979
- Βλασσόπουλος Στ. Γιάννης, *ΑΝΕΜΟΚΑΡΑΒΑ: ΚΑΡΑΒΙΑ, ΕΜΠΟΡΙΟ, ΜΕΤΑΦΟΡΕΣ, ΛΗΣΤΕΙΕΣ, ΠΕΙΡΑΤΕΙΕΣ, ΠΑΝΩΛΗ ΣΤΟ ΙΟΝΙΟ ΚΑΙ ΣΤΑ ΑΚΑΡΝΑΝΙΚΑ ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΟΝ 18^ο ΑΙΩΝΑ*, εκδ. Φήμιος – Δημοτικές πολιτιστικές εκδηλώσεις Ιθάκης, 2006
- Βλασσόπουλος, Γ, *Το Λαζαρέττο της Ιθάκης στα 1844-1847 («Ναυτικά Καθάρσεις»)*, Αθήνα, 1994
- Γρηγοράκου-Μάρθα Λουίζα, Διαφωνίδης Κώστας, Λευκαδίτου-Παπαντωνίου Ρένα, *Μακρόνησος - Ιστορικός πολιτιστικός τόπος*, εκδ. ΥΠΠΟ-ΥΠΕΧΩΔΕ-ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑΤΕΕ-ΕΜΠ-ΙCOMOS-ΠΕΚΑΜ, Αθήνα, 1994
- Δεκουλάκου Αρ., Παπανικολάου – Κρίστενσεν Ιφ., *Το θέατρο της αρχαίας Αίγινας*, ενημ. δελτίο της εν Αθηναίας αρχαιολογικής εταιρίας, τεύχος 5, Αθήνα, 1989
- Δετοράκης Θ., *Η πανώλης εν Κρήτη – Συμβολή εις την ιστορίαν των επιδημιών της νήσου*, Επιστημονική Επιτηρίς της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα, 1971
- Δετοράκης Μανώλης, *Ιστορία της ιατρικής στην Κρήτη επι Τουρκοκρατίας (1645-1898)*, εκδ. Βικελαία δημοτική βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο, 2010
- Ευαγγελάτος Γ. Χρήστος, *ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ*, εκδ. Ρουμελιώτικες Εκδόσεις, Αθήνα, 1959
- Κακαβογιάννης Ευάγγελος, *Μακρόνησος*, στον τόμο: Ανδρέας Βλαχόπουλος, (επιμ.) Αρχαιολογία – Νησιά του Αιγαίου, εκδ. Μέλισσα, Αθήνα, 2005
- Καρδαμίτση - Αδάμη Μάρω, *Το ορφανοτροφείο της Αίγινας*, ενημ. δελτίο της εν Αθηναίας αρχαιολογικής εταιρίας, τόμος 26^{ος}, Αθήνα, Ιούνιος 1993, διαθέσιμο στο: https://www.archetai.gr/images/pdfs/mentor/Publ_MENTOR_26.pdf (τελευταία επίσκεψη 11 Σεπτεμβρίου 2023)
- Κόμης Κ., *Χολέρα και λοιμοκαθαρτήρια, 19^{ος}-20^{ος} αιώνες: Το παράδειγμα της Σαμιοπούλας*, εκδ. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, 2005
- Κονόμος Ντίνος, *Ζάκυνθος (πεντακόσια χρόνια) 1478-1978*, τεύχος Β', εκδ. Ιδιωτική έκδοση, Αθήνα, 1979
- Λάζαρης Βασίλης, *Καποδιστριακή Πάτρα - Ιστορική μονογραφία*, εκδ. Περί Τεχνών, Πάτρα, 2002
- Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ., *Η εκκλησιαστική συμβολή στην περιστολή των επιδημιών στα Επτάνησα επί Ενετοκρατίας και Αγγλοκρατίας*, εκδ. Materia Medica Greca, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1983
- Λασκαράτος Ι., Μαρκέτος Σ., *Υγειονομικά μέτρα για την πρόληψη των επιδημιών στα Επτάνησα το 19^ο αιώνα*, τεύχος 4^ο, εκδ. Materia Medica Greca, Αύγουστος 1982
- Μαχαιράς Κωνσταντίνος, *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684- 1797*, εκδ. Πορεία, Αθήνα, 2008
- Μοσχόπουλος Ν. Γεώργιος, *Ιστορία της Κεφαλονιάς - από τα αρχαία χρόνια ως το 1797*, εκδ. Ιδιωτική έκδοση, τόμος 1^{ος}, Αθήνα, Ιανουάριος 2002
- Μπουρμπούλης Μ., *Λαζαρέτο - Ο γάμος των τράγων*, εκδ. Καστανιώτη & Διάττων, Αθήνα, 2010
- Νάτσιος Δημήτριος Θ., *Ιστορία του Γενικού Νοσοκομείου Λαμίας (1938-2007)*, εκδ. Γενικό Νοσοκομείο Λαμίας, Λαμία, 2008, διαθέσιμο στο: <https://core.ac.uk/download/pdf/132817611.pdf> (τελευταία επίσκεψη 19 Ιουλίου 2023)
- Πανδή Αγαθοκλή Βάννα, «Καραντίνες και λοιμοκαθαρτήρια στα Ιόνια νησιά», *Ιατρικά Χρονικά ΒΔ Ελλάδος*, Τόμος 8^{ος}, Τεύχος 2^ο, 2011, διαθέσιμο στο: <https://ixek.gr/wp-content/uploads/2019/07/0802-02.pdf> (τελευταία επίσκεψη 8 Αυγούστου 2023)
- Παπαδία –Λάλα Αναστασία, *Ευαγή και νοσοκομειακά ιδρύματα στην Βενετοκρατούμενη Κρήτη, Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών σπουδών της Βενετίας*, εκδ. Βικελαία δημοτική βιβλιοθήκη Ηρακλείου, Ηράκλειο, 1996
- Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος, *Βαρδιάνος στα σπόρκα – και άλλα διηγήματα*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα, 1999
- Πεντογάλος Η. Γεράσιμος, *Γιατροί και Ιατρική Κεφαλονιάς στα χρόνια των ξενικών κυριαρχιών (1500-1864)*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη, Μάιος 2004
- Πετρόχειλος Μιχ., *Ιστορία της νήσου Κυθήρων*, εκδ. Γεωργακόπουλος Θ., Αθήνα, 1940

- Πιτσιτάκης Γιώργος, *Η αλίβρεκτος Νέα Χώρα*, κεφ. Το νησάκι Λαζαρέτο, Χανιά, 2012
- Σπανάκης Στέργιος, *Μνημεία της Κρητικής Ιστορίας*, Τόμος ΙΙΙ, εκδ. Σφακιανός, Ηράκλειο, 1953
- Τσοκόπουλος Β., *Πειραιάς 1835-1870 - Εισαγωγή στην ιστορία του ελληνικού Μάντσεστερ*, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα, 1984
- Τσολάκης Γεώργιος, *Το Λοιμοκαθαρητήριο Αμαλιάπολης*, στο ΔΕΛΤΙΟ της Φιλαρχαίου Εταιρείας Αλμυρού «ΟΘΡΥΣ», τεύχος 13^ο, 2009
- Χαροκόπος Σπ., *Επτανησιακή Ιατρική*, εκδ. Υπουργείου Κοινωνικών Υπηρεσιών, Αθήνα, 1976
- Baudens Jean – Baptiste Louis, *Military and camp hospitals and the health of troops in the field*, εκδ. Bailliere Brothers, Ν. Υόρκη, 1862, διαθέσιμο στο:
https://books.google.gr/books?id=uzDZfD9wrTIC&printsec=frontcover&hl=el&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (τελευταία επίσκεψη 7 Αυγούστου 2023)
- Bussolin, G., *Delle isituzioni di sanità mariima nel bacino del Mediterraneo*, Studio comparavo. Trieste: stabilimento ipograico di Herrmanstorfer, 1881
Esther Pohl Lovejoy, *Certain Samaritans*, εκδ. The Macmillan Company, Ν. Υόρκη, 1927, διαθέσιμο στο:
<https://ia600407.us.archive.org/23/items/certainamaritan00love/certainamaritan00love.pdf> (τελευταία επίσκεψη 7 Αυγούστου 2023)
- Grasset Saint-Sauveur, *Voyage historique, litteraire et pittoresque dans les isles et possessions, ci-devant vénitiennes du Levant*, τόμος 1^{ος}, Παρίσι, 1793
- Hennen John, *Sketches of the medical topography of the Mediteranean (Gibraltar, the Ionian Islands and Malta*, εκδ. Thomas and George Underwood, Λονδίνο, 1830, διαθέσιμο στο:
https://books.google.gr/books?id=GG6nnQEACAAJ&printsec=frontcover&hl=el&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (τελευταία επίσκεψη 12 Ιουλίου 2023)
- Krumbacher Karl, *Ελληνικό Ταξίδι*, εκδ. Κάτοπτρο-Ιστορητής, Αθήνα, Δεκέμβριος 1994
- Le Corbusier, *Κείμενα για την Ελλάδα – Φωτογραφίες και σχέδια*, εκδ. Άγρα, Αθήνα, Νοέμβριος 2009
- Mousson Albert, *Κέρκυρα και Κεφαλονιά - μια περιήγηση το 1858*, εκδ. Ιστορητής, Αθήνα, 1995
- Panzac Daniel, *Quarantaines et Lazarets: L' Europe et la peste d' Orient (XVII-XX siècles)*, εκδ. Edisud, 1986

Διατριβές:

- Κόκου Α., Τραυλός Ι., *Ερμούπολη: Η δημιουργία μιας νέας πόλης στην Σύρο - στις αρχές του 19^{ου} αιώνα*, Έκδοση της εμπορικής τραπεζής της Ελλάδος, Αθήνα, 1980
- Κωνσταντινίδου Κατερίνα, *Οι επιδημίες της πανώλης στα Ιόνια Νησιά - 17^{ος} – 18^{ος} αιώνας*, Αθήνα, 2003
- Λασκαράτος Ι., *Πρόληψη της αρρώστιας και κοινωνική προστασία στα Επτάνησα επί Αγγλοκρατίας (1815-1864)*, διατριβή επί υφηγεσία, Αθήνα, 1985
- Νικολούδης Νίκος, *Πτυχές της Ιστορίας της Μήλου (τέλη 18^{ου} – 19^{ος} αιώνας)*, ανακτήθηκε από:
<https://www.academia.edu/9405551> (τελευταία επίσκεψη 7 Αυγούστου 2023)
- Συράκου Αθηνά Χριστίνα, *Οι επιπτώσεις των μεσαιωνικών κοινωνικών αντιλήψεων περί υγείας στην οργάνωση του χώρου*, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Π.Σ., Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2016

Έρευνες:

- Γιάννης Γονατίδης, Μαρία Παππά, Λήδα Παπαστεφανάκη, *Επιδημίες και καραντίνα: Η υγειονομική πολιτική του ελληνικού κράτους (1821-1909)*, Κεφάλαιο: Τα Ιστορικά, τεύχος 76ο, εκδ. Μέλισσα – Μουσείο Μπενάκη, Απρίλιος 2023
- Ηλιάδη Ιουλία, *τεχνολογία χώρου και πληθυσμιακή διαχείριση - από το λοιμοκαθαρητήριο στο στρατόπεδο κράτησης μεταναστών*, διπλωματική εργασία, σχολή αρχιτεκτόνων μηχανικών Ε.Μ.Π., Αθήνα, Μάρτιος 2015
- Μουδήλας Σταύρος Αντώνιος, *Η κοινωνική πολιτική στα Ιόνια νησιά κατά τη διάρκεια των ξένων κατακτήσεων*, πτυχιακή εργασία, Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών, Αθήνα, Ιούλιος 2020

Εφημερίδες:

- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ
- ΑΜΑΛΘΕΙΑ

Άρθρα:

- Βαφιάς Δημήτρης, «Καλοκαιρινή γαλήνη», *Περιοδικό Συνδέσμου Συριανών*, τεύχος 97°, Σύρος, Απρίλιος 2020, διαθέσιμο στο: <https://docplayer.gr> (τελευταία επίσκεψη 15 Ιουλίου 2023)
- Γρηγοράκης Μιχάλης, «Τα Χανιά όπως τα είδαν οι ξένοι», εφημερίδα *Χανιώτικα Νέα*, Χανιά, 2003
- Δασύρας Αιμίλιος, «Η νησίδα Λαζαρέτο των Χανίων», εφημερίδα *Χανιώτικα Νέα*, Χανιά, 20 Δεκεμβρίου 2010
- Πλέσσα Μαίρη, «Θεσμοί Υγειονομικής Επιτήρησης στα νησιά του Ιονίου την περίοδο των Ευρωπαϊκών Κυριάρχων: Η περίπτωση των λοιμοκαθατηρίων», στο βιβλίο: Μπαμπούνης Χαράλαμπος, *Ιστορίας Μέριμνα*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2011
- Συκκά Γιώτα, «Ρήνεια, η άλλη Δήλος», στην εφημερίδα *ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 9 Ιουνίου 2020, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/1081424/rineia-i-alli-dilos/> (τελευταία επίσκεψη 18 Ιουλίου 2023)

Πρακτικά συνεδρίων:

- Βιρβίλης Α., «Το λοιμοκαθατήριο του Αγ. Γεωργίου Σαλαμίνας», *Πρακτικά Ημερίδας Ιστορίας Ναυτικής Ιατρικής*, Σαλαμίνα, 2007, διαθέσιμο στο: https://www.academia.edu/6230401/THE_LASARET_OF_ST_GEORGE_SALAMIS_ISLAND?fbclid=IwAR2fvSaXH_JzmSzyQIB-NcjEZilPal5s4gX6vqTe-bwZux3kzlaVeiygUgg (τελευταία επίσκεψη 7 Αυγούστου 2023)
- Καρδαμίτση - Αδάμη Μάρω, «Ο Θεόδωρος Βαλλιάνος στην Αίγινα», *πρακτικά του Ε' Διεθνούς Πανιονίου Συνέδριου*, τόμος 2ος, Κεφαλλονιά, Μάιος 1986
- Μαγιορκίνης Ε., «Τα λοιμοκαθατήρια στον Ελλαδικό χώρο κατά την εποχή της Επανάστασης», *περιλαμβάνεται στα πρακτικά της 3ης Αμφικτυονίας Εταιρειών και Συλλόγων Ιστορίας Ιατρικής και Ηθικής - Δεοντολογίας*, Κως, 2011, διαθέσιμο στο: www.isth.gr (τελευταία επίσκεψη 16 Ιουλίου 2023)
- Χαραλάμπους Ν., «Η ιστορία των Λοιμοκαθατηρίων και Υγειονομείων στον Ελλαδικό χώρο», *Πρακτικά Ημερίδας Ιστορίας Ναυτικής Ιατρικής*, Σαλαμίνα, 2007

Διαδικτυακή πηγή:

- <https://androshistoria.blogspot.com/2016/07/blog-post.html> (τελευταία επίσκεψη 18 Ιουλίου 2023)
- <https://www.aixmi-news.gr/reportaz/item/18895-to-mesologgi-protostatise-ston-tomea-tis-ygeias> (τελευταία επίσκεψη 7 Αυγούστου 2023)
- <https://www.taathinaika.gr/otan-navlochouse-o-anglikos-stolos-stis-spetses> (τελευταία επίσκεψη 26 Ιουνίου 2023)
- <https://www.efsyn.gr/arhitektoniki-kai-epidimia> (τελευταία επίσκεψη 6 Σεπτεμβρίου 2023)
- <https://www.xioshosp.gr/istoria> (τελευταία επίσκεψη 4 Αυγούστου 2023)
- <https://ellas2.wordpress.com/tag> (τελευταία επίσκεψη 12 Σεπτεμβρίου 2023)
- <https://www.politismospolitis.org/archives/19745> (τελευταία επίσκεψη 18 Ιουλίου 2023)
- <https://www.istorikathemata.com/2015/01/19.html> (τελευταία επίσκεψη 5 Ιουλίου 2023)
- <https://www.ertnews.gr/roi-idiseon/i-istoria-tis-karantinas-meros-1o> (τελευταία επίσκεψη 15 Ιουνίου 2023)
- https://digitalculture.gov.gr/2021/09/lazareto-i-makra-istoria-tou-proin-limokathartirio-tis-sirou/?fbclid=IwAR3yzKSHclBQh_r8WKWiTSjRm-SkQRlrtfxp1_QxCZ4l6TvgGdeQWYy1RQE (τελευταία επίσκεψη 12 Μαΐου 2023)
- <http://iscreta.gr/2015/08> (τελευταία επίσκεψη 16 Σεπτεμβρίου 2023)

- <https://www.mixanitouxronou.gr/karampoyrnaki-to-loimokathartirio-kolastirio-tis-kalamarias-ap-opoy-perasan-miso-ekatommyrio-mikrasiates-prosfyges/> (τελευταία επίσκεψη 23 Ιουλίου 2023)
- https://www.rethemnosnews.gr/apopseis/389730_rethymno-toy-tromoy-istoriki-pragmatikotita-kai-astikoi-mythoi-toy-hari-stratidaki (τελευταία επίσκεψη 29 Αυγούστου 2023)

6. Κατάλογος εικόνων:

- Εικόνα 1: <http://m.syrostopday.gr/News/120498-To-ksexasmeno-dimotiko-apolumantirio-tis-Surou.aspx>
- Εικόνα 2: <https://www.in.gr/2022/12/05/life/stories/stoli-tou-giatrou-tis-panolis/>
- Εικόνα 3: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 4: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 5: : <https://www.secretvolos.gr/gnorizate-oti-ston-colpo-tis-amaliapo/>
- Εικόνα 6: Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (Δελτίο Τύπου)
- Εικόνα 7: Μαγιρκίνης Ε., «Τα λοιμοκαθατήρια στον Ελλαδικό χώρο κατά την εποχή της Επανάστασης», *πρακτικά της 3ης Αμφικτυονίας Εταιρειών και Συλλόγων Ιστορίας Ιατρικής και Ηθικής - Δεοντολογίας*, Κως, 2011, διαθέσιμο στο: www.isth.gr
- Εικόνα 8: <https://eptanisiaka.blogspot.com>
- Εικόνα 9: <https://eptanisiaka.blogspot.com>
- Εικόνα 10: <https://eptanisiaka.blogspot.com>
- Εικόνα 11: <https://www.travel.gr/experiences/lazareto-to-peykofyto-nisaki-tis-ithak>
- Εικόνα 12: <https://www.sindetiras.gr/neo/lazareto-i-polytarachi-istoriatis-simerinis-akatoikitis-nisidas>
- Εικόνα 13: Bussolin, G., Delle isituzioni di sanità mariima nel bacino del Mediterraneo. Studio comparativo. Trieste: stabilimento ipograico di Herrmanstorfer, 1881, με παρεμβάσεις: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία (Η επεξήγησή της προκύπτει από τις πληροφορίες που ο ίδιος παραθέτει)
- Εικόνα 14: <https://www.corfuhistory.eu>
- Εικόνα 15: <https://www.corfuhistory.eu>
- Εικόνα 16: Bussolin, G., Delle isituzioni di sanità mariima nel bacino del Mediterraneo. Studio comparativo. Trieste: stabilimento ipograico di Herrmanstorfer, 1881.
- Εικόνα 17: <https://www.ethnos.gr/travel/article>
- Εικόνα 18: Λασκαράτου Γ. Ιωάννου, *Πρόληψη της αρρώστιας και κοινωνική προστασία στα Επτάνησα επί Αγγλοκρατίας (1815-1864)*, διατριβή επί υφηγεσία, Πανεπιστήμιο Αθηνών, τμήμα Ιατρικής, Αθήνα, 1984, σελ. 118
- Εικόνα 19: <https://e-thessalia.gr>
- Εικόνα 20: <https://www.secretvolos.gr>
- Εικόνα 21: <https://lykourinos-kavala.blogspot.com>
- Εικόνα 22: <https://www.mixanitouxronou.gr>
- Εικόνα 23: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 24: <https://www.mixanitouxronou.gr>
- Εικόνα 25: <https://www.mixanitouxronou.gr>
- Εικόνα 26: Σύλλογος Ποντίων «Αργοναύται – Κομνηνοί»
- Εικόνα 27: <https://www.mixanitouxronou.gr>
- Εικόνα 28: Βιρβίλης Α., «Το λοιμοκαθατήριο του Αγ. Γεωργίου Σαλαμίνας», *Πρακτικά Ημερίδας Ιστορίας Ναυτικής Ιατρικής*, Σαλαμίνα, 2007, σελ 110
- Εικόνα 29: https://www.efsyn.gr/nisides/58574_agios-georgios-nisi-toy-diaboloy
- Εικόνα 30: https://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/02_DELTIA/Piraeus.aspx
- Εικόνα 31: <https://www.mixanitouxronou.gr>
- Εικόνα 32: https://www.iefimerida.gr/politismos/ekthesi-en-plo-apo-ti-salamina-ston-agio-georgio?fbclid=IwAR2x98zfiRehBAAlBOcg3HvCLZ8v7N5UOoyWpxwnB4OZL_1pvwuBZVdHme8
- Εικόνα 33: <https://www.mixanitouxronou.gr/>
- Εικόνα 34: <https://www.mixanitouxronou.gr/>
- Εικόνα 35: <https://www.haniotika-nea.gr/ta-apotipomata-tis-enetokratias-sti-nea-chora>
- Εικόνα 36: Φωτογραφικό αρχείο του Αντώνη Θεοδωράκη, 17 Απριλίου 2009

- Εικόνα 37: <https://greece.terrabook.com/el/chania/page/lazareto-4/>
- Εικόνα 38: Βέλτερ Γαβριήλ, *Αίγινα - Η ιστορία της Ελλάδος κατά περιοχές*, εκδ. Εκδόσεις Μορφωτικού Συλλόγου Αιγίνης, Αθήνα, 1962, σελ. 30
- Εικόνα 39: Κουλικούρδη Π. Γεωργία, *Αίγινα Ι*, εκδ. Πιτσιλός, Αθήνα, 1990
- Εικόνα 40: Παπανικολάου-Κρίστενσεν, *Αθήνα 1818-1853: Έργα Δανών Καλλιτεχνών*, εκδ. Πνευματικό Κέντρο Δήμου Αθηναίων, Αθήνα, 1985
- Εικόνα 41: Σίλα Αλεξίου, Γιάννης Προβής, *Αίγινα – Όσα αγαπήσαμε*, εκδ. Saronic Magazine, 2022
- Εικόνα 42: Παπαδάκη Ηλέκτρα, Σούμας Μιχάλης, *Ο C.N. LEDOUX, ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΗΜΕΝΑ ΑΛΑΤΩΡΥΧΕΙΑ ΚΑΙ Η ΙΔΑΝΙΚΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΑ*, προπτυχιακή εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αθήνα, 2013, σελ. 4
- Εικόνα 43: Σίλα Αλεξίου, Γιάννης Προβής, *Αίγινα – Όσα αγαπήσαμε*, εκδ. Saronic Magazine, 2022
- Εικόνα 44: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 45: <https://androshistoria.blogspot.com/2016/07/blog-post.html>
- Εικόνα 46: <https://androshistoria.blogspot.com/2016/07/blog-post.html>
- Εικόνα 47: <https://androshistoria.blogspot.com/2016/07/blog-post.html>
- Εικόνα 48: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 49: Μουσείο Ζακύνθου
- Εικόνα 50: Κρατικά αρχεία Βενετίας, Coll. ne arch.ca, Provv. Sanita, B.381
- Εικόνα 51: Κρατικά αρχεία Βενετίας, Coll.ne arch.ca, Provv. Alle Fortezze – ex. B.79, dis.40
- Εικόνα 52: Μαγιορκίνης Ε., Ν., «Τα λοιμοκαθαρτήρια στον Ελλαδικό χώρο κατά την εποχή της Επανάστασης», *πρακτικά της 3ης Αμφικτυονίας Εταιρειών και Συλλόγων Ιστορίας Ιατρικής και Ηθικής - Δεοντολογίας*, Κως, 2011, διαθέσιμο στο: www.isth.gr (τελευταία επίσκεψη 7 Ιουνίου 2023)
- Εικόνα 53: Μαγιορκίνης Ε., Ν., Τα λοιμοκαθαρτήρια στον Ελλαδικό χώρο κατά την εποχή της Επανάστασης, περιλαμβάνεται στα πρακτικά της 3ης Αμφικτυονίας Εταιρειών και Συλλόγων Ιστορίας Ιατρικής και Ηθικής - Δεοντολογίας, Κως, 2011, διαθέσιμο στο: www.isth.gr (τελευταία επίσκεψη 7 Ιουνίου 2023)
- Εικόνα 54: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 55: <https://destinationkythira.gr/limokathartirio>
- Εικόνα 56: <https://destinationkythira.gr/limokathartirio>
- Εικόνα 57: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 58: Δημήτριος Θ. Νάτσιος, *Ιστορία του Γενικού Νοσοκομείου Λαμίας (1938-2007)*, εκδ. Γενικό Νοσοκομείο Λαμίας, Λαμία, 2008, σελ 24
- Εικόνα 59: Δημήτριος Θ. Νάτσιος, *Ιστορία του Γενικού Νοσοκομείου Λαμίας (1938-2007)*, εκδ. Γενικό Νοσοκομείο Λαμίας, Λαμία, 2008, σελ 24
- Εικόνα 60: <https://aromalefkadas.gr>
- Εικόνα 61: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 62: <https://aromalefkadas.gr>
- Εικόνα 63: <https://www.lazareto.gr/hotel-monemvasia-peloponnese/history>
- Εικόνα 64: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 65: <https://www.lazareto.gr/hotel-monemvasia-peloponnese/history>
- Εικόνα 66: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 67: https://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/02_DELTIA/Piraeus.aspx
- Εικόνα 68: https://archaeologia.eie.gr/archaeologia/gr/02_DELTIA/Piraeus.aspx
- Εικόνα 69: Στεριώτου Ιωάννα, «Τα λοιμοκαθαρτήρια του Χάνδακα και του Ρεθύμνου τον 16^ο και τον 17^ο αιώνα», *Πεπραγμένα Θ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, Τόμος Β2, 2004
- Εικόνα 70: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 71: <https://www.portofsyros.gr/about/cultural-heritage/lazaretta-quarantine/>
- Εικόνα 72: <https://www.efsyn.gr/arhitektoniki-kai-epidimia>
- Εικόνα 73: <https://periodikotrypa.wordpress.com>
- Εικόνα 74: <https://www.istorikathemata.com>
- Εικόνα 75: Francis Galton, *MS. Diary of a holiday in 1840*, University College London (Galton Papers 66)
- Εικόνα 76: <https://www.logotypos.gr>
- Εικόνα 77: <https://www.syros-agenda.gr>
- Εικόνα 78: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 79: <https://www.saronicmagazine.gr>

- Εικόνα 80: <https://www.exploring-greece.gr>
- Εικόνα 81: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 82: <http://www.arxeion-politismou.gr>
- Εικόνα 83: <https://www.politischios.gr>
- Εικόνα 84: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 85: Σίλα Αλεξίου, Γιάννης Προβής, *Αίγινα – Όσα αγαπήσαμε*, εκδ. Saronic Magazine, 2022, σελ. 137
- Εικόνα 86: <https://aeginafirstcapital.gr/>
- Εικόνα 87: <https://archive.saloni.ca/>
- Εικόνα 88: <https://www.mixanitouxronou.gr/>
- Εικόνα 89: Προσωπικό αρχείο Παρασκευά Σαββαΐδη
- Εικόνα 90: Προσωπικό αρχείο Μ. Αλεξιάδη
- Εικόνα 91: <https://archive.saloni.ca/>
- Εικόνα 92: *Εφημερίδας των Βαλκανίων*, 15 Δεκεμβρίου 1920
- Εικόνα 93: *Εφημερίδας των Βαλκανίων*, 4 Σεπτεμβρίου 1922
- Εικόνα 94: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 95: <https://www.thebest.gr/article/433815->
- Εικόνα 96: <https://www.thebest.gr/article/433815->
- Εικόνα 97: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 98: https://mlp-blo-g-spot.blogspot.com/2013/04/blog-post_28.html
- Εικόνα 99: Λάζαρης Βασίλης, *Καποδιστριακή Πάτρα - Ιστορική μονογραφία*, εκδ. Περί Τεχνών, Πάτρα, 2002, σελ. 241
- Εικόνα 100: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 101: <https://www.ksm.gr>
- Εικόνα 102: <https://www.patrasevents.gr/article/416215-kleisto-gipedo-eap>
- Εικόνα 103: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 104: <https://skiathoslife.gr/ta-lazareta-tis-skiathou-kai-i-istoria-tous>
- Εικόνα 105: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 106: Κωνσταντάκη Ελένη, Τζανάκη Αναστασία
- Εικόνα 107: https://www.google.gr/imgres?imgurl=https://lazzarettiveneziani.it/sites/default/files/2021-03/LZValto_mare.jpg&tbid=kjIHtgALGYLLqM&vet=1&imgrefurl=https://lazzarettiveneziani.it/en/lazzaretti/history-lazzaretto-vecchio&docid=Q2hAViCwE7oxNM&w=2000&h=1332&hl=el-gr&source=sh/x/im/m5/3
- Εικόνα 108: <https://polomusealeveneto.beniculturali.it/musei/museo-archeologico-nazionale-della-laguna-di-veneziasede>
- Εικόνα 109: <https://www.google.gr/imgres?imgurl=https://lazzarettiveneziani.it>
- Εικόνα 110: <https://bg4fsvirginia.wordpress.com/2015/09/28/lazzaretto-nuovo-preliminary-research/?fbclid=IwAR3Jp782j8UeNXhe8EtKAm3uWUVIR6BGXp4nYbuya0CoNa8CpXchjbYB9CM>
- Εικόνα 111: <https://bg4fsvirginia.wordpress.com/2015/09/28/lazzaretto-nuovo-preliminary-research/?fbclid=IwAR3Jp782j8UeNXhe8EtKAm3uWUVIR6BGXp4nYbuya0CoNa8CpXchjbYB9CM>
- Εικόνα 112: https://en.wikipedia.org/wiki/Lazzarettos_of_Dubrovnik
- Εικόνα 113: <https://www.timeout.com/croatia/news/the-history-of-quarantines-in-the-city>